

JAKIN

XABIER AMURIZA
MIKEL BUJANDA
LUIS FERNANDEZ
TXOMIN HEGUY
INAKI IRAZABALBEITIA
XABIER MENDIGUREN BEREZIARTU
XABIRE MENDIGUREN ELIZEGI
LAURA MINTEGI
FITO RODRIGUEZ
ANDRES URRUTIA
JOSEMARI VELEZ DE MENDIZABAL
JUAN LUIS ZABALA
EUSKAL KULTURA 1996

PAKO SUDUPE
AITZOL ERRENAZENTISTA

IMANOL MURUA URIA
PIARRES XARRITONI ELKARRIZKETA

97

AZAROA-ABENDUA 1996

JAKIN

97

AZAROA-ABENDUA 1996

Aldizkari hau ARCEko kidea da
(ARCE: Asociación de Revistas Culturales de España)

Gipuzkoako Foru Aldundia
Kultura eta Euskara Departamentua

Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailak diruz lagundutako aldizkaria

AURKIBIDEA

Z ENBAKI HONETAN

 7

G AI NAGUSIA

 11
XABIER AMURIZA
MIKEL BUJANDA
LUIS FERNANDEZ
TXOMIN HEGUY
INAKI IRAZABALBEITIA
XABIER MENDIGUREN BEREZIARTU
XABIER MENDIGUREN ELIZEGI
LAURA MINTEGI
FITO RODRIGUEZ
ANDRES URRUTIA
JOSEMARI VELEZ DE MENDIZABAL
JUAN LUIS ZABALA
EUSKAL KULTURA 1996

G AIAK

 75
PAKO SUDUPE
AITZOL ERRENAZENTISTA

H ISTORIA BIZIA

 85
IMANOL MURUA URJA
PIARRES XARRITONI ELKARRIZKETA

AKIRIBIDEA

© JAKIN

JAKINEKO IDAZLANEZ INON
BALIATZERAKOAN AIPA BEDI,
MESEDEZ, ITURRIA

JAKIN

ALDIZKARI IREKIA DA ETA EZ
DATOR NAHITAEZ IDAZLEEN
IRITZIEKIN BAT

ZUZENDARIA

JOAN MARI TORREALDAI

ERREDAKZIO-BATZORDEA

PAULO AGIRREBALTZATEGI - JOXE AZURMENDI - JOSEBA INTXAUSTI

IDAZKARITZA ETA ADMINISTRAZIOA

Tolosa Hiribidea, 103-1.C - 20009 Donostia - Tel. (943) 21 80 92 - Fax 21 82 07

1996ko PREZIOAK

<u>BARRUAN</u>	<u>HARPIDEDUNA</u>	<u>EZ HARPIDEDUNA</u>
Harpidetza	5.000 pta.	—
Ale arrunta	850 pta.	1.225 pta.
Ale bikoitza	1.050 pta.	1.500 pta.
<u>KANPOAN</u>		
Harpidetza	5.500 pta. (235 FF)	—
Ale arrunta	925 pta. (40 FF)	1.400 pta. (60 FF)
Ale bikoitza	1.150 pta. (50 FF)	1.725 pta. (74 FF)

SUMMARY

BASQUE CULTURE 1996

VARIOUS AUTHORS

In this, the last issue of the year, we present the current balance of Basque cultural events from the hand of well-known personalities in the world of Basque arts. We have sought articles on themes concerning culture in general from Xabier Amuriza, Mikel Bujanda, Luis Fernandez, Txomin Heguy, Iñaki Irazabalbeitia, Laura Mintegi, Fito Rodriguez, Andrés Urrutia, Joxemari Velez de Mendizabal, and Juan Luis Zabala. We have commissioned Xabier Mendiguren Bereziartu to provide a specific balance on translation and Xabier Mendiguren Elizegi to reflect on literary

matters. The themes referred to by the contributors are very diverse; the publishing of dictionaries, the festivals of Navarra, the current wealth of literature emanating from Navarra, the development of the Internet, the critical situation of the Basque language in the northern Basque Country, the evolution of the Basque language press, conflicts within the University of the Basque Country, the renewal of the Advisory Commission on the Basque language and the cultural policy of the Basque Government, etc...

AITZOL RENACENTISTA

PAKO SUDUPE

In his article, Pako Sudupe reflects on the personality of Jose Ariztimuño Aitzol, priest, writer and promoter of Basque culture, born 100 years ago and shot by Franco's forces 60 years ago during the Spanish civil war. Aitzol, a

profoundly religious man, highlighted in his work the promotion of missions prior to devoting himself in body and mind to promoting Basque culture and language.

LIVING HISTORY: PIARRES XARRITON

IMANOL MURUA URIA

The interview with Piarres Xarriton offered in this issue gives rise to a new section in *Jakin: Living history*. In this section are gathered together living testimonies of leading personalities in Basque culture who, like Piarres Xarriton, are both protagonists of and witnesses to recent history in our country. In this interview Piarres Xarriton, an academic of the Basque language and Doctor in Theology and Basque Studies, reflects on (among other events) experiences from the period of German oc-

cupation, the first stages of the Basque nationalist "abertzale" movement in the north Basque Country, and the positions defended by the ecclesiastical hierarchy with regard to the Basque question, etc. He also expresses his opinion on those personalities from Basque cultural and political life who he has known personally, such as Piarres Lafitte, Piarres Larzabal, Manex Goienetxe, Jon Mirande, Jean Saint Pierre, Telesforo Monzón, and Jose Antonio Agirre, among others.

ZENBAKI HONETAN

Eskuetan duzun hau bigarren aldiko 97. zenbakia da eta 1996ko azkena.

Urteko azken zenbakian egin ohi dugunez, gai nagusitzat urteko euskal kulturgintza hartu eta balantzea egiteko eskatu diegu hainbat idazleri. Hamabik erantzun digute: leku eta ikuspegi desberdinetik abiatu, bakoitzaren iritziz urteko gertakari nagusi direnak aukeratu eta horiei buruz aritu dira *Gai Nagusia* sailean bildu ditugun artikuluetan.

Itzulpegintza alorreko balantzea egiteko eskatu diogu Xabier Mendiguren Berezartu itzultzaileari, eta literaturako gaiez aritzeko Xabier Mendiguren Elizegi idazle eta editoreari. Gainera, koei euskal kulturako alor desberdinei begiratzeko proposatu diegu.

Xabier Amuriza bertsolariak hiztegegintza aukeratu du bere idazlaneko gai nagusitzat, Mikel Bujanda Euskalerrria Irratiko zuzendariak Nafarroako kultur gaiak ditu hizpide, Luis Fernan-

dez *Egunkaria*ko kazetariak Internet-urtea deitu dio 1996ari, Euskal Kultur Erakundeko Txomin Heguyk Ipar Euskal Herriko euskalgintzaren argi eta itzalak ditu aztergai, Inaki Irazabalbeitia Elhuyar kultur elkarteko lehendakariak eta Laura Mintegi idazleak Euskararen Unibertsoa ekimenari buruzko gogoetekin abiatu dituzte euren artikuluak, Fito Rodriguez unibertsitate-irakaslea «euskalgintzaren birpolitizatzeaz» ari da berean, Andrés Urrutia notarioak «Bernar Etxeparekoak» egungo euskal kulturgintzaz egingo lukeen balantze berezia ekarri du orrialdeotara, Josemari Velez de Mendizabal idazleak «hodeei ilunak» sumatzen ditu euskal kulturaren «zeruertzean» eta Juan Luis Zabala idazle eta kazetariak euskal literatura nazio-artera zabaltzeaz dihardu, besteak beste, dossierreko azken lanean.

Jose Ariztimuño *Aitzol*iburuz Pako Sudupek moldatutako artikulua dator *Gaiak* sailean. Aitzol elizgizonaren eta Aitzol kultur gizonaren nortasunaz eta lanaz ari zaigu artikulugilea, hura jaio zela ehun urte eta afusilatu zutela hirurogei bete diren honetan.

Sail berri baten lehen emaitza dator ondoren: euskal kulturaren historia hurbilekoan protagonista izandako gizon-emakumeen testigantzak jasotzea da *Historia Bizia* izena eman diogun sailaren helburua. Piarres Xarriton aukeratu dugu aurreneko honetan: 1930eko hamarkadatik gaur egunera arte Ipar Euskal Herrian gertaturikoen lekuko apartekoa ezezik protagonista ere bada Xarriton. Bere testigantza jasotzea merezi duelakoan egin dio Imanol Murua Uriak elkarrizketa luzea.

G AI NAGUSIA

XABIER AMURIZA
MIKEL BUJANDA
LUIS FERNANDEZ
TXOMIN HEGUY
INAKI IRAZABALBEITIA
XABIER MENDIGUREN BEREZIARTU
XABIER MENDIGUREN ELIZEGI
LAURA MINTEGI
FITO RODRIGUEZ
ANDRES URRUTIA
JOSEMARI VELEZ DE MENDIZABAL
JUAN LUIS ZABALA

EUSKAL KULTURA 1996

EUSKAL KULTURA 1996

XABIER AMURIZA

BI EUSKAL HIZTEGI BERRI BATERA

Hizkuntza baten eta kultura baten maila bere hiztegiatan islatzen dela entzuna dut eta egia handia delakoan nago. Beharbada euskararen ahultasunari hiztegi nazional oso bat eskatzea askotxo izango da. Beharbada euskaldunon kultura pintoreskoegia da oraindik, xede ustez normal horri heltzeko. Baina oraingoan errua ez dauka Madrilek edo Parisek edo diglosiak edo erdaren presioak edo direnak direlako kanpo-faktoreek, euskaldunon ezgaitasunak baizik.

Aurtengo urteko udaberrian bi euskal hiztegi argitaratu dira hilabeteren barruan. Biak batera, beraz. Bata *Diccionario 3.000 Euskara-Castellano/Castellano-Euskara* eta bestea *Elhuyar Hiztegia Euskara-Gaztelania/Castellano-Vasco*. Bi hiztegiok aitzin-urrats handia izan dira, batez ere euskararen geneukan gaztelania-euskarako hiztegien urritasunean. Alde horretatik euskalgintzako urteko gertakaririk handienetakotzat jo-

tzen ditut. Premia gorrian geunden eta orain behintzat bi hiztegi berriok gorritasun hartatik libratu gaituzte. Ondoren esango ditudanek ez bezate, beraz, nire aitormen egizko hau ezertan gutxitu.

Hala ere —eta orain baherapena dator—, geunden garairako zerbait gehiago itxaroten nuen. Hiztegi horiek lehen baino hobeto utzi gaituzte, baina ondo egotetik oso urrun. Erdaratik euskararako hiztegegintza oraindik murrizt, zalanzkor eta primario ikusten dut, bai irizpideetan, bai soluzioetan. Argi dagoeenez, irizpideek erabakitzen dituzte soluzioak. Bi hiztegi berriek pixka baterako desanimatu naute, honelako lanak ez baitira urterogitekoak. Horrek esan nahi du nahiko denbora luzean jarraitu behar dugula hiztegi-egoera errukarri honetan.

I.— Lehen-lehenik, gazteleraren eremuan eta ehun kilometroren eta hilabeteren barruan, helburu berdintsuko bi hiztegi ezberdin plazaratzea nahiko tristea da. Bataren eta bestearen aurkezpen eta ondorengo adierazpenetan esan zen lehia hori ekonomikoki elkarrentzat kaltegarri izan zitekeela, baina euskararentzat ongarri. Auzi ekonomikoa, bai egileena eta bai erosleena, gutxietsi gabe, bigarren auziari behinago deritzot eta horretan ez nago hain ziur euskararentzat ongarri izan daitekeen. Adierazpen haietan esan zen *Euskara-Frantsesa/Frantsesa-Euskara* ere beharrezko zela, baina hori Iparraldekoek egin beharko luketela. Desira hori betetzera, hiru hiztegi genituzke bat-batean. Gaztelaniaren eremuan bi hain ezberdinak osatu direnean, pentsa frantsesetik euskarara eginak nolako diferentzia ekar lezakeen. Hori ere euskararentzat ongarri litzateke agian, baina bai egoera urrikgarria hain eremu txikian. Iparraldeko oi abentura horretan ez presarik hartzea eskertuko nieke, hiztegi nazional bat planteatzeko gauza ez gareno.

Tarteka entzun izan ditut erdarekiko konparazioak, gaztelaniatz ez dakit zer, frantsesetz ez dakit zir eta ingelesez ez dakit zor, dispersioa hizkuntzaren erdigunean ala periferian izan alde handia dago. Amerikako mapa orokorrean Uruguay, esaterako, zokondo kaskar bat lez ageri zaigu eta halaxe da. Baina inguruaren proportzioan denik txikiena izanik ere, Euskal Herri osoa baino ia bederatzi bider handiagoa da. Eta denak ele-

bakar dira. Hemen, lurralde fisikoaren txikitasunari euskaldunen proportzio murrizta eta diluitua gaineratzen bazaio, benetan e remu minuskuloan mugitzen gara. Eta hala ere ez gara hiztegi nazional bat burutzeko gai.

II.— Aipatu hiztegiak ezberdinegi iruditzen zaizkit ematen dituzten soluzioetan. Ez-kointzidentzia gehiegi somatzen dut, hain denbora eta ia eremu berean eginak izateko. Irizpideetan alde handiak edo zalantza handiegia daudela esan nahi du horrek. Esaterako:

Previsible:

- Aurreikus daitekeen, aurreikusteko moduko... (*Elhuyar*)
- Aurrikusgarri, aurrez ikusteko. (*H. 3.000*)

Previsor:

- Zuhur, ernai. (*Elhuyar*)
- 1. Aurrikusle, aitzinikusle. 2. Begiratu, zuhur. (*H. 3.000*)

Imprevisible:

- Aurretik jakin/esan/ikusi... ezin dena. (*Elhuyar*)
- Ohartezin, somaezin. (*H. 3.000*)

Improbable:

- Nekez gertatzeko; nekez sinesteko; uste ez izateko. (*Elhuyar*)
- Gertagaitz. (*H. 3.000*)

Inculpar:

- Erruztatu, -ri errua egotzi. (*Elhuyar*)
- Errua/hobena bota, errua egotzi, erruduntzat jo, ezarri, leporatu, egotzi, -ren bizkar eman, hoben eman. (*H. 3.000*)

Pazientzia apur batekin, honelako adibideak ehundaka, agian milaka, aurki daitezkeen susmoa daukat.

III.— Hiztegi bata nahiz bestea bat datoz sarrera bakoitzari sinonimo edo antzeko mordoak aplikatzeko joeran. Esaterako:

Prudente:

- Zuhur, burutsu, zentzudun, zogi. (*Elhuyar*)
- Zuhur, zogi, arduratsu, artatsu, axolati, begiratu. (*H. 3.000*)

Prudencia:

- Zuhurtzia, zuhurtasun, tentu, kontu. (*Elhuyar*)
- Zuhurtasun, zuhurtzia, tentu, zogia. (*H. 3.000*)

Imprudente:

- Zuhurtzigabe, ausartegi; ero; zoro. (*Elhuyar*)
- Zuhurgabe, zuhur ez, zentzungabe, burugabe, tentel. (*H. 3.000*)

Imprudencia:

- 1. Zuhurgabetasun, zuhurtzigabekeria, zuhurtzia ez. 2. Arinkeria, tentelkeria, kaskarinkeria. (*H. 3.000*)
- Zuhurtziarik eza, zuhurtzigabetasun, zuhurtzigabekeria, arduragabekeria. (*Elhuyar*)

Jokabide honek anbigutasun handian uzten gaitu, batez ere hiztegi batetik bestera alde handi samarrak ageri direnean. Hitz berak gero beste hainbat sarreratan berdintsu agertuko dira. Badakit mugak ez direla zehatzak, baina «*prudente/prudencia*» eta hauen kontrakoetatik oso urrun dauden hitzak datoz hemen: zentzun, tentu, buru, ardura, arta, axola, ausart, ero, zoro, tentel... Indefinizio handiegia da hau hiztegi baterako.

IV.— Erdal hitz baten euskal ordaintzat hitz bat barik definizio bat emateko euskal hiztegien lehengo joerak hiztegi haue-
tan ere jarraitzen du sarritan. Esaterako:

Imprevisible:

- Aurretik jakin/esan/ikusi... ezin dena. (*Elhuyar*)

Hau hitzaren ordaina baino gehiago esanahiaren azalpena da, beste hiztegi mota bati dagokiona. Demagun «*imprevisible*»-ren ordaintzat «*aurrikusgaitz*» hartzen dugula. Orduan euskal hiztegi batean honela letorke hitz horren azalpena edo definizioa:

Aurrikusgaitz:

- 1. Izond. Aurretik jakin, esan, ikusi... ezin dena. Etab.

Hitz bakarraren ordaintzat hitz bi edo gehiagoko definizioak ematea primariotasun handia da.

V.— Azkenik, mailegu posibleei buruzko irizpidean, bi hiztegiok elkarrengandik urrun ikusten ditut eta biak ere oso urrun beharreko helburutik. Bai batak eta bai besteak sailhesbidea hartzen dute, nire ustez euskarak duda gabe beragandu behar lukeen hitz komun eta garrantzitsu ugaritan. Hau-

xe da aurreko akatsen erantzule nagusia eta apur bat luzatzea komeni dena.

HITZ KOMUNEN ALTXORRA

Hona hemen euskararen problemarik agian handiena, ahulki planteatu ohi dena eta oraindik inola ere konpondu gabea. Teorian defendatu eta onartu ohi da maileguak hartzeko zalantzarik ez dela eduki behar hitz «kultu» edo «teknikoetan». Zeintzuk dira horiek? Adibideak jartzean, hor joaten dira «telefono, mekanika, kosmo, robot, atomo, energia, idea, sinkronia», eta abar. Eta beti ere jatorri grekodunak badira, lasaiago gelditzen gara.

Auzia ahul eta motz planteatzen dela uste dut. Hitz kultu edo teknikoen presentziak eremu murriztegia atzematen du, kalifiku hori orokorra, zehaztasun gutxiagikoa baita. Zeintzu hizkuntza hartu behar ditugu komuntasunaren erreferentziatzat? Gutxienez gaztelania, frantsesa, ingelesa eta alemana. Lau hizkuntza horien inguruan, gu gauden mendebal-eremua ondo ordezturik dagoela esan daiteke.

Irizpide zehatzago eta zabalago honetan, hitz kultuen eta teknikoen esparrua aurren inkluditurik egongo da, hizkuntza horiek oro grekotik eta latinetik harako ekarriaren gainean erai-kiak baitira, batzuk zuzenean, latinkumeak izaki, eta besteak kulturalki, hizkuntza anglo-germanoak lez. Baina hori baino askoz gehiago izango da. Hizkuntza horiek konpartitzen dituzten hitzetan, euskarak irtenbide erraza dauka edo behar luke. Delako hitz baten «ordain argirik» ez badago, hitz komuna hartu eta aurrera. Hitz komuna ez denean eta, hala ere, euskarak ordain argirik ez daukanean, zein hizkuntzatatik mailegatu pentsatu beharko da. Edo agian euskararen barrutik hitz berria sortu.

Baina inguruko hizkuntza hain ezberdin eta indartsuek kumunki daukaten unibertso kontzeptuala euskara bezalako hizkuntza txiki eta ia agoniko bat bere baitatik asmatzen has-tea ausarkeria suizida bat da. Horrek ez du inola ere esan nahi neologismoen baliabidea ukatzen dudarik. Baina, irizpide orokor gisan, gure bi erdarez gainera, ingelesak edo alema-

nak mailegatzeko eskrupulurik ukan ez dutena euskarak saihesteari kamuskeria deritzot.

Zoritzarrez horixe egin dugu. Eta zer lortu da? Hizkuntza guztia deskolokatzea. Indefinizio etsigarria. Anbiguotasun go-gaikarria. Azkenean auzia lehen bezain airean, baina askoz nahasiago gelditzea. Ehundaka adibide posibletariko bat jarriko dut *sentens* oinetik deribatua. Hiru hizkuntzatan honelako multzoak osatzen dira:

Gaztelania Sentir, sentido, sentimiento, sintimental, sentible, sensible, sensitivo, sensorio, sensibilidad. Asentir, asentimiento, asenso. Consentido, consentidor, consentimiento, consentir, consenso. Disensión, disenso, disentimiento, disentir. Presentir, presentimiento. Resentido, resentimiento, resentir.

Frantsesa Sentir, sentiment, sentimental, sensible, sensibilité, sensitif, sensoriel, sensorium. Assentir, assentiment. Consentir, consensus, consentement, consensuel. Dissension, dissentiment, différer. Pressentiment, pressentir. Rescontiment, ressentir.

Ingelesa To feel, to sense, sentiment, sense, sentiment, sentient, sensitive, sensitivity, sensibility. To assent, assent. Consensus, to consent to, consent. Dissent, to dissent. Presentiment.

Hizkuntza handiek hain komuntasun koherentean daramaten honelako ehundaka sortatan euskaraz nolako matazak egin ditugun azaltzerik ez dago. Eta egiten ari. *Elhuyar* edo *H. 3.000*-rentamainako hiztegi batean honelako hamabost milatik gorako hitz-sortatik ez gara libratzen. Nola erabaki dute altxor komun hori bi hiztegiek? Erdizka. Eta sarritan bakoitzak soluzio ezberdinak emanez. Aurretik genekarren gaitza apur bat leundu dute, baina oro har, oraindik lehengo gaitz endemiko berean jarraitzen dugu.

Hona hitz zerrenda bat ingelesez. Hitz hauek gaztelaniaz, frantsesez eta alemanez ere komunak dira.

Invent, intervention, invalid, intermittent, irritate, mediokre, native, negligence, obscene, obserbe, oportune, penetrate, perceive, persistent, possession, precedent, pretende, prevail, prevalent, reciprocal, redeem-redemption, relate, remit-remitted, represent,

repudiate, reside-resident, rescind, restrict-restriction, rude, ruin, sequestrate, submarin, supplement, tact, vanity, verify, defect, deference, exhibit.

Bi hiztegiek hitz hauetatik bat ere ez dute jasotzen. Emandako zerrenda europar hizkuntzen zerrenda komuna da, bai hizkuntza latinoak ez direnena. Horren aurrean euskarak, hain hizkuntza txiki eta ahulak, zer joera daraman ikusirik, ezin dut ekin zerbait funtsezkoan oker gabiltzala susmatzea. Jokoz kanpoko sentsazioa ematen dit. Hitz bat edo beste eztabaidatzekoa izan daiteke, baina multzo osoari (milaka mordoa osatzen duenari) bigiraturik, zaila da ezlurtar konplexutik libratzea.

Baina auzia ez da horretan amaitzen. Erdal hitz horiei euskal ordainak ematean, soluzio berdinak edo berdintsuak emango balitzaizkie, gaitz erdi genuke. Okerrena da askotan bakoitzak soluzio ezberdinak ematen dituela. Edo neologismo diferentia asmatzen dute edo gutxi gora-beherako euskal hitz bat esanahi horretara korriarazten dute, bakoitzak hor ere aukera ezberdinei tiraturik. Hiztegitik hiztegiara diferentzia handiegiak ageri dira eta ez dauka bestela izaterik. Behin enbor komuna errefusatuz gero, zaila da banaka kointzidentzia osoa lortzea. Ez dut ukatzen hiztegi hauen aurrekoekiko aurrerapen erlatiborik, baina inguruko hizkuntzen unibertso kontzeptual komunaren zati oso handi batean, euskaraz oraindik dibagatzen ari gara.

MIKEL BUJANDA

Gutzitan bezala, aritu gara eztabaida kulturaletan Nafarroan 1996. urtean zehar. Liburutegia dela, zutik iraunarazi edo hauts bihurtu behar ote diren halako jauregiaren hondakinak, zapata zolaren pean galtzadarri zaharra ala lauza leunak izatea komeni den. Debate sutsuak izan dira. Gogoetarako deiak ere aditu ditugu. Eta herrialde honetako aurtengo kultur gintzan izen propio bat nabarmendu da. Urteak erakutsi digunaren kronika izan nahi du idazki honek. *Erakutsi, azalatu* izan daitezke hitz giltzak: aurreko urteetan, zenbait ka-

sutan aspaldi luzean, gertatua zena agerian uztea ekarri baitugu urte olinpikoak.

UZTARIK EZA

Atzekoz aurrera hasita, ezer baino lehen, azkena: bazena da orain agerian dena, alegia lehenago hasitakoaren segida, erdigordeta zegoena begien aurrera gordin agertzea, edo, hau ere bai, erein ez denaren berezko emaitza: uztarik eza. Horrela agitu da kulturagintzan Nafarroako paraje foraletan. Azken finen, dena prozesua da.

Kultura eta ikuskizuna eskutik hartuta ibili dira udaldian Nafarroako Jaialdietan. Hamabost edizio egin dira aurtengoarekin. Noraezean ibilitako hamabost urte. Errari eta zertasun jakinik gabe eginiko bidea. Oliten, gazteluaren ingurua hautatu zen topaleku lehenik. Erriberri zaharrak behar zuen izan bilgune enblematiko, Angulemakoaren pare, herrialde osoan ezetik nazioartean ere, suerteak lagundurik, ospea urtetik urtera bereganatuko zuen antolakizunerako. Gaueko trenaren ziztua eta meteorologia jostakinaren trabak gainditu beharreko ziren, tokiak merezi baitzuen. Urtetan eutsi zioten pretentsio horri, baina luzera eraman ezineko bihurtu zen. Erriberriko gazteluaren arrimura biltzen zirenek deserosotasunak pairatu zituzten, antolatzaileak ohartu ziren arte-ikusle horietarik gehien guztia Iruñeritik joana zela, eta berrogei kilometro joateko, beste horrenbeste itzultzeko, egin behar izaten zuela zentzurik gabeko bidaietan. Erriberri eta Jaialdiek elkarri bizkar eman zioten orduan. *Oliteko* jaialdiek izenburua aldatu zuten, eta aurrerantzean *Nafarroako* bihurtu ziren. Deszentralizazioa harturik irizpide, saio batzuk Erriberan, Altsasun besteak, bat edo beste Zangozan, zer edozer Iruñean. Probaketak eginik, formula hau ere ez da mamitzera iritsi. Esperimentazioaren bidean, urte batean hemen, bestean han, egiten saiatu dira, oihalezko aterpea Baztan aldean paraturik, asteburuoro ikuskizunak izan ziren iaz. Ez da bigarrenik izan. Horrek ere ez zuen balio. Noragabeko bidaiak amaitu hurren dago. Aurtengoan etsi egin dute Jaialdien antolatzaileek, Nafar Diputazioko Kul-

tur saileko edo, bestizenez, Vianako Printzearen erakundeko arduradunek: «Ez dugu inbertsiorik egin; dena gastoa izan da. Hasieran genuen hutsune eta premia berberak ditugu hamabosgarren edizioaren bezperan». Mila milioi pezeta, oso behetik jota, eta ez da ekipamendu txikiena ere sortu. Erriberriko Gazteluaren inguruakoak kendu eta jarriko eszenatoki, eserleku eta gainerako instalazioa behar zuen. Gerorakoak ere hala izan dira, jarri eta kendu, ekarri eta eraman. Joan eta etorri horien guztiaren ondotik ez da ezer gelditu.

Ez da hemen auzitan jartzen Jaialdiek ekarri duten ikuskitzunen balioa; denetarik izan da, antzerki eta dantza, berri eta zahar, erakargarri eta uxatzaile, on eta txar, baliotsu eta exotiko, intereseko eta gabeko, eta balantzea gustoen araberrako izan daiteke. Izan ziren eginahalak, hasierako edizioetan, ikastaro eta mintegiak egiteko, haizeak eramanak. Programazioa aldakor, biltokiak ere bai. Errari. Eta finean, noragabea, gogoeta sakonekoaren beharrean. Borondatea eta intentzioa ez zen txarra.

Ez da kontua ezkor jartzea eta dena beltz ikusi nahi izatea. Jaialdi horien emaitza dira bi urtez behin, txandaka, antolatzen diren eta sendotuak diruditen lehiaketak: Julian Gayarrerena izena daramana kantuan, eta Pablo Sarasate, biolin-joleentzako. Izen ona eta ospea lortu duten lehiaketak dira, koherentziaz hornituak. Antzeko zerbait esan zitekeen Pintura lehiaketaz, ez balitz aurten antolatu ez delako. 1983an sortua, Jaialdiak hasi eta hirugarren urtean, hamahiru edizio izan ditu. Iazkoa izan da azkena. Ibilera agortu egin zaio. Baliteke Arte Garaikidearen Museoa, artista plastikoen betiko ametsa, gauzatu ahal izatetik inoiz baino urrutiago ikusten delako izatea.

Etena dela diote, behinekoa, gogoeta egin bitartekoa, baina ikasia dugu gisa honetako etenaldiak aterabiderik izaten ez duten hobiak izan daitezkeela. Adibide argia da Xalbador literatura-sariketa, Nafarroan izan dugun ospe handienekoa, eta 1991n, hobetu beharrez geldiarazia; geroztik ez on eta ez txar, gabe utzi gaituzte. Baina Jaialdien balantzearekin ari gara, eta aurtengo honek lausoak begietatik kentzeko balio izan du. Egiaren objektibotasunari lotua eta atxikia gelditu da inbertsiorik ez eginarena. Eta horren damua. Sufestak bezala ede-

rrak, edertasuna erakutsi ahala deuseztuak. Hamabost edizio izan dira, hamabost urte galdu dira. Ez du Nafarroak ikuskitunak egin ahal izateko barruti, antzoki, jauregi, tegirik. Hasiarako behar eta premiak.

ONDAREA GALZORIAN

Urtea oparora izan dugu kulturarekin, alde edo moldez, zetikusia izan duten debateetan. Horietako batek agerian utzi du erantzun zain dagoela Nafarroako Bibliotekaren auzia. Zaharritua eta gainezka eginga San Frantzisko plazakoa, liburuak ezin kabituz, ez dago zerbitzu emateko baldintzetan. Biblioteka Nagusiaren premia aho batez eta betez aldarrikatua dago. Urbanismoaren ikusmiratik eman da batez ere eztabaida, hiriko Alde Zaharrean kokatu behar ote den balizko Liburutegia, auzo horren errekuperazio ahaleaginean lagungarri izateko, eta halako, baina liburuzainek heldu diote gaiaren ardatzari, eta deika hasi dira Donostiako Koldo Mitxelena Kulturunetik zer ikasia badela, edo Salamancan eta beste zenbait hiritan erai ki eta antolatu direnetatik. Kontua da atzean geratu zaigula Nafarroa. Ongizate sozioekonomikoaren adierazgarri diren datu estatistikoetan aitzindari izanik ere, badu herrialde honek zertan ahalgetu. Agerian gelditu da hori ere.

Liburutegia urruneko asmoa den bitartean, Nafarroako Artxibo Nagusiarena urrats bat aurrerago dago, aurreproiektu-fasean, Rafael Moneoren esku. Zerbait handi espero da, ez nahitaez tamaina fisikoaren handieran. Baina ez da txikia izan Artxibategia gordeko duen eraikina zutitu ahal izateko egin den txikizioa: erregioaren jauregia, edo jauregiaren azken aztarrenak, Iruñeko Nabarrerian, eraitsi eta ezabatu dute. Beranduegi ibili dira oroitzapen historikoak birrintzeari itsuskeria deitzen diotenak. Eta hurrengoetarako erne egonen direla zin egin dute. Horrela, Alde Zaharreko kaleak oinezkoentzako izan behar duten aitzakian, galtzadarri zaharren orde harlauza modemoak plantatu nahian dabilzala ikasi ahala, erresistentzia antolatu dute Ondare historikoaren defentsan. Ideiek kideei hots egin baliote bezala, ondareaz jarduteko beste motiboak etorri dira:

Aralarko baseliza, Uxueko eliza-gaztelua, hezetasunak jana bat, pitzadurak hautsia bestea. Ez azpiegitura, ez ekipamendu, ondarea galzorian. Ulertuko duzue orain zergatik dituen Na-farroak hain errepede onak.

MUSIKAREN ARGIA ETA ILUNAK

Lehentasunen kontua izanen da agian, badakizue, enpleguaren sorrerazle diren inbertsioak lehenik. Bereizi, hautatu eta lehenetsi egin behar da. Hautuaren beste ebidentzia ekarri digu urteak: Pablo Sarasate orkestraren egoera. Sinfonikoaren neurria iritsi ezin, musikari gehiegi lirake horien kostoaren zama eraman ahal izateko; errepertorioan ere, ondorioz, hutsuneak handi; behar den moduko egoitza eta entsaiolekurik ez; bazkideetan urri; aurrekontu publikoen emaria aurreko urtearen pareko, eta aurrekoan lehenagotik heldu zen zenbaiteko bera, eta honela urte mordoskan. Orkestra, itolarrian.

Musikaren ildoak hartuz gero, erakunde musikalen panoraman urtean barrena biztu eta itzali diren beste argi eta ilunak aipatzeko unea izan daiteke honakoa. Eta bide batez, huts eta erru guztia ez dela beti Administrazioarena erakustekoa. Krisian sumatu dugu Iruñeko Orfeoia; une hobeak bizi izan ditu. Gauza bera Ganbara Abestaldean. Luis Morondok duela 50 urte sortua, ez du edonork urrezko eztaiak ozenki ospatzeko aukera galtzen uzten. Hauek horrela egin dute. Ez da seinale ona. Kontrastean bizi guztiko unerik esperantzagarrienak bizi ditu Pamplonesa Bandak. Zuzendari Josep Vicent Egea duenetik, asmoberritua, igande eguerdietako pasodobleen hesia gainditzen hasia eta bestelako pretentsioekin ageri zaigu. Bidea okertzen ez bada, itxuraldaketa nabarmena biziko du Pamplonesa Bandak. Iruñeko Udalak babes gozo eta osoa agindutako bandari, Diputazioak Sarasate orkestrari ez bezala.

Aipamen laburrean, urtean barrena Iruñean adi litekeen programazio musikalaren atal garrantzizko da Euskadiko Orkestra Sinfonikoa. Datu bat jakin dugu: etxeko orkestrak, Sarasatek, baino abonatu gehiago ditu Iruñean Euskadiko Or-

kestrak. Urratsez urrats eginez bidea, ez da lorpen txikia Euskadi izenak askoren aurriritzirako dakarren errezeloa haizatzen asmatzea. Musikaz azkenik, Iruñeko tradizio errotuenetakoa, Sozietate Filarmonikoarena. Gaiarreren aforoa mukuru betetzen du sozietate honek antolaturiko programazioak. Eta batzurrekin eta besterekin, baita Europa ekialdetik noiz edo noiz sarritan etortzen diren orkestrekin ere, edo Ateneoak antolatzen duen kontzerturen bat gehituz, guztiarekin entretenimendu musikal handiskoa iristen da Iruñera. Honetan konparazioaren erronkari aise eutsiko lioke Iruñeak.

LITERATURAK LORALDIA

Musika horiek utzirik, motzean arte plastikoak. Oteiza Fundazioak bi bultzadaxo izan ditu urtean ibilera motel geldoaren bizgarri. Bi sinadura izan dira, eta Estatutuak legez onetsiak baratuak. Baten batek argitu beharko ligukeena da zer izan den Fundazioaren gurdi astunari tiraka, zintzo eta leial tiraka zehazten ausartuko naiz, ibili dena, halako batean eraketa-prozesutik egotzia izatea. Aitona haserrekorraren erabakia baino gehiago dirudi diruaren usainera arrimatu den putre ren baten maniobra. Nor denak argi dezala.

Eta literatura. Liburuak. Esana gelditu al da Xalbador sariketa oraindik gogoan dugula bosgarren urtea igaro bada ere antolatu gabe? Esana ez dagoena, non arraio gorde duten Leizarragaren Testamendua, iaz lehia biziko kandelan eresia. Hori baino garrantzizkoago, Nafarroako literaturak azken urteotan, aurtengoa b a me, bizi duen loraldia. Hala esan liteke hiperbolerik gabe: Alderaketa egin ezazue Nafarroa Garaiak aurreko mendeetan sortu duen idatzizko produkzioarekin. Inoiz idatzi dena baino gehiago izatea ez da merezimendu, erraza baitzegoen. Balio handiago du esateak, enpresarioek gustoko duten modura, ekoizpen konpetitiboa dela hemengo oraingoa. Eta askok nahiago badu ere begia galdu ikusi duela aitortu behar ez izateko, lehen aldiz —barka bekigu Joan de Amenduxek— Nafarroan euskal literatura urbanoa egiten da, literaturaren jenero guztietan.

IZEN PROPIO BAT

«Kazetaritza anekdota da, eta gero isiltasuna». Harrikadak diren esaldiak, epaiak, juzku libreak. Bizar handiaren atzean, zapela beltzaren pean, burua izkutatzeko trikimailuak behar bada presentzia nabarmentzenagotu egiten du. Pablo Antoñanaren urtea izan da 1996. Ez du aurtengoan aurrekoetan egin ez duenik egin. Aurrekoetan ukatu zaiona eman diote ordea. Aitorpen publikoa eta esker ona.

Vianako Printzearen sarirako izendatu zuten. Makurtu gabe, txapela burutik kendu gabe hartu zuen Felipe Borbongoaren eskutik. Eusko Ikaskuntzak egin dio gero adiskidantzako omenaldia. Ikustekoa zen gizona Sorladako San Gregorio Ostiense basilikako pulpitoan igota, zapela buruan, berak bakarrik esan ditzakeenak esaten, beste inork ez bezala esaten.

Gerraren miserien kontalari eta salatzaile, geografia literarioaren sortzaile, Yoarko errepublikan lehendakari litzateke, ez balitz Pablo Antoñana anarkista sentitzen delako. Bere kasa ibilia, korriente aurka, Francoren gerra amaiturik irabazleek alderdian zegoela ohartu zen, eta gaitzetsi egin zituen garaileak. Gerra guztietako, edozein motatako irabazleak madarikatu zituen. Orduan galtzear zegoen, orain galdua dagoen, nekazaritza-munduko errealitate, hizkera eta jakintza biltzen jakin du. Geure hurkoei bizi diren artean omen egitea ia miraria den herri honetan ez da gutxi Antoñanari merezi hainbat esker garaz ematea. «Lanbide tristea kazetariarena...».

LUIS FERNANDEZ

INTERNET-URTEA

Internet-urtea izan da 1996. Modako hitza da, modako tresna. Gailu ezezagun bat da oraindik nazioarteko sare informatikoa: galderak eragiten ditu, zalantzak sortzen ditu. Aukera handiak eskaintzen omen dituen zerbait, negozio ikaragarria, ez gara gehiegi fio ea zer ote dakarren Internetek. Profezia eta

aurrikuspenak astero argitaratzen dira, baina zaila da asmatzea zer izango den tresna honen etorkizuna. XV. mendearen amaieran, Guttenbergen irarkolaren eragina zein izango zen asmatzea bezain zaila da orain geroa ikuskatzea.

Asko esan izan da Interneten inguruan aurten, eta askok propaganda kutsua hartuko zioten esandakoari. Tresna zoragarrira konekta gaitezen deia zera da, azken batean: kontsumitzeko deia, dirua gastatu dezagun deia. Eta egia da dei komertziala dela Interneten aldeko hitz-jario etengabea baina, hala ere, nik ere teknologia honen aldeko aldarria egin nahi dut hemen.

Informazio trukaketarako eta komunikaziorako tresna erabilgarri eta erabilterraza da. Gauzak jakiteko balio du, eta jakinarazteko. Nahikoa dira 15 minutu ordenadorearen aurrean Irlandako hizkuntz egoeraz azken datuak jasotzeko, *Bat* aldizkariaren txosten berezi baten zain egon gabe. Eta nahikoa da astebete nabigatzen ibiltzea Irlandako gaelikoaren aldeko dozena bat lagun pertsonalki ezagutzeko.

Noski, hori guztia, ingelesez baldin badakizu. Zeren eta Internet liburutegi unibertsal moduko bat da, eduki unibertsalak dituen (horiek dira bere alderik onenak), eta hizkuntza unibertsalean dago gehiena (horixe da aurrekoaren ondorio logikoa). Hizkuntza gutxiagotu baten ikuspegitik, zer esan nahi du horrek? Gure superbibentziarako aukerak ingelesarekin borrokan daudela jokoan, ez bakarrik geure erdara hurbil eta guztiz ahaltsuekin?

Euskaldun baten ikuspegitik, uste dut ingelesaren konkurrentzia onuragarria izango dela gure Babel partikularrean. Gaztelania eta frantsesa soberan daudela senti dezake euskaldunak, ez dituela behar. Nik neuk halako liberazio pertsonala sentitzen dut horrekin (ingelesez eta euskaraz aritzen bainaiz Interneten nabilenean), egunero-eguneragoantatu behar ditugunak agoantatuta. Belaunaldi gazteagoei begira, egoera berri honek gaurko hizkuntza nagusi-zapaltzaileen garrantzia erlatibizatzeke balio dezake, eta norberarena —euskara, kasu honetan— gehiago baloratzeko.

Euskara badago Interneten, baina gutxitxo. Zergatik? Batez ere, erabiltzaile gutxi daudelako Euskal Herrian. Hala ere, gero eta gehiago ari dira hor. Zerbitzaileen artean euskarari presentzia apur bat eman dion talde bat badago, Eusnet. Eta edukiak ere badaude euskaraz: EKBk *EuskaraZ* izeneko e-posta bitarteko eztabaida edo komunikazio-kanal bat sortu du. Web edo Amaraun delakoak informazioa ematen hasi diren euskalgintzako izenak ere baditugu: UEMA, AEK, *Ttípi-Ttapa* aldizkaria... Lehen urratsak dira.

Hala ere, ez dut uste euskalgintzak eta kulturak euskaldun guztiak konektatzera zain egon behar dutenik Interneten presentzia ziurtatzeko. Batez ere, jende asko gu baino aurreratuago dagoelako, eta honezkero euskarari eta Euskal Herriari buruzko informazio eske dagoelako mundu osoan. Jende horri eskaini egin behar zaio informazioa eta, oraingoz, ingelesez eskaini behar zaio. UEMAk —adibide bat jartzearen— bere orria eraldatu beharko du ingelesez azaltzeko zer den.

HOZKAILUAK ETA BESTE PROIEKTU ESTRATEGIKO BATZUK

Beraz, uste dut ingeles apur bat ikastera edo erabiltzera behartuta egongo garela Interneten zehar ibiltzeko. Oraingoz. Zeren eta XXI. mendean, itzultzaile automatikoa asmatuko du norbaitek eta orduan bai, gure hizkuntza gutxituaren balioa biderkatu egingo da erdaren aurrean. Hizkuntza gutxiengoei munduaren ateak irekiko zaizkie, bitartekarien premiarik gabe, itzultzaile automatikoen bitartez, eta munduak ere gugana jo ahal izango du, trabarik gabe. CNNren albisteak irakurriko ditut euskaraz ordenadorean eta CNNko kazetariak euskarazko manifestuak irakurriko dituzte.

Hau ez da zientzia-fikzioa. Hau gertatu egingo da, eta hobe berandu baino lehen gertatzea. Are gehiago, euskararen superbibentzia datorren gizaldian tresna horren baitan dagoela iruditzen zait: itzultzaile automatikoa gehi informazioaren autobidea. Koktel horrek ziurtatuko du hizkuntzaren superbibentzia. Auto-bidetik kanpo, isolatuta segitzen badu euskarak, jai dauka.

Zentzu honetan, proiektu teknologiko autoktono honek (euskararentzako itzultzaile bat asmatzea) herri honek bere buruari ezarri beharko liokeen helburu estrategiko garrantzitsuenetakoa iruditzen zait. Eta hortxe dago koxka: hemen edozer da estrategikoa euskararen aurretik. Hozkailu korearrak egitea estrategikoa da; Deba Bailaran hamar minutu aurreratzea autoz estrategikoa da; Guggenheimen erosketak milaka milioiz finantzatzea estrategikoa da. Euskararen superbibentzia ez da estrategikoa.

Esaten dute —gure politikariek ere esaten dute!— jakintza eta informazioa direla XXI. menderako giltza. Interneteko guru amerikarrak —Nicholas Negropontek— esango lukeen bezala, atomoekin negozioak egitea zaharkituta geratuko da, *byte*-ak izango dira koxka. Baina ez, hemen ez, hemen hozkailuak izango dira estrategikoak. Itzultzaile automatikoa, inoiz Jauralaritzak bultzatzen baldin badu, susmoa dut enpresatxoren bati oparitzeko izango dela (hori saltzen ezagunen batek negozioa egin dezan), ez doako programa informatiko bat garatzeko (eta hala behar du izan itzultzaile horrek: euskaldun guztien eta mundu guztiaren eskura egon behar duen zerbait). Bitartean, Xuxen taldeko eta inguruko informatikari euskaldunek lan isil, ezezagun eta ia babesik gabean segituko dute euskara XXI. mendeko teknologiarako prestatzen.

Gure etorkizuna lantalde horren eskuetan dago. Politikarien egitasmo estrategikoetan hozkailuak besterik ez daude: euskara izoztu eta Walt Disneyren gorpua bezala etorkizunerako gordetzeko.

GARMENDIA KRITIKATZEA DA MODA

Euskarak ez du egitasmo estrategikoetan agertzeko inolako aukerarik, herri honetako politika erabakitzen duten botere-sektoreak teknokrata hutsez osatuak daudelako. Juan Jose Ibarretxe EAEko lehendakariordea baino politikari gazte, azkar eta prestuagorik ez da erraz inon aurkituko. Zenbat dakien eta zein ondo hitz egiten duen, eta EAEko finantzabide au-

tonomoen alde zenbat lan egiten duen. *Chapeau*, gizona. Baina, guztiarekin, gizon horrek (euskal) kulturaz ezer baldin badaki, ni Kenneth Galbraith naiz.

Kulturaz dakitenak edo jakin beharko luketenak, ez dira inor botere-egituretan. Mari Karmen Garmendiaren ekipoak apurrak manejatzen dituela entzuten dugu, ez dagoela dirurik, eskuak lotuta dauzkatela.

Hori kasurik onenean. Ni ibiltzen naizen inguru batzuetan, Joseba Arregi deabrua zen garaiak gogoratzen ditut. Duela pare bat urte hura Satan zen, eta Garmendia infernuko sugarrretatik salbatuko gintuen aingeru guardakoa. Orain, aldiz, Garmendiaren gainean Arregiren gainean bezain gaizki hitz egitea jarri zaigu moda. Hori bai, argitu nahi nuke —badaezpada— AEDn ez duela inortxok sekula Garmendiaren kontrako kritikarik esan, pentsatu edo amestu, irailean Jon Sarasuari erantzunez *Egunkaria*-n argitaratu zuten zuzenketa-ohar surrealista samar batean egoki zioten bezala.

Nik ez dakit moda den ala zer den Garmendiaren ekipoari egiten zaion kritika. Ez dut Kultura sailaren lanaren ezagupen zuzenik horiek baloratzeko. Gehien entzuten dena proiektu faltarena da. Ez dutela proiekturik. Salaketa ez baldin bada egia, Kultura sailak berak gezurtatu beharko du susmoa, eta, inola gezurtatzekotan, proiektuekin zuzendu beharko du euskalgintzaren sektore askoren irudipen gaixto hau.

Bitartean, euskalgintzan, proiektu jakin batek sortu du interesa: Bilboko Kafe Antzokiak. Hor badago proiektu bat, behintzat, eta ikusiko dugu zer ematen duen. Zalantzak pizten dituen proiektua da, baina, guztiaren gainetik, ilusioa berritzen lagundu duen egitasmo bat da. Segidarik izango duelakoan nago.

IBEROEN ANTIALBISTEA

Kronikaren puntu honetaraino iritsi bada irakurlea, konturatuko zen 1996ko kultur kronika honek ez duela kronika antz handirik, gehiago dirudiela sermoia. *Jakin*-ek eskatu zi-

dan kulturaren munduko lauzpabost gertaera jakin komentatzeko, eta nik ez dut gertaera konkreturik komentatu. Pontifikatu besterik ez. Nolanahi ere, antikronika hau amaitzeko, albiste jakin bat komentatu nahi nuke: zehatzago esateko, antialbiste bat. Sekula izan ez den albiste bitxi eta atzeratu samar baten inguruko komentarioa: iberook euskara egiten zutenekoa.

El Mundo egunkariak lau edo bost bider argitaratu du aurren fantasia hau: iberoen hizkuntza dezifratu dutela, euskara garbia hitz egiten zutelako! Pare bat sasijakintsu espainolen ikerketen berri eman digute, esanez nola iberoen hizkuntza euskararekin ulertzen den, eta bla-bla-bla.

Ikastolako ume bat ere konturatzen da teoria hauek funtsik ez dutela. Demagun testu iberiko bat, euskarak itzultzen lagundu omen duena: *tarbanikorüi* Analisia jarraian. *Tar*: tarrat, zerbait urratzean egindako soinua (*onomatopeya del ruido cuando algo se desgarrá*). *Bar*: bana, bat + na (*a cada uno*). *Ikor*: ikara (*susto, pavor*). *Üi*: oiuhu (*grito*). Itzulpena: *Gritos de pavor cada uno desgarrá*. Hau da, «bakoitzak ikara-oihuak egiten ditu»? Edo «tarrat bana ikara oiuhu»? Edo...

Aurkikuntza honen absurdua hain da agerikoa, ezen zaila egiten zaidan ulertzea zertan ari diren *El Mundo*-koak honelakoak argitaratzen. Lehen orrian ere jarri zuten behin Elcheko Dama ezagunak euskaraz egiten zuela. Geroago, iberoen historia berriz idatzi beharko dela ere jarri izan dute. Ez bakarrik Euskal Herriarena, Espainiaren historia ere faltsutzen eta nahasten ari dira.

Basko-iberismoaren itzulera ulertezin hau disparate hutsa da. Ez ditu bi lerro merezi inongo agerkaritan. Hala ere, sakoneko egoera baten adierazgarri iruditzen zait. *El Mundo*-k ez daki ezer Euskal Herriaz, euskaraz, euskaldunotaz. Egunkari horrek «*del País Vasco*» omen den edizio bat ere badu Bilbon —ez luzerako, zurrumurruek diotenez—, baina ezjakintasun handiengan bizi da euskararen munduari dagokionez. Espainia, euskaldunoi dagokigunez, ezjakinen erresuma besterik ez den susmoa eragiten dit antialbiste bitxi honek. Iberook burua altxatuko balute... Espainolek baino hobeto ulertuko gintuzkete! Hau ironia!

TXOMIN HEGUY

EUSKARAREN EGOERA LARRIA IPARRALDEAN

Irisarriko Ondarearen egunetan, ekitaldi horren hirugarren edizioa zela eta, euskarak Iparraldean ezagutzen duen egoeraren berri eman da.

Hain zuzen, 1996an egin den inkesta soziolinguistikoaren lehen emaitzak plazaratuak izan dira.

Derragun lehenik, Euskal Herriko zazpi probintzietan egin den inkesta horrek, ipar eta hego Euskal Herriaren arteko lotu-
ren indartzeko parada eskaini duela. Euskal Kultur Erakunde-
deko arduradunak bai eta Eusko Jaurlaritzako eta Nafar Gober-
nuko Hizkuntz Politikako ordezkariak urte bat eta erdiz asko-
tan bildu dituen elkarlanaren fruitu emankorra izan baita in-
kesta garrantzitsu hau.

Gainera, Iparraldeari dagokionez, laginaren hautaketa bere gain hartuz bai eta inkestalarien formakuntzaren zati bat segur-
tatuz, Frantziako Estatistika eta Ikasketa Ekonomikoen Institutu
Nazionalak (INSEE erakundearen Akitaniako adarrak hain zu-
zen) babes eta onarpen osoa ekarri dio ikerketa-lan honi.

Hots, Iparraldeko emaitza nagusiak ezagunak dira orain. Euskararen egoera kezkarria baieztatzen dute:

Biztaleriaren laurden batek nonbait han euskara daki Iparraldean

% 1 euskaldun elebakar kondatzen da, elebidunen kopurua % 26koa delarik. Horiei % 9 elebidun hartzaile gehitu behar da (elebidun hartzaileak, euskaraz «zertxobait» hitz egiteko gai direnak edo euskara «ongi» edo «nahiko ongi» ulertzen edo irakurtzen dutenak). Ondorioz, % 64 erdaldun elebakarrak dira gaur egun Iparraldean. Azpimarratzekoa da hala ere, euskaldunen kopurua kontuan hartuz (euskaldun elebakarrak gehi elebidunak), hauen % 64 Lapurdi aldean bizi direla gaurko egunean (Baiona-Angelu-Miarritze zonaldea barne) eta % 36 Nafarroa Beherean eta Zuberoan. Euskaraz ez da beraz Iparralde barnealdean xoilik egiten.

Euskararekilako gaitasuna adinaren arabera neurtzen badugu, euskararen gainbeherakada beldurgarria nabaritzen da

Beste era batera esanda, 50 urtetik gorakoan artean, euskaldunak herena dira; 35-49 urtekoen artean berriz, lau lagunetik bat eta gazteen artean (16-25 urte bitartekoan artean) berderatzietarik bat!

Euskararen transmisio familiarra krisialdian dago

Bikote euskaldunen % 72k seme-alabei euskara irakasten die. Baina gurasoetako batek bakarrik dakielarik, euskararen transmisioa % 11 kasutan gertatzen da! Denok badakigu familiarren eta inguru hurbilaren garrantzia nolakoa den edozein hizkuntzaren geroaren segurtatzeko. Euskararen kasuan ere noski. Baina argi eta garbi agertzen da Iparraldean inolaz ere ez duela familiak xoilik segurtatuko euskararen etorkizuna.

Hala ere, egoera larria izanagatik, ez dugu ezkortasun hutsean erortzeko aitzakiarik. Lehen hizkuntza erdara dutenen artean, % 8k euskararekilako hurbilketa egin dute, % 7 elebidun hartzaile eta % 1 elebidun bilakatu.

Baina, oroz gainetik, euskararen sustapenarekiko interes eta jarrera baikorra agertzen du biztanleriaren erdiak nonbait han.

Atxikimendu nabarmen horretan bermatuz, erran gabe doa hizkuntz antolaketa azkar eta orokor baten programaketa lasterra aldarrikatu dugula, Iparraldean euskaraz grinatzen eta axolatzen garen guztiok.

HIZKUNTZ ANTOLAKETA IPARRALDEAN: GARAPEN KONTSEILUAREN PROPOSAMENDU INPORTANTEAK

Jakin aldizkariaren 1994ko 84. zenbakian agertu ziren artikulua batzuetan, Euskal Herri 2010 titulupean egin zen azterketa garrantzitsuaren berri eman genuen.

Ondorioz, Garapen eta Hautetsien Kontseiluak sortu dira. Hain zuzen, urte honen hasieran, Hautetsien Kontseiluak Iparraldeari dagokion lurralde-eskema baten definitzea eska-

tu dio Garapen Kontseiluari. Sei hilabetez, gizarte zibileko, administraziorako eta politika-munduko bostehun bat presunek barnetik eta hurbiletik parte hartu dute gogoetaldi aberats horretan, ikerketa-bulego eta Garapen Kontseiluko idazkaritzaren gidaritzapean.

1996ko urriaren 26an Uztaritzen egin duen Biltzar Nagusian, Garapen Kontseiluko gehiengo handi batek onartu du azken hilabete hauetan ondua izan den dokumentu orokor bezain zehazta. Hautetsien eskuetan eman izan den txosten garrantzitsu honetan aurkitzen diren 112 proposamenduak, zazpi atal nagusitan banatzen dira:

- Azpiegitura eta lekualdaketak.
- Formakuntza eta goimailako irakaskuntza.
- Kultur antolaketa.
- Hizkuntz antolaketa.
- Etxegintza eta eguneroko bizitza.
- Garapen ekonomikoa.
- Inguramena.

Hizkuntz antolaketari dagokionez, ekintzabide inportanteak proposatuak dira:

- Euskararen eta euskal irakaskuntzaren eskaintza Iparralde osoan hedatzea ama-eskolan eta lehen mailan zazpi urte barne, eta honen jarraipena antolatzea bigarren mailatik unibertsitateraino.

- Helduen irakaskuntza eta alfabetatzea azkartzea.

- Ahozko eta idatzizko komunikazioa zabaltzea gizarteko eta administrazioko eremu guztietan.

- Euskarazko komunikabide modernoan aldeko politika orokor bat bideratzea, lehenetsunak direlarik:

- 1) Hiru euskal irratien esperientzian oinarrituz, interes orokorreko euskal irratigintza sendo eta profesional bat xutik ezartzea.

- 2) Euskal kultura sostengatzen duen Udalen Batzarraren sostenguarekin, euskarazko irrati publiko baten sorrera bultzatzea Radio France sare publikoaren barnean.

3) Telebista alorrean, FR3 Euskal Herriren eta Euskal Telebistaren arteko elkarlana garatu.

- Euskarazko seinalakuntza zabaltzea Iparraldeko eremu guztietan.

Azkenik, hizkuntz antolaketa orokor horren bideratzeko, bultzatzeko eta ebaluatzeko, Euskararen Kontseilu ofizial baten xutik ezartzea proposatzen du lurralde-eskema horrek. Euskal munduko aditu batzuek (hizkuntzalari, irakasle...) bai eta administrazioko eta botere publikoetako ordezkariak osatu beharko lukete erakunde profesional hori. Osoki beharrezkoa den egitura hori lehenbailehen eraikiko dela gutiziatzen da. Orduan, besteak beste hizkuntz politikaz arduratzen diren Hegoaldeko zerbitzuek solaskide egoki bat balukete Iparraldean.

Azpinarratzekoa da azken hitza Hautetsien Kontseiluaren esku dagoela, honek erabaki beharko baitu Garapen Kontseiluak proposatzen duen lurralde-eskema hori bere osotasunean onartzen duen ala ez. Erantzuna, oraiko ustez, 1996ko urtearen amaieran jakinaraziko digute hautetsiek.

EUSKARAREN HATSA: ERAKUSKETA BERRIA EUSKARAREN ZERBITZUKO

Ondarearen egunetan, Euskal Kultur Erakundeak plazaratu du euskara lematzat hartuz obratzen ari duen erakusketa-aren lehen partea.

Irisarrin agertuak izan diren lehen zatiek gai hauek azaltzen dituzte:

- Mendez Mende: euskararen historia.
- Azaletik mamira: euskararen ezaugarri nagusiak (hitzen ordena, aditza, deklinabidea etabar...), euskalkiak, euskara baturaren sorrera, Euskaltzaindia...
- Borondatez eta Legez: legediaren aldetik euskara zertan den Iparraldean zein Hegoaldean.
- Lau haizetara: euskara munduko hizkuntzen artean.

Bosgarren atal batek osatuko du laster erakusketa hau Euskara Gaurregun izenburuarekin hain zuzen. Tituluak dioenez, gaurko euskararen egoera aurkeztuko du taula honek, 1996ko inkesta soziolinguistikoaren emaitza nagusietan oinarrituz honek ekarriko duen informazioa.

Molde ebolutiboan asmatua den lan-tresna dugu erakusketa hau, gero labor batean, bertze gai batzuk ere sartzea pentsatzen baitute honen ekoizleek: euskara eta literatura, euskaraz komunikatzea, euskara gizarteratzea adibidez.

Erakusketa honen protagonista bat izanez gero, zaila zait honen balorapen zehatza egitea. Hala ere, elkarlan aberats baten ondorioa den tresna kultural eta pedagogiko elebidun hau (euskaraz eta frantsesez) Euskal Herri osoan eta Euskal Herritik kanpo merezi duela hedatzea iruditzen zait, oso era moderno eta erabilgarrian asmatua izan delako.

XIRRISTA-REN ONDOTIK, KOMETA

Nola ez bi hitzez agurtu eta txalotu *Kometa*-ren lehen airaztea! Gertakari garrantzitsua dudarik gabe. Jakina da, *Xirrista* aldizkaria kaleratuz, Euskal Kultur Erakundeak ildo berri hori ideki zuela. Orai, duela kasik hiru urte Hendaian finkatu den Xirristazaleak elkartearen eta berrikitan Irunen jaio den Letrazopa batasunaren eskutik datorkigu sail berri hau. Konpetentzia, borondatea baina ere nahiko kuraia behar dute argitaletxe gazte horren arduradunek gisa horretako bidea jorratzeko. Hain zuen *Kometa*-z mintza naiteke Euskararen Hatsa erakusketaz baino errazago. Zortzi urtetik gorakoentzat agitaratuko den bihilabetekariaren proiektua hurbiletik —eta bihoztetik— segitzen badut ere, ez naiz honen asmatzailea eta egilea. Kattalin Totorika eta Aintzane Lasarteren ardurapean, idazle, itzultzaile, margolari, irakasle eta beste hainbat jende ari dira liburu berriaren ontzen, ipuin luze bat daukala ardatz nagusi eta denborapasak, errezetak, txistekak, hiztegitxoak, besteak beste, osagai. Hitz batez, kalitate handiko liburuxka, Euskal Herriko gaztetxo guztientzat egina baina edozeinek atsegine-

kin irakur dezakeena edo zortzi urtetik beherakoei konda daitekeena.

Urte honen bukaeran, *Xirrista*-ren 48 ale kaleratuak izango dira, *Kometa*-ren lehen bi zenbakiak baita ere. Xede hau plazaratuz, Iparraldeak erakutsi dio Euskal Herri osoari eta bereziki Hegoaldeari, gai zela ere maila handiko kultur produktu batzuen bideratzeko eta eskaintzeko, euskararen modernitatea aldi bat gehiago frogatuz gainera.

Agian, proiektu honen iraunkortasunean finkatzeko, Hegoaldeak ekarriko dio hasiera honetan beharrezkoa duen sostengua, ume asko *Xirrista* eta *Kometa*-ren harpidedun eginez eta euskarazko ekoizpenek daukaten laguntza ekonomikoa segurtatuz. Euskaraz arituko den biharko irakurlegoaren moldatzen handizki lagunt baitezakete era honetako aldizkariak.

INAKI IRAZABALBEITIA

Euskal kulturaren munduan ezinegonaren zantzuak nabarmentak dira nonnahi. Kulturgintzan dihardugunok etorkizunaren kezka burutik ezin kendurik gabilta; atzera egiten ari ote gara? Euskal kulturaren mundua gogoetan murgilduta dago, ondorioz.

Egunkaria Sortzen elkartearen urte bukaerako ohizko bileran, batek baino gehiagok euskal kulturaren egoera, estatus eta etorkizunari buruzko kezkak jaulki zituen. Eztabaida eta iritzitruke aberasgarria gertatu zen eta horretan Euskal Idazleen Elkartean hausnarketa-prozesu bati ekitekotan zeudela berri eman ziguten. Euskal kultura eta euskara unibertso ez direla jakin genuen orduan eta unibertsoa izan ezean jai zeukatela etorkizunean. Teknologia berrien erronka aipatu zuen baten batek, komunikazioen munduan horrek ekarriko ei duen aldaketa, alegia. Kableko telebistaren auzian euskara hutsaren hurrengo izango dela jakinarazi ziguten eta ETBko txoritxoak ezer gutxi egin ahal izango duela komunikazio-arrano arrotzen aurrean. Ez zen panorama samurra, alajaina!

Egun hartako iruzkinek begiak zabaldu zizkiguten bati baino gehiagori eta baita gure egunerokotasunaren borrokaren ikuspegi itxitik ilkitzeko beta eman ere. Ohizko ditugun arazo eta gabeziak ez direla gureak edota gure sektorekoak soilik konturatu ahal izan genuen, euskalgintza osoarenak baizik. Guztion arteko elkarlana beharrezkoa dela ohartu ginen, berriz ere.

Izpiritu horren harian hainbat ekimen interesgarri egin dira aurtan. Munta handienekoa, oraindik gauzatzen ari dena, Euskal Unibertsoa deiturikoa da. Ekimen horrek hamaika lagun bildu ditu euskalgintzaren egoera eta etorkizunaz hausnarketa egitera. Lan horren partaide naiz ni, nahiz eta, orain arte, nire ekarpena hutsaren hurrengo izan den. Irudipena izan dut batzuetan maila teorikoan bakarrik egiten ari direla planteamendu batzuk, akzioan hezitako ni bezalako bati, gaitza jazo ten zaio sarritan teorizazio horren atzeko praktika igartzea. Hala ere, itxaropentsu begiratzen diot nik, ekimena bazterrak harrotzeko gai izango delakoan, baina, aldi berean, ekimena teoriaran gelditu eta praktikan oihartzunik ez izateak kezka sortzen dit. Hori gertatuko balitz, jende eta ideia asko erretzeko la-bea izango litzateke eta nahikoa bidailagun erre ditugu jada euskalgintzaren bidean.

Euskalkom jardunaldiek euskarazko komunikabide idatzien bizitasuna eta pobrezia agerian utzi zituzten. Aberatsak gara aldizkari eta ilusioetan eta pobreak diru eta eraginean. Egiten ari diren lanaren ilusioa igarri zitzaizen bertaratutakoei. Beren produktuetan sinetsi egiten dute eta horregatik diraute komunikabide horiek bizirik. Itolarrian eta murgil-igerian ibiltzen iaioak direla frogatzen ari dira komunikabide horien arduradunak. Gure komunikabide idatzi gehienak (denak, apika), oinarri ahuleko produktuak dira, kazetari eta arduradunen militantismo eta borondate onean oinarrituta eta erdarazko komunikazioen marrazoz betetako itsasoan igerian. Ondo dago hori, gaur gaurkoz euskalgintzako proiektuek militantismoaren indarra eta kutsua behar baitute, baina ez du horrek oinarri nagusienetakoa izan behar. Ilusio eta indar horiei adierazteko eta gauzatzeko bideak eskaini behar zaizkie.

Euskal komunikabideek ezingo dute murgil-igerian luze ibili eta beldur naiz, laster baino azkarrago, ez ote daitekeen gertatu 1980ko hamarkadaren hasieran jazotakoa: euskal prentsaren itxurazko loralditik basamortu elkorra pasa ginen bat-batean. Jakin badakit egoera ez dela bera, euskalgintza sendoa goa dela eta hartatik zerbait ikasi dugula. Alabaina, sendotasun horrek buztinezko oinak ez ote ditu?

Euskal prentsaren loraldian edo bizi gara, gero eta gehiago dira euskal komunikabideak, perretxiko moduan ugaritzen ari dira, baina gehiago irakurtzen al da euskaraz? Elhuyarren ordezkari moduan esan behar dut aldaketarik ia ez dela egon gure aldizkariaren irakurle-kopuruan azken hamar urteotan. Gauza bera entzuten zaie gainerako aldizkari nazionalen arduradunei. Gainera, *Egunkaria*-k ere irakurle-goia jo duela dirudi. Baina, teorian bederen, gero eta jende gehiago gara euskaraz irakurtzeko gai eta, errealitatean, gero eta gehiago dira unibertsitate-ikasketak euskaraz egiten dituztenak esaterako. Ondorioz, urtez urte emendatuz joan beharko litzateke gure irakurle-kopurua. Errealitateak ordea, duela hamar urtekoa dela darakusa.

Non dago koska? Gure produktuen kalitatean egongo da zati bat noski. Euskal prentsak dituen baliabideekin produktu duinak egiten dira, baina baliabide eskax horiekin ezin dira inguruko erdarazkoen duintasun-maila berekoak izan. Beraz, erkatzean galtzen ateratzen dira, ia beti. Administrazioak ere erruaren zati bat du, gure medioak bigarren mailakotzat tratatzen baititu, kultura sailetatik iraunarazteko laguntzen baiditu ere. Bigarren mailako izaera hori administrazio publikoaren alor askoren publizitate instituzionalaren banaketan garbi ageri da. Eta azkenik irakurlea dago, aurreko puntu horiei erreparatzeko gai ez dena eta, adibidez, *Egunkaria* ez erostearen aitzakian *Diario Vasco*-k baino kirol-informazio gutxiago duela esaten duena. Eta zaku berean sartu beharko lirateke, erdarazko medioak baino kontsumitzen ez dituzten guraso euskaltzale, euskal irakasle, maisu, andereño, euskarazko irakasle eta antzeko fauna oso ugari hori... Horixe ez da zure kassua irakurle, beraz, erretorika hau barkatu.

Faktore horiek guztiak koktel-ontzian sartu, ondo eragin eta gaurko euskal prentsaren egoera daukazu: itxura nahikoa oneko tuberkulosi-gaixoa. Gaixoa sendatzeko errezeta mirakulosoak niri ez eskatu. Argitaratzaileok lan handia dugu produktua hobetzen, kostuak beheratzen eta baliabide berriak bilatzen, baina administrazioak, oro har, euskal komunikabideak sendo laguntzen ez baditu eta irakurleak ugaritzen ez badira, 1980ko hamarkadaren hasierako krisia ahuntzaren gauerdiko eztula izan daiteke. Elhuyarren ikuspegitik bederen, bideragarritasun ekonomikoaren ikuspegi soiletik aztertuko bagenu, *Elhuyar. Zientzia eta Teknika* argitaratzeari aspaldi utzi genion. Aldizkaria Elhuyar Kultur Elkartearen bandera-untzia delako ari gara; noiz arte eutsi ahal izango diogu?

Kronikatxo hau berrirakurtzean nahikoa goibel atera zaidala konturatu naiz, nahiz eta gai beltz batzuk bazter utzi ditudan, Iparraldeko inkesta soziolinguistikoaren emaitzak adibidez, eta ez zen hori nire asmoa. Eskerrak, 1997ak pozteko arrazoirik emango digun! Izan ere, azken urteotako euskalgintzaren bi erakunde eraginkorrek, Elhuyar Kultur Elkartek eta Udako Euskal Unibertsitateak, hogeita bost urte beteko baitituzte. Zorionak.

XABIER MENDIGUREN BEREZIARTU

EUSKAL ITZULPENGINTZA 1996

Urte batetik bestera nekez gerta liteke aldaketa sakonegirik itzulpengintzari eta bere merkatuari dagokienean, eta ezer baino lehen, joan den urteko ikuspegiaren berri ematean ageritzirako ildo nagusiak zehaztu eta sakondu egin direla esan behar nuke. Deustuko masterrak, dozenerdi bat urtez jarraian ateak ireki ondoren, aurten lehen aldiz ikasle gutxiegi dituelako datorren urtera arte ateak ixtea erabaki du. Beraz, EHUak Gasteizko campusean eskainiko duen masterra izango da unibertsitate-mailan itzultzen ikasteko aukera bakarra eta hemen ere bi urteko ikasketak bakarrera laburbildurik jasoko dira.

Iruzkina labur bat egiten hasiz gero, iaz genioen gauza bera esan behar dugu aurten ere, euskal itzulpengintzaren muga kuantitatiboan aurrean edo gaudela. Baina hori esan ondoren, aldakuntza kualitatiboan zantzuak ere nabari direla aitortu beharrean gaude.

Bata UEUn lehen aldiz Alderantzizko itzulpenak, hots, euskaratik erdararakoak hartu duen leku bereziak adierazten du; izan ere, uztailearen 15etik 19ra bitartean lehen aldiz astebete eskaini baitzaio egunean egunean indarra hartzen ari den alor horri; arazo orokorrak, euskaratik gaztelania, ingelesa eta esperantoa bezalako hizkuntzetara itzultzeak sortzen dituen arazoak eta zenbait autore jakinen (Juan Garzia, Felipe Juaristi, Edorta Jimenez, Itxaro Borda, Andu Lertxundi) obrak erdaratzearen gorabeherak azaldu eta eztabaidatu ziren. Zalantzarik ez dago, aipatu dugun itzulpen-mota horrekiko interesa seinale ona da euskara eta euskal itzulpenarentzat, hartzaile soil izate-tik emaila izatera pixkanaka iragaite hau ezinbestekoa baitu-gu geure hizkuntz eta kultur osasunerako.

Bestalde, UEUn bertan eta bigarren astean uda honetako jardunaldietan izarra izan den gaia landu zen: itzulpen juridikoa-administratiboa. Larraionan egin ziren jardunaldien helburua itzulpengintzak justizi alorrean (epaitegi eta abarretan) duen erabilerari buruzko hausnarketa teoriko-praktikoa egitea izan zen. Horrela, alde batetik, itzulpen juridikoaren printzipio eta ezaugarri nagusiak azaldu ziren eta bestetik, horrelako itzulpenak egitean aurkitzen diren eragozpen nagusiak aztertu ziren. Gogoeta, eztabaida eta etorkizunerako proposamenak egiten epaile, abokatu, itzultzaile, terminologo eta abar ari izan ziren; guztira hamabosten bat profesional.

EHU/UPV-k, berriz, «Itzulpena administrazioan eta justizian» uda-ikastaroa antolatu du uztailearen 18, 19 eta 20an Lurdes Auzmendiren zuzendaritzapean, Euskal Herriko eta atzerriko itzultzaile eta adituek gogoeta interesgarriak egin dituzte administrazioan eta justizian lanean diharduten itzultzaile/interpretarien prestakuntza, estatusa, itzulpenen balio legala, arazo terminologiko eta abarri buruz. Hizlari eta eskuhartzaileei dagokienez, arrakasta nabariarekin burutu zen

ikastaroak Luxemburg, Katalunia eta Euskal Herriko adituen argitan arazoak hausnartzeko aukera eman zuen.

Azkenik, eta sail beretik irten gabe, esan dezagun azken bolada honetan zenbait abokatu eta interpretarien artean izan diren gatazka eta gorabeherak ere izan dutela oihartzuna ikastaroetan ez ezik, egunkarietako orrialdeetan ere. Honela idazten zuen Joan Aurre Garaik (*Euskaldunon Egunkaria*, 1996-9-1): «Aspaldion badabil auzizaleren bat edo beste —hitzaren esanahirik okerreanean ulertuta—, hiperreuskaltzalearen maskara jantzita —desgisa hutsa baita—, itzultzailearen aurka bazterrak nahasten. Auziperatuak aukeratu ez duen figura arrotza ei da itzultzailea, eta, dirudenez, abokatuaren asmo aitortzeak aldrebestu egiten ditu, epaile erdaldunari falta duen tresna ematen diolako: gainera, itzultzaileak ez ei du esandako guztia, ehuneko ehuna jasotzen. Azken batean itzulpenak ez duela balio». Aurreraxeago dio: «Zergatik begitan hartu itzultzailea? Auzitegiko jauntxo erdaldunen aurka ausartu ez eta? Auziperatuen onerako ote? Euskararen alde ala sistemen aurka euskara bandera hartuta? Jokabide horrek ez dio euskarari mesederik egiten, eta zalantzak ditut auzitegietako euskararen egoera negargarria hobetuko ote duen; baina dagoeneko langile batek lanpostu finkoa utzi egin du eta beste bat bajan dago, baja luzean oraindik, lan-egoera deserosoan estutasunari epaile batzuen euskaltzaletasunik ezak eta abokatu auzizaleren baten gaizkinahiak erantsitako artegatasun jasanezinak bultzatuta». Egoera zail baten tirandurak agerian jartzen dituen hitz gogorak. Bistan dago auzitegietako euskararen arazoak eta funtzioek nekez izango dutela konponbiderik ikuspegi besarkatzaile eta konplexuago batetik, era egokian planteatu ezik, eta horretarako ezinbestekoak izango dira euskalgintzan ari garen guztion koordinazio eta artikulazioa harako «etxe banatua» izan ez gaitezen. Taktikak eta estrategiak hobeto planteatu ezik, jai daukagu etorkizunean.

Gainerakoan EIZIE, Euskal Itzultzaile Zuzentzaile eta Interpretarien Elkarteak bere ohiko bidetik lanean dihardu Literatura Unibertsala bildumarako itzultzaileei deiak eginez, EIZIEko fondo bibliografikoa katalogatzeko eta informatizatzeke proiektu-

tua abian jarriz eta urtearen bukaera bitartea, ingelesetik literatura itzultzen dutenentzat mintegia antolatuz, besteak beste.

Bukatzeko esan genezake, urtero bezala, Donostiako Zinemaldian euskararen presentzia hutsaren hurrengoa izan dela eta hor bai egon badagoela itzultzaileentzako merkatua, baina *hortus conclusus* izaten jarraituko duena arduradunek borondate gehiago agertzen ez duten bitartean. Ea datorren urtean aurreranzko urrats bat bederen ematen dugun.

XABIER MENDIGUREN ELIZEGI

ZAZPI ATEDUN TEBAS HURA NORK ERAIKI ZUEN?

Urtealdi honetan euskal literaturaren mundutxoan izandako lauzpabost gertakari hautatu eta horien gaineko nire aipamena egiteko agindu zait. Gogoratzen hasi eta izen bat datorkit berehala burura: Joseba Jaka. Haren izanaz ere idatz nezake beste behin, baina nahiago dut lan hori beste batzuentzat utzi, gogoeta txiki bat egiteko hemen, literaturgintzako prozesuari buruz.

Literaturan zer da funtsezkoena? Hitz batean esanda: testua. Eta testu horren alde bietan, sortzailea eta hartzailea. Hori da benetan axola duena, eta gainerako guztia bigarren mailakoa da, zalantzarik gabe. Bigarren mailakoa eta askotan farfala, bai, baina behar-beharrezkoa beste batzuetan. Bertold B recht-en poema bat ibili zait egunotan buruan, Mikel Laboak kantatu bihurtu zuena, «Langile baten galderak liburu baten aurrean» izenarekin. Ez dakit gogoratzen duzuen: historiako ageriko eta isileko protagonistez ari da, liburuetan ageri diren errege eta antzekoek izango zutela ondoan sukaldari bat, zaldia garbitzen zien norbait eta abar.

Nik ez dakit Joseba Jakak ezer idazten ote zuen baina literaturako gauzarik ezetz esango nuke behintzat; hortaz, seguraski ez da agertuko hurrengo mendeko literaturaren historietan, ez da bere izena gogoratuko. Eta hala ere, azken hoge

urteotako euskal kulturaren eta bereziki liburugintzaren garapena oso desberdina izango zen hura gabe; desberdina, eta pobregoa, esango nuke.

Lehen aipatu dugun «idazlea-testua-irakurlea» hirukia elkartu ahal izateko, zenbait katemaila behar baitira tartean, eta katemaila horiek ahalik eta ongien osatzen lan egin zuen Jakak bere bizialdi osoan: bera izan zen lehena euskarazko produktuei (liburu, disko eta abar) behar bezalako toki zabalak eta tratamendu duina emango zien liburudenda bat zabal-tzen, gerotik gehiago ere sortu diren arren, zorionez; bera izan zen lehena euskal produktu horiek Euskal Herri osoan azkar eta ondo zabalduko zituen banaketa-etxe bat sortzen, eta gerotik etorri dira gehiago ere, zorionez. Bi adibide dira, gehiago ere idatz nitzake.

Josu Landak (aspaldian ez dugu bere luma beti zorrotza inon dastatzerik izan) behin lagunartean kontatzen zuen, Jokin Zaitegi idazle kaxkarra zela Orixeren aldean, baina Orixe bera baino gorago zeukala berak jarria, Zaitegik ematen ziolako Orixeri, honek bizitzeko eta idazteko behar zuen dirua. Joseba Jakak eta bere taldeak (pluralean hitz egiten zuen berak beti) diru dexente sortu dute beren lanaren bitartez, baina ez dute diru hori «eskuratu», inola ere; euskal kulturako proiektu berrietarako gasolina bihurtzen zuten beti, eta asmo hori hobeki adierazteko enpresa renondasunak jasoko dituen fundazioa sortu dute orain. Premia ere badago, aurrekontu publikoetako izoztea glaziazioak baino luzeagoa izango dela dirudien sasoi honetan.

TITANEN AROKO AZKEN ORDEZKARIA

Beste izen propio batekin jarraituko dut: Antonio Zabala (edo Zavala, berak idazten duen moduan). Bere hitzaldi eta artikuluak bi liburutan bildu eta argitaratu ditu Sendoak, eta horrekin batera omenaldi xume baina beroa eskaini diote bere lagunek, Auspoako bertsolari eta idazleek. Beste edozein ikertzailearentzat, hitzaldi eta artikulu guztiak biltzea bizitza

osoko lan guztia jasotzea izango litzateke, baina Zabalaren kasuan —hauxe da deigarriena—, liburu bi horiek lodiak eta mamitsuak izan arren, hori ez da bere fruituen zati txiki-txiki bat baizik.

Herri-kontzientziari eusteko eta euskararen biziraupena ziurtatzeko abertzaletasunak izan duen garrantzia defenditzen dugunok ere onartu beharko ditugu, onartu eta ohoratu, jorra horren salbuespenak: eta XX. mendearen bigarren erdi honetan bat aipatu behar bada, Antonio Zabala ekarriko nuke nik. Politika-kontuei ihes egin die beti, baina abantaila ere izan da hori alde batera, arazorik gabe utzi baitiote bere arloan lan egiten, eta horixe da gehien axola zaiguna: haren lana.

Bada bertsolaritza gainbaloratua dagoela dioenik, kultura idatziaren zaleen artean batik bat, jelsiak eraginda edo. Ez nator bat iritzi horrekin: mendeetako gaitzespena jaso du, eta gaur egun ere badago halako gutxieste bat, disimulatu egiten bada ere. Ez ditut nik berdinduko euskal kultura eta bertsolaritza, inondik ere, baina gure izatearen, gure kulturaren adierazpide ugari ahozko inprobisazioan gauzatu dira, eta altxor horietako asko eta asko honezkero galduak ziren, Zabalaren bilketalana izan ez balitz.

Ez naiz Auspoa saila goratzen hasiko, ez du nire beharrik eta: hortxe dago, ikusi nahi duen edonoren eskura eta —inportanteago izan daitekeena— hurrengo belaunaldien eskura ere bai. Zabala titan bat izan dela esango nuke, kasta indartsu bateko azken ordezkarietakoa: bilketa, ordenatzea eta argitaratzea dena bakarka egiten duen ikerlaria (Azkue handia izan zen bezala). Gaur egun horrelako etnografi eta antropologi lanak beti taldean egiten badira ere, ez dut ezkutatuko biltzaile bakarzaileekiko sinpatia, berea egiten baitute hauek, inori baimenik, iritzirik edo dirulaguntzarik eskatu gabe. Arrisku pare bat ere badute, tamalez: beraien atzetik jarraitzailek ez uztea nagusiena; eta bigarrena, haien arbitrariotasunak eraman behar izatea. *Argia*-n egindako elkarrizketan galdetu zioten Zabalari, gauza asko ezkutatu izan omen dituela-eta, ez ote ziren betiko galduko; Zabalaren erantzuna (irribarretsua imajinatu nahi dut), oraindik ere buru ona duela eta gogoan dituela denak. Ez

zuen ukatzen zentsuratze hori egin duela; gordean dituenak ere noizbait argitara ateratzeko asmoa ote du? Nahiago nuke.

HOGEI URTE ETA GERO... ERDIPURDI

Ez dut oraindik ikusi, baina baliteke honakoa zuen eskuetara iristerako kalean izatea Joan Mari Torrealdaik egindako *Euskal kultura gaur*, euskal idazleen eta liburugintzaren panorama aztertzen eta arakatzen duen liburua. Dударik gabe, patxadaz irakurri eta hausnartu beharreko obra izango da, hogei urte lehenagoko *Euskal idazleak gaur* izan zen bezala.

Euskal idazleak gaur 77an kaleratu zen oker ez banago, baina 1975 artekoa zuen aztergaia. Hogeitaz aski denbora da, gauzak nola aldatu diren ikusi eta ondorio batzuk ateratzeko. Eta zalantzarik txikiena ere ez dago, gauzak erabat aldatu dira. Giroan bertan ere antzemango zion Torrealdaik, 1976ko hartan, aldi berri bat abiatzeko zela, eta aurrerantzean oso beselakoak izango zirela kontuak.

Ezin hasiko gara orain 1975-1995 arteko aldian zer aldatu den eta zer ez, nola eta zenbat aldatu den zehazten. Nik baino mila aldiz hobeto egingo du liburuak eta harexen zain nago. Hala ere, badut xomorro bat barrenean hozka, eta ez dut dena bota arteko onik izango. Hortaz, goazen aurrera. Banzai!

Inpresioa dut, eta inpresioa besterik ez da, 1976an hasitako era guztietako gorakada (kuantitatiboa eta kualitatiboa) etengabekoa izan zela 1990 edo 1992 arte (Golkoko gerra aipatu izan da mugatzat, krisi-aro bati hasiera eman ziolako edo), eta geroztik, ez dut esango beheraka hasi garenik inondik ere, baina bai hortxe geldituta gaudela. Hanka sartzeko arriskua dut, baina halaxe iruditzen zait niri. Liburu-kopuruari dagokionez uste dut zenbakiek arrazoia emango didatela: urteko 100 liburutik urteko 1.000ra igo ginen hamabost urtetan, baina badira lau-bost urte hein horretan gabiltzala. Hori ez da berez txarra. Geure neurria izan daiteke, eta oraindik puztu xamarra egotea ere baliteke, beraz ez harritu 1.000tik 800era jaitziko bagina urte batzuk barru, argitalpen instituzionalak asko ari

baitira murrizten eta Hegoaldeko hezkuntzako erreforma amaitu ostean asko gutxituko baitira testuliburu berriak.

Ez da zenbakien geldialdia kezkatzen nauena, sumatzen hasita nagoen dinamismo-falta baizik. Sumatze hauek oso dira subjektiboak, beharbada ni zahartzen ari naizelako izan daiteke dena, baina sentitzen dudan bezalaxe kontatzen dut: errutinazko gurpil batean ikusten ditut egintza asko, proiektu berriei ekiteko ilusio gutxirekin. Agian proiektu berriei agintze publikoetatik ematen zaien erantzun eskasak izan dezake erruaren zati bat, oraindik ere herri-laguntzen menpeko baikara helburu handinahietara jo behar dugunean, baina ezin hor bukatu erantzukizun guztiak.

Torrealdairan liburuan ehundaka idazle ageri omen dira: 300 bat edo. Baina zenbat dira horietatik erregularriki jarduten dutenak, esan nahi baita, urtero edo bi urtean behin zerbait berria kaleratzen dutenak? Bi dozena? Hortik gora askoz gehiago ez. Ez naiz produktibismo hutsa defenditzen ari baina jarraipen bat bai behintzat. Nolanahi ere, idazleen nagikeria honek baditu bere arrazoiak, hala nola, irakurleria eskasa, profesional bilakatzeko pizgarri ekonomiko urriak eta, azken batean, hutsaren hurrengoko oihartzun soziala. Izan ere, axola al zaio ba euskal gizarteari idazleak liburu batean dioenak?

Hau ez da diagnostiko zientifikoa eta ez dakit sintomak eta gaitzak bereizten. Ez dut panorama beltza dugunik esan nahi ere. Erdipurdikoa bakarrik. Eta beharbada hori da gure patua, gure egiazko neurria, hizkuntzaren gaineko debekuak ezabatu-takoan eman dezakeguna. Eta hala ere, guk gehiago nahi... 1975ean aldi berri bat sumatzen zen, literaturan eta gizartean oro har; 1995 honetan nik ez dut halako aldaketa-haizerik sumatzen, ez kulturaren, ez politikan. Ea oker nagoen.

E PUR SI MUOVE

Azaro hasieran ari naiz idazten. Garai txarra, txarrik bada, urtearen errepasoa egiteko. Izan ere, barregarria litzateke 95eko abenduan kaleratu zirenak aipatzea, eta 96ko azokan

aterako direnak, berriz, aditzez ezagutzen ditut, ozta-ozta. Durangitisak jota segitzen dugula, alegia. Orain dela urte batzuk, bazirudien egutegi gehientsuena betetzeko moduko literatura lortuko genuela, baina azken aldian nabarmen geratu da berriro azoka ~~aren~~ tiradizoa, izen handiak harako gordetzen baitira: Atxaga, Lertxundi, Irigoien, Izagirre, Saizarbitoria, Zabaleta... (Sarrionandia faltako da aurten). Idazle, argitaletxe eta bisitari, badi-rudi denei gustatzen zaiela sistema; hortaz, ez noa ezer esatera.

Gainerakoan, urtea eskas samarra geratu da. Esan dugu lehen ere, gure martxa ez dela nahi bezainbatekoa, baina horrek ez du esan nahi egonean gaudenik ere. Gauzak egin egiten dira, horietako asko politak. Izugarri oparoa izan gabe ere narratiba gertatzen da gailen, eta, honen barruan, era anitzetako errealismoak, historikoa edo gaur egungoa (Ugalde eta Epaltza, Zabala eta Borda), nahiz eta ez diren ahaztekoak bestelako estiloak (Cano, Lertxundi, Ezkiaga).

Poesia gutxi kaleratu da, ez dakit kasualitatea den edo zerbaiten adierazgarri. Orain dela urte pare bat nik nahi baino zalaparta handiagoa piztu nuen *Jakin* honetako orrietatik, poesia *emearen* kontrako filipika batekin. Artikulu hari bero a rena eta probokazioarena kenduta, funtsezkoan eusten diot oraindik ere; serioago jarrita, hobe genuke *poesia ahula* deituko bagenio, pentsamendu ahula izeneko korronte filosofiko bat ere badagoenez, postmodernismoaren barruan garrantzi handia izan duena. Ba, kontua da, aurten kaleratu den poesia apur baina interesgarri horretan ez dagoela poesia ahularen aztarnarik: guztiz bestelako bideetatik doaz Mikel Iburguren eta Gari-koitx Berasaluze hasiberriak, edo Pako Aristi eta Juanjo Olasagarrezailduak. Ez dut esango hala ere estilo haren gainbeherari antzeman nionik, datorren urtean berpiztu egin liteke eta.

Beheraka ez baina guztiz goraka doana, itzulpena da (euskaratzea hobeki esanda, alderantzizkoan eskas segitzen baitugu). Literatura Unibertsala plangintzaz gainera, gero eta argitaletxe gehiagotan ari da bide normalizatua hartzen. Inazio Mujikak lagun bati esan omen zion, aurki euskaraz sortuak baino gehiago salduko direla itzulpenak; ez dut berehalakoa ikusten nik hori, baina egia da gero eta aukera ugariagoa dugula, eta hiz-

kuntza ere gero eta landuagoa. Egunotan, esaterako, Jane Austen-en *Harritasuna eta Aurrejuzkuak* aritu naiz irakurtzen; garai batean, horrelako lan batek (500 orritik gora), txunditurik utziko gintuen, bai, baina izututa ere bai; hau, berriz, itzalak itzal, atsegin betean eta arin-arin irakurri dut, miretsita zelan hainbeste kunplimendu eta ñabardura sozial dituen ingeles berezi hori halako euskara jori eta zehatzera egokitu den. Ana Isabel Morales da itzultzailea, gure literaturak hain beharrezkoa duen emetasun-ukitua ere utzi ziguna bere ipuin batzuetan (ea noizko gehiago), baina aurrerakada, oro har, langintza horretan ari diren guztiei dagokie. Liburu hori adibide bat besterik ez da, eta zorionez beste asko ere badira. Horiakin goxatu beharko geuk sorturik ez dagoenean.

LAURA MINTEGI

SATELITEAK, UNIBERTSOAK ETA BESTE

Jakin-eko lagunen eskaerari erantzunez, aurten ere 1996eko kultur balantze pertsonala egiteari ekingo diot, bospasei gai harturik. Arantxa Urretabizkaiak behin esan zuenez, kulturgintzan badira txoriak eta badira ornitologoak. Aldi berean txoria eta ornitologoa direnak ere badira, baina, diot nik, gutxi izaten dira izaera biak batzen dituzten emakumeak. Orri hauetan nork eta zertaz idatziko duen ez dakidan une honetan, txori eta ornitologoa diren emakumeak ere aurkitzea espero dut, aurreko urteetan baino kopuru zabalagoan, ahalean.

UNIBERTSOA IZAN NAHI ...

1996. urtean euskal kulturgintzan gertatu direnetatik zerbait azpimarratzeko baldin badago, oraindik oso jende gutxik ezagutzen duen gertakizuna dugu, Euskararen Unibertsoare n sorrera, alegia. Nork bere arloan sentitzen zuen egonezinak bultzaturik, jatorri, izaera eta sentsibilitate ezberdinetatik eto-

rritako hainbat kultur gizon-emakume bildu, eta intuizioan baino existitzen ez zen mugimendua gorpuztuz joan dira, apurka-apurka, zer nahi jakin gabe, baina zer nahi ez duten oso argi daukatelarik.

Funtsean, beste kultura batzuren apendizera ez garena aldarrikatzen dute/dugu, unibertso betea osatzen dugula, kategoria izatetik osotasuna izatera pasatu behar dugula, eta, batez ere, horretarako nork bere txokotik burua atera eta denok batera ekin behar dugula. Alde berberera eta aldi berean.

Nora helduko zen argi ikusi gabe, argitasun osoa ikusten da lehentasunetan, abiapuntuetan. Lehenik eta behin, gogoeta egiteko beharra ikusten da. Ondoren, plangintza osatu, bai o rokorra zein arloz arlokoa ere. Hirugarrenez, eragin soziala bultzatu. Hau da, beste modu batera esateko, garenetik gaudenera, lehenago, eta geroago, gaudenetik ez gaudenera. Ulertzen da? Esan bezala, intuizioak baino ez dira, baina ideia horren inguruan hirurogei pertsona inguru hasi da lanari ekiten, ideiak jaurtikitzen, proposamenak plazaratzen, ideologia egiten.

Une honetan hasieran baino ez dagoen mugimenduaz aritu gara, baina hurrengo urteetan beronen emaitzak ikusiko eta gozatuko dituguna ziur nago.

... SATELITEAK ERABILIZ

Unibertso bihurtu nahia aipatu ondoren, ETBk emititzeko erabiltzen hasi berri duen sateliteaz egin dugu topo. Larria da EITBk aurrez aurre duen dema, kabledun eta satelite bidezko telebista-emisioak ugaldu egingo diren unean. Baina larriagoa izango da lehia horretan, une honetako produktuaz konpetitu nahi izatea. Zeren, argi esan dezagun, merkatuan berez dagoen panorama zaila bada ere, zailagoa izango da kalitatearengainetik edota aurretik, kanpoko ereduekiko homologazioa bultzatzen duen mentalitateaz konpetitu nahi izatea.

Esan nahi da, labur esanda, teknologia berriei begiratzeaz gain, teknologia horien bidez emitituko denari begiratu behar

zaiola, eta ez dela nahikoa besteen parean egotea (ez tekniko-ki ez kalitatez), baizik eta eskaintza ezberdindua egin behar dela, berezkoa, label propioaz. Eredu-imitazioa, errepikapen etengabea eta «telebista zaborra» egitea ez da urrunera helduko teknologia puntarik puntakoena erabili arren. ETBri esijitu behar zaiona zera da, sortu duen herriaren ardura sozio-kulturalak kontuan hartzea eta horiei erantzutea. Eta, egun, EITBk ez die erantzuten Euskal Herriko beharrian kulturei. Areago, hori ez omen da bere bokazioa.

Nire ustez, kulturgintzan dagoen gakoa *dibertsifikazio eza* da. Produktuak dibertsifikatu egin behar dira, eta dibertsifikatu egin behar dira gunek. Gauza ezberdin gehiago, espazio ezberdin gehiagotan. Esaten dudan hau kulturgintzaren arlo guztietarako baliagarria da. ETBren kasuan, zehatzago, ume eta kirolzaleei begira (ez soilik, jakina, baina orokorkeria baliagarria da kasu honetan) egindako programazioa, gune euskaldun bakarrean gainera, oso gutxi da, eta eskasa.

KANPAINAK ORAINDIK ORAIN

EKBren «Eman euskarari berea», Kilometroak, Nafarroa Oinez, Araba Euskaraz, Herri Urrats, Ibilaldia, AEK Eguna... ez da gauza berria, ez aurtengoa soilik, ezta datorren urtean amaituko den kontua. Baina bai da aipatzekoa, batez ere, EKBk martxan jarri duen azken kanpaina. Ekimen horiek guztiak zerbaiten sintoma baldin badira (barka nazaten erakundeek) axolagabekeriarena da, erabakizun politiko falta, dejazioa. Erakundeek hartu duten bidea ez da eskuetan botere politikoa eta nahia dituenaren jarrera. Pentsatzekoa da, beraz, zer den gogorak ez daukana: botere politikoa ala euskara zuzpertzeko desioa. Ala ez bata ez bestea.

Edonola ere, aurreratu egin dela uste dut. Besterik ez bada ere, kexa-kultura «instituzionalizatu» egin da. Zenbait gauza ezin dira inuzenteki planteatu, ikusmira erdaldun soilaz, euskaldunen berehalako erantzuna espero baita. Gidoian dago. Eta sinistu ala sinistu gabe, erakundeek simetrikoa ipintzen behar-

turik sentitzen dute beren burua, maila berean eta espazio berberaz. Gonbentzimendu barik, egia da, hori ere nabaritzen da. Presio sozialak (hasieran bakar bakarrik euskaltzale apur batzuen) lortu du hutsune sentsazioa, hau da, erdal bertsioa soilik aurkeztuz gero, zerbaiten falta dagoenarena. Balorazio hau oso subjektiboa eta intuitiboa da, aitortzen dut, baina aidean dagoen gauza dela uste dut, eta aurrerapentzat jo nahi nuke, besteren ezean.

ADOSTASUN POLITIKOA ERE KULTURA DA

Kontsentsua eta muturrekoen arteko hurbilketa fenomeno kulturala baldin bada, aurtengo urtean euskal presoiei buruz izandako fenomeno kulturalaren arloko gertakizunen artean kokatu behar dela uste dut. Benetan kontsentsu zabala lortu izan da, lehenik «gizarte zibila» deiturikoan (zer beste izan zitezkeen, bada?), eta geroago (hori ere bada madarikazioa!) gizartea ordezkatzan duten talde eta erakundeetan (alderdiak, sindikatuak, etab.). Azkenik, denek (edo ia denek) euskal presoak Euskal Herrira hurbildu behar direla adostu dute, eta adostasun horrek, zertarako ukatu, poztu egin nau, izugarri poztu ere.

Puntu honetan bakarrik konstatazio bat: ez da horren zaila pentsatzen dena esatea eta arerioarekiko kointzidentzia puntuak (uste baino zabalagoak sarri askotan) daudena onartzea. Elkar ulertzearen kultura lantzea ez da mingarria, gotorlekuan hertsirik eta zilborrari begira dagoen munstroarentzat ezik, jakina.

EHU, ESPERANTZAREN HILOBIA

Mingarri, oso suertatzen zait EHUz berba egin beharra, baina egon badago zeresana. Aurreko puntuan esan dugunaren aurkakoa esan beharko genuke puntu honetan. Elkarrizketaren kultura hilzorian dago, gorpua da EAEko unibertsitate publikoan. Ez soilik istilu puntual eta ezagunetan. Beste arlo guztietan ere bai. Ez da mintzatzen. Ez da gauzatzen komunika-

zioa. Ikasleek ez dute hizketakiderik, errektoregoan ez dago arazoak konpontzeko gunerik. Arazo funtsezko guztiak aginteka eta indarka amaiarazi egiten dira, arrazoiak entzun aurretik.

Irakasle-kontratazio arazoak, obrak kontratatuzko aferak, ikasleen espedienteak, unibertsitari batzuri ezarritako zigorraldiak, zinpekoen gehiegikeriak... dena heltzen da, atoan, epaiketara. 200tik gora epaiketa ditu zabalik eta pendiente EHUK epaitegietan. Zer da, zein arlotan, EHUK mintzatuz konpondu duena? Zein arazo oinarritzko leundu da elkarriketa-mahaian? Zein sailetan bultzatzen da elkar ulertzea, autoritate-printzipioa ezarri gabe? Oso gutxitan, hau da, sail gutxitan eta kasu gutxitan ere bai.

EHUK min ematen digu inoiz proiektu unibertsitario batean sinistu izan dugunoi, eta hori esaten dudanean, *Ertza* dut buruan. Zerbait gehiago merezi dugu unibertsitariok, eta, batez ere, zerbait gehiago merezi dute euskararen herriak eta beronen hiritarrek. Adostasunerako kultura, EAeko unibertsitate publikoan, izaterik gabekoa da.

FITO RODRIGUEZ

EUSKARA EUSKALDUNON BILGUNE POLITIKOA

Hizkuntzak duen zama politikoaz konturaraztea ez da atzo goizeko kontua. Hizkuntza gutxiagotuko hiztunok badakigu jakin eguneroko bizitzan egiten dugun hizkuntz aukeren atzean erabaki asko ezkutatzen direla, politikoak barne, noski. Estatutrik gabeko hizkuntzek bere normalizazioa aldarrikatzen dutenean gabezia politikoa bera azaldu ohi dute norberaren egoera ulertaraz ditzaketen arrazoiaren artean (ikus bestela azaro honetan Luxenburgoren egindako *Langues les moins repandues, formation des maitres et culture de paix* izeneko mintegia).

Gure kasuan ere Historian zehar politikoki aurkeztu diren egitasmo guztiek bazuten bere hartan hizkuntz aldarrikapen zehatzik. Eta alderantziz, hizkuntz ardurak aukera politikoa ere

izan ohi du lagun. Sabino Aranak jadanik duela mende bat (1886an) argitaratutako *Lecciones de ortografía del euskera bizkaino* hartan euskal nazionalismo historikoaren aztarna ideologikoak aurkitzen ziren bete-betean. Are gehiago, ortografi batasunaren arazoari aurre egiteko 1901eko irailaren 6an Hendaian Euskaltzaleen Biltzarra bildu zenean bizkaitarraren proposamena onartzea proposatu zen, oinarri-oinarrion euskaldunentzako aukera politiko berria eta amankomuna eskaini nahian (sortzen ari zen abertzaletasun berria, hain zuzen).

Nabarmenago geratu zen ordea (nabarmenegia esango nuke nik) Hondarribiko Kongresuan (1902ko irailak 2), non Aranak eramandako 293 euskaltzale bizkaitar haiek bere proposamenen alde politikoki bozkatu zuten aurreko euskalkien arteko kontsentsua apurtuz eta, bide batez, euskara batuaren auzia atzeratuz... Izan ere, «kantabrisismoaren» hautua ez zen soilik aukera linguistiko hutsa, izugarritzko zama politikoa zuen erabakia baizik.

Beranduxeago (1956an) eta Euskaltzaindiaren Arantzazuko Batzarrean aurkezturiko txosten guztietarik batek bakarrik helduko dio hizkuntz batasunaren premiari, Txillardegik egindakoak hain zuzen. Politikoki sortzeke zegoen (ETA 1959an plazaratzen da) ezker nazionalismo berriaren hizkuntz oinarria dugu berau.

Ez da efemerideen kontua, oraingo honetako 1996an mende bat dela euskal nazionalismo klasikoaren bidezko Sabino-ren aldarrikapen ortografikotik eta berrogei urte direla ezker abertzalearen hizkuntz batasunari buruzko Txillardegiren proposamenetik, izan ere eta esan bezala, orokorki hizkuntz aukerak ideologiko-politikoak ere baldin badira gure kasuan hizkuntzaren historiak etengabe errepikatzen digun leloa da hori. Beraz, bai aipatutako kasuetan eta bai besteetan ere, demagun Leizarraga, Larramendi edota Chaho bera... aukera ideologiko-politiko nahiko nabarmen azaldu ohi da hizkuntzari buruzko izkribu zein proposamenetan.

Aurten gainera, eta euskal kulturaren bilana egiterakoan, azken bolada honetan ezkutatu omen den zama honetaz idazteari beharrezkoa deritzot. Hona hemen.

1. Euskaldungoa trinkotu beharra eta Euskararen Aholku Batzordeko partaide berriak

Hauxe izan da, Txepetxen teoria soziolinguistikoen eraginez edo, euskalgintzan dabiltzan gizaki nahiz multzoen leloa azken garai hauetan. Horrela sortu dira tokian tokiko euskal taldeak (AED, Bagera, Galtzaundikoak, Bagare eta abar gero eta luzeagoa...), euskal prentsa lokala eta nazionala zein euskalgintzan oinarritutako zerbitzuak eta industriak (Kafe Antzokia eta besteak...). Guztietan Euskal Herrian puri-purian dagoen gatazka politikoa ahal zen neurrian alboratzen saiatuz euskaldunon arteko bilguneak eraikitzen saiatu gara, goian esan bezala, euskararen erabilerak berak duen zama politikoa ahaztuz.

Agian, aipaturikoaren ondorioetariko bat izan da uztailean Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailak Euskararen Aholku Batzordeko proposatutako partaide berrien artean euskalgintzan aritutako gizarte-erakundeei lotutako izen berri ezagun ugariak aurkitzea. Bertan AEK, AED, EKE, EKB, UEMA eta beste antzemaitea ez da gauza makala izan nahiz eta benetako pisu politikoa EAJren esku geratu, baina dena dela, euskara euskaldunon bilgunea izan zitekeenaren seinalea ere bada hori.

2. Hala ere gatazka politikoaren itzalak indar handiegia du: Euskalkom, Pedagogia Plan Nazionala, Euskal Unibertsoa eta Euskararen Aholku Batzordeko Bokalen artean sumatzen diren hutsuneak.

Euskal prentsa-jardunaldiak gauzatu ziren ekainean eta, du-darik gabe, balantze egiterakoan haiek dira gogoratu beharreko ekitaldietariko bat. Prentsak egungo bizimoduan duen eragina alboratu ezina denez euskalgintzan prentsaren garrantzia handia bada ere, orokorrean ez du politikoki balore gutxiago. «Gure herrian bertan eraginkor izatea da orain dugun erronka» azaldu zuen *Argia*-ko zuzendari den Pello Zubiriak, baina horretarako «erakundeei aldaketa sakona eskatu zieten Euskalkom-en bildutako euskal prentsako kideek», zioen *Euskaldunon Egunkaria*-k (1996-VI-02, 14. orr.).

Euskal erakundeei, ordea, hilabete beranduago (uztailean) Euskararen Aholku Batzordea berritzailekoan erakutsi zuten hu-

tsune nabarmenatarikoa Euskal Prentsari zegokiona izan zen. Ene aburuz, hutsune politikoa jakina.

Antzera gertatu da ikastolei emandako tratamenduarekin. Haiek ere ez dute behar bezalako ordezkartzarik lortu aipaturiko Batzordean. Gainera, politikoki ikastolei emandako tratamendu legala pairatu eta gero (duela bi urteko Euskal Eskola Publikoari buruzko eta Unibertsitatez kanpolo Euskal Herriko Autonomi Elkarteko Irakasleen Kidegoari buruzko legeak, zeinen arabera % 65 ikastola sare publikoan integratu behar izan ziren), aurten III. Batzarra erdiesteko gauza izan direnean. Ez da erronka txikia izan, alajaina, urtarrilean ikastola guztien artean txostenak banatu, otsailean aurkeztu, aztertu eta eztabaidatu, martxoan emendakinak egin, apirilean iradokizun guztiak bildu eta topaketa egin. Urrian, berriz, Pedagogia Plan Nazionala burutu eta bozkatu... dudarik gabe Euskal Herri osorako Hezkuntza mailan inoiz proposatu den tamaina horretako ekimena eta, behartuta, Euskararen Aholku Batzordetik at. Honek ere esplikazio politikoa duelakoan nago.

Hala ere, euskalgintzaren aldarrikapenak aipatutako zurikerietatik (politikoa dena ahaztu behar izate hartatik) ateratzen ari direla dirudi zeren aurten jaioetako Euskal Unibertso deitutako ekimenaren azalpen publikoetan (urrian Guggenheimen kontra etab.) ez dira kultur politika kritikaz lotsa izan.

3. Birpolitizatze-garaia eta erronka berriak

Hispanitatearen egunean (urriak 12) Euskal Herrian Euskaraz elkarteak Donostian konbokaturiko manifestaldiaren zioa aipatzen ari garen euskalgintzaren birpolitizatzearen adierazpen zuzena dugu. Hau da, proposatzen denean mota honetako lelo hau, euskara aske Euskal Herri askatu batean, aldarrikapen politikoa nabarmena da oso. Are nabarmenagoa, bertan egonda, erabili ziren kontsignaz eta giroaz ohartu eta gero.

Beraz, euskalgintzaren azken urte hauetako jitea euskaldungoa behar bezala trinkotzeko bilguneak despolitizatzea izan bada ere, euskal munduko aurtengo ekimenek horrekiko haustura dakartela iruditzen zait. Euskalgintzan garai berri baten atarian gaudelakoan nago. Politikoagoa, zehatzagoa eta,

era berean aspaldidanik amestutako euskaldunon bilgune berria bidera dezakeena.

Kontrakoa ematen badu ere, Funtzionaritzza Euskalduntzeko II. Planak horretarako aukera badu ematerik. Izan ere, EAJk eta EAk (PSOErekin batera noski) onartutako plana aurtengo abendua bukatu bitartean ez da irmo izango eta dagoeneko politikoki hizkuntz plan hori aldatzeko HBk, beste arlotan eskaintzen ez duen (eskaintzerik ez duen?) elkarlanerako aukera eskaini du honetan. Alde batetik, ekaina aldean kontsentsurako azaldutako jarrera publikoaz gain aipaturiko bi alderdi abertzaleei helarazi omen zien proposamen soziolinguistiko zein politikoz zehatza. Bestalde, azaroaren 15ean Eusko Legebiltzarrean honako gai hau eztabaidatzen denerako HBk, euskararen inguruko kontsentsu abertzale baten bila, bere presentzia iragarri du.

Lerro hauek argitara ematen direnerako jakingo dugu honek guztiak zer eman duen. Nahiz eta gauza handirik ez espero, euskalgintza bilgune politikorako espazio berri bat bihurtu dela gauza nabarmena da. Duela gutxi arte, ordea, gertatzen ez zena. Aro berriak etor litezke, bada, euskararen bidez nahiz euskalgintzaren esku... hala biz!

ANDRES URRUTIA

LINGVAE VASCONUM ULTIMISSIMAE

(edizio ez kritikoa, oharririk eta erdarazko testurik gabekoa, 1995. urte etxeparetarra ospatzeko eta segidako 1996. urteko zertzeladak azaltzeko, aldi honetako erara emana)

Erregeren abokatu bidezko eta nobleari, birtute eta on guztiez konplituari, bere jaun eta jabe Bernard Leheteri, Bernar Etxepa rekoak, horren zerbitzari xipiak, gogo onez goraintzi, bake eta osagarri.

Zeren nire liburuttoaren 450. urteurrenean emana izan baitzait mundu honetako gorabeherak berriro begiztatzea eta

horretan ikusi dudana kontatzeko puntua eta manera izan dudana, ausartu naiz, jauna, zuri berriro ere endelegu ahul honen ignorazia adieraztera eta horretarako letra batzuk egin dizkizut, horrela, zuk, ene jaunak eta zurekin izango diren euskaldun orok ere, gure Jainkoaren 1995. eta 1996. urte hauetan zer gertatu den jakin dezaten.

Lehendaurrez, gogora ezazu, jauna, euskararekiko nuen grina zahar hark bere fruituak eman dituela. Euskara, dagoeneko, mundura eta dantzara plazaratu zaigu. Aspaldi batean idatzi nuen hura: *euskara, jalgi hadi dantzara*, musika berriaren doinupean entzun dut berrikitan, nire jauna, zure plazer eta atseginerako.

Ikus ezazu, ene nagusia, 1995. urtean garai honetako euskaldunek eskaini didaten nire liburuttoaren argitaratze eta edizio berria. Azal dotorez jantzita, Euskal Herriko Unibertsitate ororen zeinuak dituzu nabari bertan, euskarari gozalekua eman eta nire koplak zaharrak Europako hizkera frantses, espainol, anglo, tedesko eta toskanoz hornituz.

Ezaganak dira, nire jauna, gure garaiko kontuak aldi honetan. Mossen Leizarragaren liburu ere argitaratua dute oraingo baskoek egunotan, ordu hartako euskara ezaguna izan zaien. Abisu jakingarria ere drezatu behar dizut, oi nire nagusia, mossen Leizarragaren liburuaz. Hila ninduzun, jauna, mossen Leizarragak bere dotrina Euskal Herrian zabaldu zueneko. Gure Eliza amaren aginduz, geroago jakin izan dudanez, Leizarragaren liburuaren aleak agorturik eta deuseztasunean geratu ziren. Ale gutxi batzuk besterik ez ziren ageri mendeen jira-bueltan. Horietakoren bat Londonen, angloen hiriburuan izan da aurkitua eta bertan jarri dute aurten salmentan.

Joan dira euskaldunak salmentara eta dirugordelariak, antza denez, eskuratu dute mossen Leizarragaren ale preziatu hori, diru pisuzko baten truk. Behin bada ere, jantzi da euskal liburugintza urrez, bitxikeriaz eta ezohikotasunez izan arren.

Lehen zabuka, orain arranditsu dabilkigun euskara honek ere izan du zer landua urte honetan. Ez dakit, nire jaun hori, abisatu ote dizudan garai honetan aurkitu izan dudana bere-

biziko berrikuntzaz. Izan, bada mendeotan argia, eguzkitik ez datorrena eta gizakia egun eta gauetz argitan duena. Argi hori lotu, katigatu eta erabili ere egiten dute euskaldunek, *ordenagailu* deitzen dituzten tramankulu batzuen bidez. Urte honetakoa izan da, ene gidaria, lehendabizikoz lanketa hori euskaraz egitea, hain letra eta molde osotuaz ezen perfektzionerik beteena ere erakusten baita argigailu hauen bitartez euskarentzako. Gertatu dute lanabesa, jarri zaigu eskutan sekulako asmakera, Uzei eta Elhuyar elkartean lanaz, *Windows 95* lemapean. Erabili dezagun etengabe!

Ene ongilea, horra hor azaldu behar dizudan nire lehen ke-xua. Izanik euskaldunak berez dotore, jakintsu eta langile, banaturik daude beraien artean eta horrela euskara bera gertatzen da abaturik, erreputazionerik gabe, bakoitzak bere aldetik ibilia eta maneiatua. Horretan du meritua nire liburuttoaren azken inprimatzeak. Euskaldunak bildurik, guztiona dena guztiontzat bihurtuz, protagonismo antzuak alboratuta.

Behar du gure lengoaiak kabi samurra eta zabala. Harrobi amultsua ere bai, zalantzarik gabe, euskara aumenta, kontinua eta publikatu egin dadin. Horretan dihardu euskarak ere, hain modu bizkorrean, ezen Axular maisu handiak berak ere ez bailuke halakorik amestuko.

Ekarri ditu 1995. urteak, ene abokatu noblea, ohiko eta bestelako gertaerak. Ohikoen artean, «*pastorala*», guk biok, ene jauna, xeheki ezagutzen dugun jaia. Aurtengoa izan handiko euskaldun bati zuzendua izan duzu, Agirre euskaldunen presidentari hain zuzen ere.

Zahar-berritze horretan ere, etxe erraldoia ikusia dut Bilbao hiri handian. Arte eta artista gordetegia dute hori, ene mizerra, eta itsasoz gairako ederrak eta loriak erakutsi behar dituzte bertan, euskaldunen gozamenerako. *Guggenheim* diote eta miraz nago, jauna, nola egin eta berregin duten, euskaldunen harridurarako. Potentziak eta ahalak geratzen dira akabaturik haren aurrean. Egunero zuzentzen dira bertara giza xinaurri multzo handiak, hango lanak egitera, Egipto zaharraren pira-

mide gisako etxe hartan beraien ahalak eta leherrak ematera. Dirua ere franko isuri da haren inguruan.

Ez dira, alabaina, ene jaun leiala, Euskal Herriko lurralde horiek osotoro pozgarriak. Diruaren eskasiaz, kexu dira artistak erregeak eta haren agintepeko leinuzko aitonsemeek ematen ez dizkieten sosen kopuruaz. Estu eta larri dabilta sarri askotan. Eman du, haatik, Gaztelako Erregeak Pragmatika be-
rezia, artistei diru-ematea ontzat hartu omen duena. Euskal Herriko Batzarrek ere, Gaztelako Erresuma Nagusiaren buruzagiari segida emanaz, bide beretik jokatu dute, hala azalduz eta adieraziz beraien borondatea. Damurik, arestian jakin dute euskaldunek Gaztelako Pragmatika izango dela lehendabizikoa, euskaldunok egindakoen gaineratik, horretarako jarri baitute auzi Tribunal ahaltsuaren aurrean Gaztelako Enperadorearen gobernukoek.

Diru-kontu horretan, ene jauna, ez dira gauzak beti izaten iduri bezalaxe, diru daukanak gutxitan sinesten baitu diru eske datorre horretan. Ezagunak zaizkigu guri ere, nire jauna, euskarak izan dituen harrera eta jera urri eta motzak dirudunen artean. Lege, pragmatika, arau eta manuek ez dute, jaun guztiz noblea, jokaera hori baztertu, ezta baztertuko ere; bai, oster, euskaldunen lanaren sinesgarritasuna eta euskararentzat irabazi behar dugun tornuiak. Hortaz, hurre-hurreko eszeptizismoa nagusi eta euskaldunok bildu beharra.

Horrelakoetan ere ibiliak gaituzu, ene abokatu guztiz leiala, euskaldunok urte horretan. Hamaikatxo batza eta bilkura sortu dituzte, kanpo eta etxeko euskaldunon nahiak bateratzeko asmoz eta grinaz. *Euskal Fundazioa* izenekoa nabarmendu da zeregin horretan, haren lehen fruituak eskura ditugula jada. Hurrengoan esperoan gaitu horrek, egonaldi luzerik gabe, behar-beharrezkoak baititugu.

Ez da, hala eta guztiz ere, euskaldunen arteko kulturarena alor baketsu eta ziurra. Gerlak eta ezinikusiak edonon dira. Mundu osoko jakitura euskaraz bildu nahi eta bitara egin dituzte horrelakoak Euskal Herrikoek. Entziklopedia deritze bil-

dumoi. Batzuek egin, besteek gaitzetsi. Batzuen eta besteen liburuak, ordea, jada kalean, euskaldunen aukerako.

Luze baino lehen, ene nagusia, ekar diezazudan burura garai honetako euskaldunek asmatu duten batzarra. Euskararen inguruko kezka jarri dituzte adinez eta endeleguz jakintsu omen diren hogeitalau gizon justu eta bertutetsuren eskutan, non beraiek juzga eta erabaki dezaketen euskararentzat zer den on eta zer kaltegarri. Haien sententzia apelazina omen, haien justizia gizakiek egina bada ere. *Euskaltzaindia* diote eta bertako buru nafartarra duzu, nire jauna, bion pozerako. Egin du gizon prestuon batzar horrek 1995. urtean ere bere lana. Horretan gailendu egin da *Arauk* izeneko bilduma, non bildu diren, Oihenartek berak asmatuko ez lukeen zehaztasunez, euskarari dagozkion berba eta moldeak, lapurtar, nafartar, gipuzkoar, bizkaitar eta zuberotarrek maneiatzeko tenorean.

Batzar horren aipatzekoak ere badira gehiago urte honetan. Izatez, Gaztelako erregeak aspalditik zuen onartua Batzarra eta izaera ofiziala ere emana. Frantziako buruzagitzak, nire jauna, gauza bera aitortu dio Euskaltzaindiari 1995. urte honetan.

Artean, ene jauna, diru arazoak bizi ditu Euskaltzaindiak. Estutasunak zabaldu dira, gobernariak murriztu diotelako diru-ekarpena. Larri ibili ostean, urak errekarra ekarri beste behin ere eta jarraibidean daukagu Batzar hori. Etorkizuna da kezka arazo honetan, batez ere burujabetasuna mantendu nahiko lukeen batzar mesedegarri horretarako. Batzuen eta besteen anbiziopean erortzeak ere ez lioke biharamon ederrik ekarriko.

Luzamendutik luzamendura dabilena, ene jauna, puntu eskasean dugu, Axular maisuak egoki adierazi zuenez; neroni, alabaina, lerroalde hauen agerlearen dohaiez, lur honetako egotaldia luzatzea egokitu zait eta horrela, zuri, ene abokatu prestu horri, 1996. urteko zertzeladak ere helarazteko moduan nago.

Justizia da nagusi aldiotan gizon eta andere askoren esanetan. *Justizia!* oihukatzen dute etengabe oraingo euskaldunek,

juje, atxeter, bereter eta baratariei igortzen dizkieten euskarazko eskabideetan. «Gero» ihardesten zaie gehienetan. Aspaldikoa dut, eta horretan zu zerori ere jakinaren gainean zaude, ene arartekoa, justiziarekiko auzia. Nire buruari ere frankotan esana diot, sasoi honetako hainbat gertaera ikusita, nire lumak sortu zuen bertso hura:

*Mosen Bernat, pensa ezak karzel hori gaitz bada,
nonbait ere ifernua are gaitzago dela;
heben hik badukek bana, haiek ez nork konsola;
penak heben fin dik sarri, haienak ez sekulan.*

Balentia, haatik, ez zaie falta oraingo letratuei. Espainiako erregearen jujeek ez dituzte onartu beraien eskabideak. Euskarari ere aitortza ukatu diote, euskaldunek euskaraz esaten dutena itzultzaile eta bihurkari baten bidez erdaratu beharra baitago. *Iura novit curia*, ene jauna, da burubide nagusia eta ez, iduriz, *lingua novit curia*. Altxa dira legelariak: *Arma! Arma! oro iudizio handira!* eta mundu honetako erresuma guztien batasunari eman diote horren berri. Erresuma handien ordezkariak ere tartean izan ditugu arazo honetan, engoitik gerta dadin euskarak, xipia izan arren, oztopoak bentzi ditzala, asmoz eta jakitez.

Nafarroako erresumak, ene jauna, beste behin ere eman ditu kulturaren aitonsemeak. Unibertsitateek ezagutu dituzte horrelakoak, zure eta gure loria eta ondramendurako, nola Euskal Herrikoak hala Deustukoak ere. Ekarriko al dio horrek onik lingua navarrorum delakoari?

Berbiztu da, bestalde ere, larogeita hamaseigarren kalenda honetan aspaldiko erakundea. Aurretiaz azaldu dizut, nire ongilea, aldi honetako euskaldunek euskararentzako sortu dituzten erakunde gogoangarriak. Bazen behin horrelakorik, *Euskararen Aholku Batzordea* izenpean. Bertara bildu zen, euskal agintariek bereziki gomitatuturik, iritzi desberdinetako jendea, bertan amankomunean lan egiteko parada zuela. Desagertu zen, halabeharrez, biltze hori eta orain izan da berriro berpiztua, xede eta eginbehar zabalagoz. Izan ere, jauna, denpora hauetako gizakiek berba bereziak dituzte beti ahoan.

Gehienetan, angloen hizkuntza dute iturri, berori baita mundu honetan zabalduena eta erabiliena. Horretara jarrita, «*planning*» edo «*egitismo*» ederra egin behar dutela iduri du, euskararen ajeak zuzendu eta haren galbideak deuseztatzeko. Osatu ere, oparo osatu dute biltzarra. Izango du horrek zeregina, euskarari datozkion garaiak errazak ez baitira izango.

Horren erakusgarri, ene nagusia, oraintsu argitaratu den berria dugu. Gure herrietan, jauna, Benafarroan, Lapurdi eta Zuberoan euskara badoa. Herri euskalduna gutxitzen doan ber, euskara ere bazter eta ahantzia dugu. Nahikoak izango al dira garai hauetako gizakiek erakutsi eta zure aurrean jarri izan dizkizudan tramankulu guzti horiek egoera horri aurre egiteko? Horra hor, jauna, nire zalantzak.

Buka dezadan, beraz, puntu honetan nire egitekoa eta zuk zerorrek, ene jauna, letra hauek akabatzean, ikusi eta plazer duzun bezala, zuzen itzazu; irudi bazaizu, inprimarazi daitezen agindu eta hala inprimaturik, duten oraino baskoek, aurrekoek bezala, beraien lengoian eskribaturik beste garai bateko baina izpiritu bereko euskaldun baten testigantza, dien mundu honetan prosperoki bizia eta bestean parabizua.

Orrialde hauetara ekarri du Andres Urrutiak

JOSEMARI VELEZ DE MENDIZABAL

HODEI ILUNAK ZERUERTZEAN

Lewis Carroll-en *Alizia ispiluaren bitartez*-ean irakur daiteke: «Oso polita dirudi, nahiz eta ulertzeko zaila izan... Burua ideiez betetzen didan zerbait dela uste dut... baina ez dakit zernolako ideiak diren!». Urteroko ariketa honi heldu behar diodanean, ez dakit nola hasi, ideiak buruan dantzan dabilzkitan arren. Iazko «nire» balantzera jo dut, nola utzi nuen gogoratzeko. Eta aurtengoa ere betiko iritzi antzeratsuetan eraiki behar dudala iruditu zait, mundua ideiak baino motelago ibili ohi baita, mundua den une beretik.

Ez dakit polita izango ote den baina, seguraski, balorazioan erabili nahi genituzkeen parametroekin neurtua, gaitz xamarrak izango zaigu aurtengo balantzea bere osotasunean uler-tzea, baldin eta —urteroko kontabilitate-ikastaro labur hone-tan errepikatzen dudak bezala— ez bada lehengo saldoa zein zen kontuan hartzen. Emaitzaren joera da gehien kezkatu be-har gaituena. Baina, bestalde, azterketa egitean konparaketaren laukia ahazten dugu sarri, hots, urteko ekitaldiari begira zer-nolako iragarpenak genituen eta errealitatea nola joan den. Horrela bakarrik baloratu ahalko dugu emaitzaren joera.

Edozein enpresaburuk daki paperak amets guztiei eman diezaikeela babesa. Baina, horrexegatik, inoiz ez da ameske-riatan ausartuko, ez du funtsik gabeko aurrekonturik diseina-tuko, oreka eusteari atxikituko zaiolarik, balizko arriskuei es-kurako baliabideekin aurre eginez, inongo mirari salbagarririk itxaroten egon beharrean. Denok dakigu zein kaltegarria den *pelotazo*-arnpolitika eta inori ez zaio arrotz egiten —ez litzaio-ke egin behar, bederen— ondasuna sortzeak ez duela zerikusirik epe laburrarekin. Helburu osasuntsu horrek, alderantziz, jarraipen-izpiritua behar du, etorkizunarekiko konpromezu errotuarekin, ahaleginetan porrot ez egiteko. Zerbait astiro egiten baldin bada, hori kulturaren eraikuntza da.

I+G delakoa ezinbesteko saila bihurtu denean gure enpre-setan, etorkizunekoak izango badira, garbi dago ikuspuntu komertziala besterik ez duten bankuen maileguekin —interes handiak, epe laburreko irabaziak eta abar— nekez aurrera daitekeela ikerkuntza eta, batik bat, berrikuntzaren bila, las-terketa honek epe luzeak behar baititu. Silicon Valley, Cam-bridgeko St. John's Innovation Center, eta munduko ikerkun-tza-zentru eta gune paradigmakoetan hamabost eta hogeit-urteko «eltze-aldia»rekin ari dira lanean, porrot egiteko arris-kua sakon asumitua dutelarik. Zer espero daiteke, ordea, I+G kulturala dagitzaten erakunde zibiletatik, baldin eta horien fi-nantziabidea zaindu eta kudeatu behar duten enpresariak «bo-toen dantza»ren soinu arinak bakarrik eragiten baditu?

Gurearen moduko gizarte batean, iragarpenak logikaren barruan egin behar direla oroitarazten duen pertsona inpopu-

larra bilaka daiteke. Baina baieztapen ezerosoen arriskuari aurre egitea beste irtenbiderik ez dago, jazarpeneko konplexu kolektiboa sendotuko ez bada. Norbaitek zuhurrak izatera behartu beharko gintuzke... Baina, nork? Ba al dira gai erakunde publikoak, zuhurtasun-kontzeptuaren inguruan ikasgaiak ematen hasteko? Ba al dute legitimitaterik horretarako?

Askotan uste dut Planifikazioa ez dela gure irakaskintza-sistemako gaia. Behintzat, guri dagokigun arloa aztertuz gero kanpoko edozein begirale inpartzialek gorriak eta bi jasan beharko lituzke, euskal kulturaren *puzzle* ulergaitzean lojika pixka bat aurkitzeko. Arazoaren muina ez datza —norbaitek pentsa lezakeen bezala— Euskal Herria, geografikoki, hiru lurralde handitan zatituta dagoenez gero, administrazio desberdinen arteko koordinaziorik ezean. Auzia, ene iritziz, larriagoa da, ezen euskal administrazio desberdinetako behatokietatik osotasunaren kontzeptua, behar den bezala zaintzen ote den ere zalantzan ipintzen baitut aspalditik, ezkortasuna egunez egun handitzen zaidalarik.

Euskal kulturaren espektru zabalean, oro har, salbamen-durako gutxieneko marratik behera gabiltzala, badirudi erakundeetatik disziplina eta zorrotasun apur bat gehiago aplikatu beharko litzaiokeela kudeaketari, optika estuko ekintza nahas-taletatik aldentuz. Historian lehen aldiz, elkarrekin eta lojikari jarraiki aritzeko aukera paregabea dugun arren, bakoitzak bere esparrua «ongarritzea» nahiago duela ematen du, bere planteamendu horrekin erredukzionismoko danborraren doinura dantza egiten duela ahaztuz. Ahanzdura soila balitz gaitzerdi, gerta bailiteke estrategia zatitzailea jarrera sakonago baten emaitza izatea, eta orduan bai guztiz kezkarriagoa genukeela ondorioa.

Dakigun bezala, balantzeek zerbait edo norbaiten ondare-isladapena adierazten digute. Zertaz eta zeinen gain mintzatzzen ari gara euskal kulturaren balantzeaz aritzean? Balantze ekonomikoek, oro har, enpresen balio finantzieroa darakuskigute eta, garbi dago, enpresak gizarteko giza talderik adierazkorrenetakoak ditugu. Ekoizpenaren zikloak, kontsumoak, irabaziak... ahalegin jarraiko konstanteak dira, enpre-

sa-inguruko berezko funtzioak, hain zuzen. Goian salatutako definiziorik ezak, ordea, zaildu egiten digu balantzearen parametroak zehaztea, balorazioa ariketa korapilatsua bilakatu. Adibidez, *Goenkale*-ren espainierazko bertsioaren aurreko «*por fin*»ak infinitoki gehiago kezkatu beharko gintuzke, ez dakit nongo ikastolari aurrean dirurik ez emateak baino, baldin eta publizitateko kanpaina onartu zutenek hitzen konnotazio ezkorriari kontzienteki eutsi bazioten.

Aurreko zalantzak sor dezakeen dardarretik abiatuz, oraindik erantzun gabe egon daitekeen beste galdera bat ondoko hauxe da: nor da euskal kulturaren enpresaria? Izan ere, nik dakidalarik behintzat, enpresariaren betebeharra ez da espezifikoki inbentore kimiko edo txapista izatea, baizik eta lehen aipatutako giza talderik adierazkorrenetakoa eragilea izatea, bertan eman daitezkeen indar-bektore guztiak aintzakotzat hartu behar dituen, inor baztertu gabe. Orea ez da inoiz emango, enpresariak gehien atsegin (eroso erabil) ditzakeen arloak bakarrik zainduz gero, edota ulertzen ez dituenak (menderaezinak) errefusatuz. Horrela egingo balu porrota aseguratu legoke. Euskal kulturaren esparruan dozenaka kontu litezke, euren buruak enpresarizat hartzen dituzten arren erakunde publikoetako kudeatzaile txar (edota gaizto) direnen adibideak.

Enpresariak, azken finean urte amaierako balantzearen arduradunak, etorkizun berria sortzeko gaitasuna izan behar du, gizarte osoaren bihotz taupadak gogoan edukita. Ixkanbila sor diezaioketen langileei atsegin ematearren gainerakoak baztertzeak ez dio primerako mailarik ahalbidetuko, joko oker horretan dabilenari. Hori, agian, «negozioa» izan daiteke (gogoratu *pelotazoa*) baina inoiz ez enpresa. Eta, zoritxarrez, badirudi euskal kulturaren markoan berehalako negozioaren ideia gailendu dela, zuhertasun- eta oreka-printzipio guztien kontra. Probetxugarriagoa gerta daiteke, adibidez, Miguel Sanz Nafarroako lehendakariari Opus-eko Unibertsitatean publikoki hamairu lerro euskaraz irakurtzen entzutea, Korrika 96tik ateratako sosa baino.

Badira ere, euren itsukeria borobilean sagarrak eta makatzak bereizten ez dakiten sasi enpresariak. Fruitu guztiak sas-

ki berean ipinita, haserretu egiten dira, norbaitek oker ari direla esaten dienean. Hau da, balantzeetako azken emaitzan erabateko eragina izan dezaketen faktoreak nahasten dituzte balore zalantzatsua gerta daitekeen beste batzuekin, elementu desberdintzaileak zeintzuk diren antzeman gabe. Beren berezko ezintasunak galpidera daramatza kudeatzaile txarrak, egokitu zaien enpresaren etorkizuna kolokan ipintzen dutelarik.

Volume is vanity diote anglosaxoniarrak, hazkundearen hazkundez, berez, inora ez dela iristen adierazi nahi dutenean.

Horrexegatik, egitura-malgutasunari esker, norabidea aldatu gabe intentsitatearen jarioa kontrola dezaketen enpresariak balantzearen sendotasuna bermatzen dute, hein handi batean. Esaterako, euskal entziklopedien gerran «inbertituri-ko» dirutzak ez du zergatik emaitza hobegorik sortu behar, hiztegi apal baten inguruan lora daitekeena baino. Garbi dago, inportanteena ez dela kontrolik gabeko hazkundera, kostoen kontrola baizik, batik bat soldatak eta finantzieroa.

Baina, norbaitek esan lezake, tipo hau burutik sano al dago, euskal kultura dagoen zulo ilunean egonda kosto finantziaroen gaineko aipamenik egiten hasteko? Bi eratara erantzun nezake: *abagune ezkorrak ez gaitu, besterik gabe, galpidera eraman behar*, egitura malguak mugimendu azkarrerako aukera ematen badu. Bigarren erantzuna, ordea, ez da hain positiboa, beste edozelako teorizazio makroekonomikora jo aurretik nire buru-eskeman euskal eremu osoa hartzen baitut eta, ikusten denez, ez dirudi nagusitzen zaizkigun lerroak gu euskaldunok lasai iraunarazteko modukoak direnik. Azken urteotako joera ziztrinak arriskutan ipintzen du, berez, orain zenbait urte direla, gerorako diseinatutako gizarte-mota. Baina zuzen al geunden orduko gure iragarpenetan?

Zer esan nahi du, adibidez, Euskal Herriko Unibertsitatean, ikasketak euskaraz egitea eskatzen duten ikasleen kopurua %15a dela? Euskadiko Kutxak argitaratutako *Economía vasca. Informe 1995*¹ delakoan dioenez, EHU 59.088 ikasle zeuden matrikulatuta 1995-96 ikasturtean; beraz, ia 9.000 ikasle al dira, gaur egun, EHU beren ikasketak euskaraz dagitzatenak?

Horrea bada, ezin uka aurrerakada galanta izan denik. Baina, hala eta guztiz ere, portzentaiak, soilik, ez digu argitzen zer espezialitatetako ikasleak diren karrera euskaraz egin nahi dutenak. Dena den, badirudi, behintzat datu ofizialei bagagozkie, unibertsitateko lehen zikloaren gaiak euskaraz eman daitezkeela, zailtasunak zailtasun. Onik goaz? Hombre! Hobeto bai... nahiz eta, seguraski, egokitzapenaren abiadura handiagoa litekeela pentsatzen dudan. Baina gauzak ez dira batek nahi dituen bezala... Eusko Jaurlaritzako Hezkuntza sailburua abertzale eta euskaltzale izateak denbora hobeagoetarako izpiritua piztu behar digu, ala ez?

Nola inbrikatu, ordea, diplomatu euskaldun horien ekarpena, berez gero eta zailagoa bilakatzen ari zaigun, erdal erreferentzia eta edukinez betetako gure gizarte honetan? Horratx, jaunok, itaun zaila. Lehengo egunean, Institut d'Estudis Catalans-eko idazkari zientifikoa den Josep Enric Lleboteri entzuten genionez, entropiako fenomenoak deitzen zion hizkuntzen arteko harreman behartuan sortzen denari. Entropiak, ordena eta desordenaren neurria izanik, bi gorputzen arteko marruskaduraren maila markatzen du. Horregatik, Kataluniako erakunde eta gizabanako publikorik gehienek katalanaren aldeko jarraera aktibo garbia hartu dutela zioen Llebot jaunak, pasibotasunetik herri-senari egin dakioken kaltea erabatekoa bailitzateke. Marruskadurarik txikiena, hizkuntza guztiak intentsitate berean erabiltzen direnean ematen da. Maila hori lortzeko, katalanek militantzia aktiborako deialdia egin dute. Erabaki politiko eta ekonomikoak hartu dira, gizarte osoko estamentuetara iristeko.

Gurera aldatuz, eta aurreko lerroaldiko baieztapenari duen garrantzi osoa eman nahian, diodan, aldi berean, irrazionaltasun politiko zein ekonomikoari galga ipin dakiokela edozein unetan eta, beraz, balio positibo biderkatzailea sorrarazi ahal izateko formularik ezak kudeaketa-sistema berriak ahalbidetu beharko lituzke, norabide okerra daraman itsasuntziari lema-kolpea eman behar zaion bezalaxe. Euren jazarleku erosotan apalankatuta dauden euskal sasiempresari publiko batzuk, *homo aestheticus*-aren iruditik urrun baina *staticus*-etik

hurbil bizi diren horiek ozenki salatu behar ditugu, beren ezintasun arnondorioz denok —gizarte osoa— betiko pikutara bidal ez gaitzaten. Kulturaren mundua, hemen eta edozein tokitan, ekoizpena eta elkartruke ekonomikoetara dago lotuta. Eta hori horrela ikusten ez duen kultur kudeatzailea, itsua da... ala bost axola dio kudeaketak.

Iazko balantzea zertifikatzean, 1995eko hasieran emandako agintari-aldaketak diferentziarik (norabide aldaketarik) ekarriko ote zuen lau urteren buruan ezagutuko genuela nioen. Legealdi erdia eman ondoren, eta beste bi urte geratzen zaizkien arren, amaiera etsigarria izango dugulakoan nago. Batzuegan ez dut ilusiorik nabaritzen; gezurra dirudien arren, ez dira gauza izan berrikuntzaren trenari heltzeko eta, erantzunik eman ezin dezakeenari gertatzen zaion bezala, ixiltasunaren hormaz bestaldean atrintxeratu zaizkigu, suzrietarako —makrosuziri garestiak— beste ezertarako gaitasunik azaldu ez dutelarik. Nafarroako kasua larriagoa bilaka daiteke. Beraz, agintarien aldaketa-kontzeptuak, 1995eko balantzean ordenakontu bezala erregistratu banuen ere, hornidura-partida bat eraman beharko luke 1996koan, badaezpada ere, legealdi osoko galera zatika-zatika kontabiliza dezagun, azkeneko unera iritsi gabe.

Azkenik, diodan, baieztapen txarrek noiz arteko hodei beltzak iragartzen dizkiguten ez dakigun arren, une gogorragoetarako jarrera aktiboan plantatu behar garelakoan nagoela. Zergatik? Euskaldun izatearen patuak horretara behartzen gaituelako. Garbi dago ezin diogula geure buruari baimendu, goize-ro ispilu aurrera bizarra egitera edo hortzak garbitzera aurkezten garenean, «onenak gara eta aurrera aterako gara» leloa bizpahiru bider esan gabe kaleratzea. Kantinela hori ahaztuta, daukagun balantze kaxkar eta zenbaki gorritakoak lur joko luke, berehala.

1. Harrituta utzi naute Caja Laboral-ekoek, txosten horretan Pais Vasco-ri buruz ari direnean, «*incluída la CFN*» sotiltasun eta normaltasun osoz diotenean. Beste batzuek egin behar ditugun komeriekini!

JUAN LUIS ZABALA

AMAIA RODRIGUEZ, EDO JAURLARITZA ENTZUMENA LANTZEN

Administrazioaren eta kulturako profesional eta agenteen arteko leize sakonak txikiago izateko itxura hartu du aurten, egun batzuetan behintzat, Amaia Rodriguez Eusko Jaurlaritzako Kultura Sortu eta Zabaltzeko zuzendariaren jarrera irekiari esker. Bere aurrekoek erakutsitakoekin alderatuz gero, irekia ere oso irekia izan baita Rodriguezen jarrera. Denen kezkek, arrenkurak eta proposamenak entzuteko prest agertu da.

EAEko antzerkiaren munduko profesional eta ordezkariekin urtarrilaren 31n bildu zen Rodriguez, ikus-entzunezkoen arlokoekin urtarrilaren 15ean eta dantzarenekoekin maiatzaren 25 eta 26an.

Jarrera ireki horrek ondorio positiborik ekarriko ote duen ikusteko dago, eta ez da ahaztu behar Guggenheim, Kursaal eta enparauek ez dutela ilusioetarako diru aske askorik utziko. Baina batek baino gehiagok sentitu du, lipar batez bederen, itxaropen izpi ttipi batek berotzen ziola bihotza. Ez da aski. Baina ez da gutxi.

NAZIOARTEKOTASUNAREN BIDE ZAILETAN BARRENA

«Nazioartekotasunari aurre egin arte herren ibiliko da euskal literatura». Bernardo Atxagak iazko martxoan egindako elkarrizketa batean esandakoak dira hitzok. Asteasuarraren obrak zabaldua du bidea, eta jariakortasun miragarritz ari da mundu osoan zehar gozo-gozo eta etengabe barreiatzen. *Gizona bere bakardadean* ingelesera itzulirik argitaratu dio aurten Harvill argitaletxeak, eta IMPAC nazioarteko sarirako hautagai izatera heldu da Atxagaren eleberria itzulpen horri esker. Horretaz gain, *Bi anai* frantseseratu diote, eta *Zeru horiek* gazteleratu. Esandakoa, jariakortasun miragarritz, gozo-gozo eta etengabe.

Mariasun Landak bere pausotxo eman du aurten ere: *Nire eskua zurean* galegoz argitaratu dio Xerais argitaletxeak.

Baina zer gertatzen da gainerako euskal idazleekin, Bernardo Atxaga edo Mariasun Landa ez direnekin?

Iazko abenduan, Durangoko Azokaren egunetan, euskal literaturaren nazioartekotasuna izan zen berriro mintzagai, eta batek baino gehiagok aldarrikatu zuen euskal literaturako hainbat idazlan garrantzitsu erdaratu beharra, Ramon Saizarbitoriak orduantxe puntuan aurkeztu berri zuen *Hamaika pauso* horien buruan kokaturik.

Ez luzaz beharbada, baina *Hamaika pauso*-k itxoin egin beharko du oraindik. Aurten Anjel Lertxundiren *Otto Pette*-ri egokitu zaio txanda. Seix Barralek argitaratu du Jorge Gimenezek hain ordain eskasez baina hain ardura eta maitasun handiz egindako itzulpena, *Las últimas sombras*. Ekainaren 24an izan zen aurkezpena Madrilén.

Laudoriozko aipamenik jaso du Lertxundik erdarazko irakurle eta kritikarien aldetik, baina liburuak ez du, oraingoz behintzat, euskal irakurleok espero genezakeen adinako oihartzunik izan gure mugetatik landa. Dena den, jakinekoa da bideak zabaltea lan nekeza dela, eta etsi gabe zailtasunei behin eta berriro aurre egiten ahalegintzea bezalakorik ez dagoela lantegi horretan.

Nahiz eta erakundeek gai honen inguruan erakutsitako sentsibilitate falta edonor etsiarazteko modukoa izan.

KULTUR KAZETARIAK ETA ESKEKAK

Ez da ezer lehen izan nuenaren aldean, baina oraindik ere badut egunkaria esku artean daukadanean eskeletan errepartzeko joera. Morboso, patologiko eta are gaitzesgarritzat ere jo daiteke, nahi izanez gero, nire isuri hori, eta pentsa daiteke nire izaeraren desoreka psikologiko baten ondorioa ote den. Litekeena da hala izatea, eta hala balitz ez nuke arazorik izango hori hala dela onartzeko. Bakoitzak bereak ditu, hala eztiak nola ozpinak.

Dena den, aitortu beharreko guztia aitortzeko prest agertu eta gero, oharpen txiki bat egin nahi nuke eskela-irakurketak

euskal kulturaren inguruan lan egiten dugun kazetariontzat izan dezakeen balioaren eta garrantziaren inguruan. Ez beza inork oharpen hau neure burua zuritzeko aitzakiatzat har. Konponbidea behar duen arazo bat agertaraztea baino ez da nire lerro hauen asmoa.

Kontua da urriak 23 zituela eskeletarako nire isuri horrek Imanol Zaldua jaunarenean erreparatzera bultzatu ninduela. «Kontxo!», pentsatu nuen neure artean. «Izen hori ezaguna egiten zaidak ba!». «Bai», gogoratu nintzen geroxeago, «idazle bat, idazle oparo baina ezezagun bat, iaz telefonoz elkarrizketatu nuena, polizi-nobelak idazten dituen josulaguna, Gotzon Garateren jarraitzaile eta mireslea».

«Bera ote?», galdetu nion neure buruari. «Bai, seguru bera dela», erabaki nuen gero. Eskelan ez zuen jartzen Imanol Zaldua hura idazlea zenik, baina datu asko nituen zendu berria Imanol Zaldua idazlea zela pentsatzeko. Ez nuen lan eguna urriaren 23 hura, eta erredakziotik kanpo nintzen. Horregatik, hildakoa idazlea zela baieztatu —Pello Zabaletari deitzea aski izan nuen— eta *Egunkaria*-ko erredakzioko Kultura saileko lankideei berehala deitu eta gaztigua ematea erabaki nuen, Imanol Zaldua idazlearen heriotza derrigor aipatu beharreko a genuela iritzirik.

Horrela salbatu genuen, nola edo hala, egun hura. Zaldua 22an hil zenez, berria 23ko alean ematea izango zatekeen egokiena, baina, tira, egun bateko atzerapena ez zen galera handia, gauzak nola joan ziren ikusita. Ez zatekeen harritzekoa izango Imanol Zalduarekin iaz Sabin Irizarrekin eta aurten Oskillaso eta Saletxerekin —eta oraindik ez dakidan besteren bat edo batzuekin beharbada— gertatutakoa gertatu izana, esan nahi baita, *Egunkaria*-k ezer jakin eta jakinarazi gabe pasatzea heriotza horiek.

Ez dakit arazoak konponbiderik duenentz. Zaila izango da seguru asko horrelakorik berriro ez gertatzea. Baina hemen kontatu dudan istoriotxo honek gai honen inguruan sentsibilizazioa pizteko balio dezan nahiko nuke. Dagokionari doakio beraz nire oharpen txo hau, nori dagokion zehaztea zaila bada

ere, ez baita kasu guztietan pertsona edo erakunde berarena izango ardura. Bakoitzari berea zor bazaio, ez da bidezkoa izango euskal idazle, bertsolari, musikari eta artistak euskarazko komunikabideetan aipamenik izan gabe hiltzea.

Eta heriotzarako balio duenak bestelako kontu askotarako ere balio du, noski.

PREMIAZKO HITZAK ZANTZOEN KAIEROAN

«Ez dut bertsolari alerik ezagutu geroko bertsolaritzaren iraupen eta garapenez kezkarik gabekorik», idatzi zuen Andoni Egaña bertsolariak Xalbador zenari buruz *Egunkaria* nazaroaren 3an argitara emandako artikulu batean. Egia esateko, nik ez dut Egañak bertsolariengan ondorengoei buruz ikusi duen adinako kezkarik sumatu idazle on artean. Harremanak urrunekoagoak izatea ere ez da harritzekoa, idazleak ez baitira bertsolariak bezala —edo bertsolari batzuk bezala behintzat— plazarik plaza elkarrekin ibiltzen. Edo beharbada, besterik gabe, idazleak bertsolariak baino egozentriko eta egoistagoak gara.

Baina hain gazte ez garenok nahi ala ez, kontua da idazle gazteak ez daudela isiltzekotan, ez daudela literatura uzteko asmotan, eta beren kezkek plazaratzeko grina ez zaiela agortu, ezta hurrik eman ere.

Idazle gazteen ezinegonaren fruituetako bat Hits & Fits taldeak eraturako *Premiazko Hitzak Garai Hauetarako* hitzaldi-zikloa da. Euskal idazle eta artista plastiko ugari izan da —eta izango da aurrerantzean ere— Urretxun edo Zumarragan, nor bere asmo eta proiektuen berri ematen, nor bere poetika eta mundu-ikuskera azaltzen. Eta *Hausturak* izeneko liburuskara ere argitaratu du Hits & Fitsek, Urretxu, Zumarraga eta inguruetako hainbat idazle eta artista gazteren lanak bilduz.

Arratia aldean ere bada *mobida* literariorik, eta zazpi neska-mutilek sortutako *Zantzoa* aldizkari argitaratu berria da horren erakusgarri garrantzitsuena orain arte.

Hala ere, pausorik sendo eta serioena Lubaki Banda zene-ko kide izandako batzuek eman dutena da. Elkar argitaletxearen babesean, Kaiero argitaletxea sortu dute, eta lehen liburua kalean da jada, Garikoitz Berasaluze zarauxtarraren *Azaro urrunetako intifadak* poema-liburua. Hurrengo hiru urteetan gutxienez beste hamabi liburu argitaratzeko asmoa dute Kaierokoek, eta horien artean interes handiko itzulpen-lanak izango dira, idazle galego gazteen antologia bat, adibidez.

Zer ikasirik ez zaiela falta? Kolperik handienak hartzeko dituztela oraindik? Egun esan, idatzi eta egiten dituzten gauza asko irrigarri eta erridikulu irudituko zaizkiela urte batzuen buruan?... Zaharren betiko parabolak! Bai, hala izango da seguru asko hori guztia. Baina a zer panorama tristea 30 urte-tik gorako euskal idazleona atzera begiratu eta inor ikusiko ez bagenu! Egoismo hutsagatik besterik ez balitz ere, poza eman behar ligukete gazte suhar hauen ahaleginek.

GALAK

PAKO SUDUPE
AITZOL ERRENAZENTISTA

AITZOL ERRENAZENTISTA

Ehun urte jaio zela
eta hirurogei afusilatu zutela

PAKO SUDUPE

Duela urte batzuk Aita Patxi Etxeberria olerkari-misiolari zenarekin hitz aspertua egin nuen Loiolako santutegian. Jakinean nengoen Urretxun 1933an jokatu zen olertiguduan zilarrezko haritz-adarra eskuratu zuela, eta horretaz egin nion galdera. Zergatik lotu zitzaion olerkigintzari azaldu zidan. Belgikan baziren euskal jesulagun batzuk, Espainiako Errepublikak erbestera jotzera beharturik bertara zirenak eta olerkiak idazten zituztenak; direlako euskal jesulagun erbesterratuok egiten zituzten olerkiek ez zuten gogobetetzen eta bera ere olerkigintzan hasi zen, bestelako olerkiginean. Besteak beste, Jokin Zaitegi ere bertan zen; eta Aitzolekin gutun-tru-

kean ziren. Aitzolek unibertsalismoa erabat utzi gabe indigenismora adoretzen zituen, laburzurrean esan, euskal kantutegi zaharren ageri den estetika jarraitzera. Bila joan gabe ere, Aitzol ahotan.

Aitzol bere erruz hil zela esan zidan. Baionan «Galerna» itsasontzia isilean, inori jakinarazi gabe, hartu izan balu ez zutela Francoren aldekoek harrapatuko, ez zutela Ondarretako espetxean basatiki torturatuko, eta ez zutela libre uzten zutenaren agiria sinarazi ondotik, beste sei apaizekin batean, Hernaniko hilerrian afusilatu eta eremu sakratutik kanpo, guztien isilean, beste berrehun bat afusilaturekin batean hobi komunean ehortziko.

Suharra zen oso, temperamentuz sutsua; Francok Altxamenduari ekin eta hasierako nahasmenduan uste izan zuen ezker-tiarrek, komunistek ekin ziotela gerra iraultzaileari, eta jakin zuenean eskuindarrak zirela armak altxatu zituztenak, agian, iruditu zitzaion sotanak salbatuko zuela, eta ausart ahal zuena egiteari ekin zion, ez zion irizten gerratik urrun egotea zego-kionik, gerra libratzen zen tokian egon behar zuen, bitartekari lana egin oker handiagorik gerta ez zedin. Ez al zen bada urte mordoska batean Espainiako Misiotako Batasunaren Idazkari Nagusi izan?, ez al zuen bada lagundu eta kolaboratu, urte luzez, Espainiako Eliza aipatua izan zedin Mendebalean bere misiolari gartsutasunagatik? Eskuindarrek, Jainkoaren ize-nean Gurutzada berri batera deitu zutenek, ezinbestean erre s-petatu behar zuten.

Ez zioten errespeturik ekarri. 1930 inguruan Donostian kokatu zenetik bere Euskal Herriaren aldeko apostolutzari lotu zitzaion. Ordurarte misiotako propagandista-lanari atxikia bi-zi izan bazen, aurrerantzean *El Día* eta *Euzkadi* egunkarieta-tik eta Euskaltzaleak elkartearen zuzendaritzatik eusko go-goa lozorrotik esnatzen, pizkunde-bidean ezartzen leihatu zen eta bere nazionalismo jeltzalearen aldeko borroka izpiritual gartsua ez zioten barkatu. Euskal Pizkundearen zuzendari ai-patuenetakoa hil beharra zen, modurik anker eta gupidaga-beenean. Burua hilez gero mugimendua ere hiltzen zutela-koan.

POEMA NAZIONALA ETA ESKOLA ELEBIDUNA

Aita Etxeberriaren «Bost lore» izeneko olerkiak aukera eman zion Aitzoli euskal estetika bereziaz zituen aburuak plazartzeko. Izaditik hartzen diren elementuak olerkia girotzeko, gero mezua eta abar. Unibertsalismoa arbuiatu gabe baina partikularismoa goretsiz. Egun poesia gutxi irakurtzen da eta ez du gizarte-eragin handirik. Gerraurrean ere gutxi irakurtzen zen baina honen ustezko eraginean fede handiagoa zegoen euskaltzale errenazentisten artean.

Aitzol asko ibili zen Europan barrena misiotako propagandista bezala, eta irakurri ere asko irakurri zuen. Bereziki jaritzen zien arreta herri ttikien gora-beherei. Ohartu zen, esaterako, okzitanoaren susperraldian zer-ikusituzena izan zuela Frantziako Probentzako Mistral poetaren *Mireio* poemak, poema epiko nazionalak, bertako jende xumearen —nekazari, artzain eta arrantzaleena funtsean— elezahar eta ipuinez oreturikoak. Asko zabaldu zela probentzalen etxeetan, eta herri xeha delako poemaren bidez gehiago estimatzen hasi zela bere burua eta bere hizkuntza, Frantzia ofizialak *patois*-tzat izendatu eta gutxien zuena. Orixeri itzultzeko eman zion. Bai honek itzuli ere.

Finlandian beste horrenbeste ikusi zuen. Finlandiarren suomiera klase apalen ahotan bakarrik bizi zen, estatus altuko jendeak suediera zerabilen mendetako zapalkuntza politikoa renondare. Finlandia Suediaren atzaparretarik askatu eta errusiarren mende geratu eta lasterrera, Lonnrot poetak *Kalevala* poema nazionala burutu zuen. Hau jende xumearen eskuetara iritsi zen eta eragina izan zuen suomitarren suomieraren aldeko jarreran. Orobat, Belgikan ere nederlanderak eta frantsez hiztunen arteko hizkuntza borroketan.

Adibideon argitan, poema nazionalaren beharrari haize ematera jarri zen. Ez haize eman bakarrik, Orixeri eragin ere bai. Bilbotik bere jaioterrira bidali zuen idazle sonatua, Orexara, epos nazionala idatz zezan. Burutan atera ere zuen honek 1935 inguruan; zoritxarreko patuaren mende 1950 arte argirik ikusi ez bazuen ere. Baina poemaren mamia eta honen zo-

ria gure helburutik kanpo geratzen dira. Kontua da gerraurrean bazegoela esperantza poema nazionalean. Euskal Herriak bere burua ikusiko zuen islatua poeman eta horrela bere buruaren jabetasunean, beregain izateko bidean urrats sendoak ematera jarriko zen.

Hau oso idealista da, oso erromantikoa baina ez ezazu pentsa irakurle Aitzol ameslari idealista zoro bat zenik. Aitzitik, bazekien herrien pizkundean, literaturak, herri-antzerkiak eta bertsolaritza ezezik irakaskuntzak axola itzela duela, eta alor horretan ere asko saiatu zen. Gainerako herri ttikien etsenpluak argiro erakusten zion eskola euskaldundu beharra zela. Ahoz ez dakit nola mintzo ohi zen, baina lumaz bistan dago ez zuela herdoilik, argi eta garbi adierazten zuen estatu moderno zentralista oronahikoak irakaskuntzaren monopolioaz baliatu ohi zirela estatuetako hizkuntza ezofizialak baztertu, pertsegitu eta heriotzera amiltzeko. Alabaina, bazterketak bazterketa eta pertsekuzioak pertsekuzio euren hizkuntza propioaren amildegiaren aurrean bizi-nahiak eutsi ziela, eta ordu hartan bizi-tza justua eta duina galdatzen zutela.

Alde horretatik Espainiako estatua atzeratutzat jotzen zuen, euskararen ofizialtasunean eta eskoletan elebitasuna ezartzearen bidean urrats taxuzkorik ematen ez zuelako. Honetan zuzenago jokatzeko zuten estatuak aiputan hartzen zituen: Suitza, Belgika etab., eta Espainia zuzen onez jokatzera gomitatzen zuen. Bere ustetan euskal herrietan herri-eskolak elebiduna izan behar zuen. Bihotzarekin, afektuarekin zer-ikusia duten ikasgaiak euskaraz: erlijioa, geografia, historia, literatura; eta zientziak erdaraz. Egun mugatuegia irizten diogu B ereduari baina gerraurrerako, hutsetik abiatu behar zenerako...

Bere idazle praxia ere elebiduna izan zen. Askoz gehiago idatzi zuen gaztelaniaz. Ongi ezagutzen zituen gaztelaniaren zoko-mokoak eta baditu artikulua bikain-bikainak, gusto handiz irakurtzen direnak. Euskaraz gutxiago. Misiotako propagandista-urteetan *Nuestro Misionero/Gure Mixiolaria* aldizkari elebidunean txairid idazten du euskara herrikoi apal baina txukunean. Esamolde jatorrak aise ateratzen zaizkio. Ezagun du gaztelaniak ez diola euskara atzendu. *Yakintza* aldizkarian be-

rriz, 30eko hamarkadan, Orixe eta Lizardik irekitako bideak oinkatzen ahalegintzen da baina ez du horien galgarik inondik ere lortzen. Literatur euskara jasoan ez du asmatzen, nire irizirako.

Gorago ere esan dugu ez uste izateko ameslari hutsa zenik; aitzitik, oinak zoru gainean ongi itsatsiak zituela. Euskaltzaleak 1934an argitara *El Libro de Oro*-n aditzera ematen du Euskadin ere beste herrietako errenazimentuetan jazo dena jazoko dela. Herriaren ahalegin pribatuak, abertzaleenak, eta hauek euren hizkuntza berpizteko sortutako erakundeenak meritu handikoak izanagatik prestalanak baino ez direla; herriok euren subiranotasun politikoaz jabetzean eman dutela aipatu ahaleginok uzta joria eta amestutako etekina. Autonomiadun Euskadin zituen jarriak itxaropenak.

JAINKOAK HALA NAHITA EUSKALDUN

Baina Aitzolen irudia hankamotz eta besamotz utziko genuke bere adore eta lanerako grina guztiaren iturburua aipatuko ez bagenu: Jainkoaganako amodioa eta oroz gain hau zerbitzatu nahia. Mundu guztian katolikotasuna zabaltzearen egindako apostolutza eta are euskal gogoa eta arima berpiztu eta berreskuratu nahian eginiko lan eskerga eta sutsuaren oinarrian aipatu amodio horixe dago.

Bokazio erlijioso ugariko familia batean munduratu Tolosan 1896an —hamar senidetatik lau apaiz eta bi moja—, Comillaseko Unibertsitate Pontifizioan eta Gasteizko Seminarioan egin zituen ikasketak, 1922an ordendu zela. Bataioa ez zuen edozein apaizengandik hartu, Orkaiztegi artzipreste euskaltzalearen eskutik baizik. Zenbait alderdi biografiko ez daude behar bezain garbi. Dirudienez, Comillasetik haizatu egin zuten. Bertan euskararen aldeko harrak jota zegoen taldetik bera jo zuten begiz agidanez eskarmentagarri gerta zedin, nahiz ofizialki osasun-arazoak aipatu. Oso garbi ere ez dago zergatik onartu zuen Espainiako Misiotako Idazkaritza Nagusia, eta gero hain bat-batean, gailurrean zegoenean utzi. Hipotesi onargarriena

da euskal gogoari berpizteari dedikazio handiagoz lotzeko egin zuela.

Benedicto XV.ak eta Pio XI.ak lehen mundu-gerraren ondotik misiogintzari emandako norabide eta susperraldi berrian buru-belarri murgildu zen. Ahaleginak eta bi egin zituen Euskal Herri katolikoari erakusteko zer lan zegoen egiteko mundu osoko paganoak bizi ziren ilunpetik benetako erlijioaren argira ekartzeko. Lehenbizi, euskal parrokiak parroki ibili zen misio-batzordeak eratzen; misiolari heroien balentriak azaltzen eta era guztietako laguntza eske, hots, ekonomikoa eta bokazioena. Gero Espainia-mailako misio-erakundeko idazkari. Bate-tik, garaiaren seme, ez zuen kontzientzia poskolonialik, eta ez zuen gaitzesten ebanjelizazioak ohi zekarren herri indigenen akulturazioa. Garrantsitsuena Jesukristoren erresuma mundu osora zabaltzea zen. Bestetik, apaiz indigenen aldeko jarrera sutuan eta batez ere hegoaldeko misiolari euskaldunak bezala iparraldekoak laudatzen —kasu, Lavigerie kardenal baionarra— oso, nola esan, abertzale ageri zaigu.

Oso garbi zeukan Jainkoak hala nahita zela euskaldun. Euskal nazionalismoa eta elizaren nazioartekotasuna eta unibertsalismoa osagarriak zirela, ez kontrajarriak. Oso historia-zalea izaki aski aztertu zuen Euskal Herriaren historia, eta Sabino Aranaren urratsak jarraiki, komentzimendu honetara iritsi zen: sei euskal estatuak beste inon baino demokrazia zinezkoagoan bizi izan zirela historian —Gipuzkoa, Bizkaia eta Lapurdi demokratikoen, eusko gogoari atxikien, Araba, Zuberoa eta Nafarroa arrotz kutsuengatik bestelako erregimenez nahasiago baina halaz guztiz demokratiko erlatiboki— eta orduko koiuntura politikoan ze bide hartu asmatzeko euskaldunak bere etniaren historiari erreparatzea aski zuela.

Familian, udalerrian eta eskualde autonomoen federazioan oinarrituriko demokrazia aldeztu zuen; norbanako botoaren aldean familiakoa hobesten, eta ez zion irizten emakumeak botorik behar zuenik; bestelako egitekoak zituen honek. Dire-lako printzipiotan oinarritu kristau demokrazia zuen gogoko, demokrazia sozialista eta gainerako erregimenei kontrajarria. Ikertu dutenen zenbaiten ustez, II. Errepublika garaian, aurreko

mendean foruen erregimenaren galerarekin galdutako subiranotasuna berreskuratzea lortu balitz, Aitzolek ideia zahar-kituxeok aldatuko zituzkeen...

Artean Euskal Herrian mundu ikuskera tradizionala zen nagusi nola herritar xumeengan hala intelligentsian. Gerra-ondoan etorriko zen Modernia Euskal Herrira. Aurrekoa dugu Aitzol: sinesmen handikoa bere printzipioetan; hauen aldeko borrokalari porrokatua eta nazionalismo espainiar intolerate-enaren biktima errugabea.

HISTORIA BIZIA

IMANOL MURUA URIA

PIARRES XARRITONI ELKARRIZKETA

PIARRES XARRITON

IMANOL MURUA URIA

Piarres Xarriton Zabaltzagarai 1921eko urriaren 19an jaio zen Hazpameko Ehulatei baserrian. Lehen ikasketak herriko parrokiako eskolan egin ondoren, Uztaritzeko Seminariora jo zuen 13 urterekin. Han ezagutu zuen, irakasle eta konfessore, Piarres Lafitte. Euskalerriazaleen mugimenduaren gidaria eta Aintzina aldizkariaren zuzendaria zen orduan Lafitte. Espainiako Gerra Zibilaren garaiak ziren.

Gerra Handiaren hasierarekin batera, 18 urterekin, Baiona -ko Seminariora joan zen Xarriton. Han bizi izan zituen alemanen okupazioaren garaiak, gehienbat alemanzale zen giroan —«minorien minoria ginen alemanen aurkakoak»—. Orduan ekin zion, Marc Legasse eta apezgai zenbaitekin batera, Aintzina aldiz -

kariaren bigarren aldi laburrari (1942-44). Lehen bi liburua orduan argiraratu zuen: *Eskualdunak* (1943).

Erromara Teologia ikastera joan zen gerra ondoan, 1946an. Oporraldian, *Euskal Herrira etorrira*, *Eskualdun Estudianteen Egunak* antolatu zituen bost urtez, 1946an hasita, bi adiskide-rekin batera.

1947an apeztu zen Xarriton, Erroman beste urtebete egin zuen eta, *Hazparneko eta Mauleko ikastetxeetan* irakasle ibili ondoan, *Parisera* joan zen *Filosofia* ikastera. *Parisen* zelarik, 1950eko hamarkadako lehen urteetan, *Eskual Etxea* sortu zuen.

1954an itzuli zen *Euskal Herrira* eta, *Baionan Filosofia* irakasle zela, *Eskualdun Gazteria* elkarteko arduradun eta *Gazte aldizkari*ko zuzendari izan zen bost urtez. 1960. urtean *Hazparnen Langintza-Eskola* sortu zuen *Apezpikutzaren* babesean eta sei urtez zuzendari izan zen. *Garai hartan* heldu ziren *Hegoalde*tik lehen errefuxiatuak; hauekin harreman estua izan zuen *Xarritonek* —*Txillardegi, esaterako, irakasle* izan zuen *Eskolan*— eta, *atxiloketa* batzuren inguruko iskanbilaren ondorioz, *zuzendaritzatik* kendu eta *Eskolatik* bidali zuen *Xarriton* eliz hierarkiak 1965ean.

Berriro *Parisera* jo zuen *doktorego-tesiarekin* segitzeko baina *laster Baionara* deitu zuten, *Saint Amand* parrokiaren *ardura* hartzeko. *Saint Amand-en* izan zen *garaian* (1967-1973) *Fededunak*, *kristau euskaldunen taldea*, sortu zuen *Manex Erdozain*tzia eta *Jean Hiriart Urrutirekin* batera, eta *Udako Euskal Unibertsitatearen* (UEU) *sorrera-taldean* parte hartu zuen.

1974ean *Quebecera* joan eta *sekularizazioa* eskatzea erabaki zuen. Orain emazte duen *Ane Durrutirekin* ezkondu zen bertan eta 1977an *Baionara* itzuli ziren. *Euskaltzaindian* *Lafitteren* idazkari eta *UZEI*ko *lankide* izan zen urtetan eta 1984tik *EHUn* *Filosofia* irakasle, *handik* hiru urtera *erretiroa* hartu zuen arte. 1985. urtean *euskaltzain oso* izendatu zuten, *Lafittek* *utzitako aulkia* betetzeko hain zuzen ere.

Piarres Xarritonek bi *doktorego-tesi* ditu *eginak*, *Teologian* *bata* eta *Euskal Ikasketetan* *bestea*.

Oso gazterik agertu zinen euskaltzale eta abertzale. Zerk piztu zizun sentimentu hori?

Euskal giroa bizi nuen etxean. Amak arratsetan supazter ondoan biltzen gintuen aita eta denak. Asteko berriak irakurtzen zizkigun, edo *Euskalduna*-ren almanaka. Gero, bagenuen Jose Mendiagaren kantu-liburua, 1900. urtean Buenos Airesetan argitaratutakoa. Besteak beste abesten genituen «Zazpi Eskual Herriek bat egin dezagun» eta «Lapurdi eta Baxenabarrre, Xibero eta Nafarra...». Euskal kantuak ikasten genituen etxean, eskolan sartu baino lehen, eta horiek oro hazi zuten nire euskaltasuna.

Gainera, amak karlisten garaiko oroitzapenez istorio batzuk kondatzen zizkigun. Berak entzuna zuen umetan karlisten gerra bukatu zelarik konpainia bat etorri zela Hazparnerat uniforme eta guzti. Elizan izan zirela eta Elizan tribunetarik jaitsi zirela Hausterre Egunean eta hautsa eman ziola apezak konpainia osoari. Bistan da horrek izan zuela eragina.

Bestalde, bagenuen amonaren anaia bat Baionan egon zena 40 urte bikario nagusi, 1890tik 1930era arte: Mgr. Diharce. Bazuen biblioteka izugarria. Han euskal liburuak baziren. Horrek ere hazi zuen nire euskaltasuna.

Zein liburu ziren?

Euskaldun kontzientzia indartu zidan liburuetako bat *Sabin euskalduna* izan zen. Baina liburu hori Auritzeko lagun batek, Alfredo Otegi, ekarri zidan. Frantsesa ikastera etorria zen beste bi lagunekin batera Hazparnerat. Euskal Herriaren historia eta geografia emaiten zuen luze eta zabal. Hamaika urteetan izan dut Hegoaldeko ikastolako haurrek zuten liburu bera.

Eta *Sabin euskalduna*-rekin batera irakurri nuen, osabak utzi liburuetarik, *Aphurkak*, Landeretxeren liburua: erran zaharrak, euskararen historia... liburu ttipittoa, baina inportantea niretzat. Geroago, aita Lhanderen *L'Emigration Basque*, Urkijok bizkaieraz publikatutako liburu batzuk, San Frantses eta San Inazioaren bizitza kondatzen zuen *Bi saindu euskaldunen bizia*, Lapitzek idatzia, *Dissertation sur la langue basque*, Darrigolena...

Eskolan bizi zenuen euskal girorik?

Hazparneko Parrokiako eskolan hiru irakasle izan genituen, eta bigarrena, zortzi-bederatzi urterekin irakasle izan genuena, Aierza, karlista- seme zen. Honek elebitasuna aplikatzen zuen eskolan. Garai hartan EAJren autobus batetik erorita-edo panfleto bat eskuratu nuen, eta hura izan zen Euskal Herriko mapa ikusi nuen lehen aldia. Aierza irakasleari galdetu nion ea zazpi probintzia ageri zituen mapa hori Euskal Herrikoa zen. Eta berak baietz: «Bai, bai, hori horrela da». Klasean bazeukan ez bakarrik ezagutzen dugun ikurrina baina Sabino Aranak asmatu zazpi ikurrinak. Han ziren taulan. Eta urtero, Donibaneko Lohizuneko Mendiburutegiko egutegia, Arantzazukoa bezalakoa, haien erdian jartzen zuen gure maisuak. Hirugarren irakaslea, berriz, Lazkanotegi urruñarra, hura beti «Frantzia, Frantzia, gerlari ohiak...» eta horrelako kontuekin ari zitzaigun. Hiru urtez hura izan genuen maisu.

Lafitte geroxeago ezagutu zenuen, Uztaritzen.

Hazparneko Eskolatik Uztaritzeko Seminariora joan nintzen, 13 urterekin, eta han ezagutu nuen Lafitte. Bakoitzak behar zuen konfessore bat eta, haren izena irakurria nuenaz gero, zuzenean joan nintzen Lafittengana, nolaz ez! Eta Lafittek asko lagundu zidan formazioan. Inportantzia handia emaiten zion lan horri, eta seriotan hartzen gintuen. Hori estimatzen genuen asko Lafitterekin. Bakoitza gizon bat bezala hartzen zuen. Batxilergo arte egon nintzen Uztaritzen, bost urte, hemezortzi urte izan arte.

«GIROA FRANCOREN ALDEKOA ZEN AMORRATUKI»

Espainiako gerra zibila Uztaritzen zinela izan zen bezaraz. Hurbiletik jarraitu zenuten Hegoaldean gertatutakoa?

Hurbiletik ezagutu genuen gerra, bai. Bigarren ikasturtea hasi aitzin, oporretan Hazparnen nintzela, uztailaren 18an piztu zen sua. Etxeko landatik kainoiak ozen ziren. Arratsetan etortzen zen Baionatik *La Presse* egunkaria, eta erosten nuen izaiteko berriak.

Uztaritzen ordurako lagun egin nuen Iratzeder, eta haren birtartez harreman zuzenagoak nituen Hegoaldearekin, zeren Iratzederrek Donibane Lohizunen laister aurkitu zituen Hegoaldekoak, Pepe Eizagirre eta. Aitzol ere ezagutu zuen. Hazparnen ere izan ziren Hegoaldekoak, baina urrunagokoak, Bizkaiatik etorriak, herrian kokatu ziren Kareaga gipuzkoarrez bestalde.

Nolako harrera egin zitzaien Iparraldean gerra zibileko errefuxiatuei?

Errefuxiatuei denek emaiten zieten babesa, baina ideietan denak kontra ziren. Uztaritzen borroka gogorra zen, Lafitte eta Beñat Oihartzabalen osaba, eta Etienne Salaberri beharbada, baitziren abertzaleen alde ziren irakasle bakarrak.

Bestalde, Lafitte bera ararteko izan zen karlisten eta nazionalisten artean, gerlaren lehen egunetan. Lafittek berak erran zidan hil aitzin, ospitalean zelarik: «Badakizu noiz utzi dudan sotana lehen aldikotz? Intxauspe bankeroak, diputatuaren aitzak, eman zidan nafartarren mezu bat Gipuzkoako Buru Bartzarrari eramateko. Sotana Uztaritzen utzi eta zibilean abiatu nintzen Donibane Lohizunetik Donostiara itsasontziz». Mezua eraman eta, Lafittek erran zidanez, gipuzkoarrak proposamena onartzera zihoazen, baina Bilbotik etorri zen eza: mezu hori seinale zela Molaren gizonak galduak zirela eta, beraz, eza. Eta atzeman izan da Lafitteren paperetan Intxauspe aitaren paper bat: «Eskerrak zuri, urratsa egin duzu ongi, eskertzen zaitut, baina debalde izan da oraingotz. Ez du aterabiderik honek». Hori gerlaren lehen egunetan zen, abuztuan edo berantenez irailean. Ez dakit zuzen nafarren proposamenak zer zioen; Kontzertu Ekonomikoei buruzko zerbait zela uste dut.

Lafittek zer jarrera izan zuen, gerra garaian eta gero, Francorekiko?

Kontra, Francoren kontra. Baina bakarretarik zen. Beste guztientzat errefuxiatuak komunistak ziren, gorriak.

Hainbestetarainokoa zen giroa non, egun batez, 16 urte nituela, etorri zen jaun erretora handi-handia gure etxera erraitera bere ustez ez nintzela apezten ahalko, komunista bihurtu bainintzen. Abertzale nintzelako eta Francoren kontra ager-

tu nintzelako Seminarioan. Giroa Francoren aldekoa zen amorratuki.

Zein pentsaera politiko zenuen orduan?

Ez ninduten atzeratuko, alderantziz baizik. Uztaritzen egiten baikenituen hain zuzen eztabaidak gai horietaz sakonean: bagenuen Mauriac-en berri, Bernanos-en berri, Maritain-en berri...

Abertzaletzat neukan neure burua, dudarik ez. Oinarriak aspalditik zetozen, eta ordukotz finkatuak ziren nire puntuak. Bada inportantzia handia emaiten diodan beste liburu bat, doktrina hor atzeman bainuen: Engracio de Aranzadiren *La Nacion Vasca*, Iratzederrek ekarria. Orduz gero, ideia hau beti argi daukat: orenen buru herria da balorea, eta herriak du behar bizi. Eta gero bizitzekotz estatu bat behar du menturaz, edo politika zer-bait behar da egin. Baina hori bigarren puntua da. Behar dira ordenatu gauzak. Bizi! Bizi behar du herriak, lehenik. Buruan sartu zitzaidan ideia hori izugarri inportantea izan zen.

Uztaritzeko Seminarioan zinetela, Hegoaldeko gertakizunen berri izaten zenuten?

Erraz eskuratzen genituen kazetak. *Euzko Deya* kontra-bandoan sartzen zen Iratzederren konplizitatearekin. Iratzederrek eskubidea baitzuen ez bizitzeko barnetegian, gaiso permanente zelako. Izeba baten etxean bizi zen Larresoron, eta harat etortzen zitzaizkion gure periodiko subertsiboak.

Zein ziren periodiko subertsibo haiek?

Bat *Euzko Deya*, eta bestea *Peuples et Frontieres*, minorien aldekoa, bretoiek argitaratua. Argumentazioak finkatzeko, Maritainen teoriak irakurtzen nituen: Francok nola ez zuen eskubiderik jazartzeko, eta nola Espainiako apezpiku guztiak oso gaizki zebiltzan. Konbentzituta nengoen ordukotz, Maritainen teologia, hots, Vitoria-rena, zela teologia zuzena, argi baigeneukan, gaur bezala, armen erabileraz kristauak baduela bere teoria.

Uztaritzen Lafitterekin topo egin zenuen garaikoa da Aintzina-ren lehenengo aldia (1934-37) eta Lafitte gidari zuen Euskalerriazaleen alderdia. Jean Claude Larronde his-

torialariak Iparraldeko mugimendu abertzalearen sorreratzat jotzen du. Zuk idatzi izan duzunez, aldiz, ez dirudi mugimendu hark nazionalismoren bidetik jo zuenik.

Lafittek, estrategiaren aldetik, ikus eta zer zen giroa, ez zuen uste hemen erregionalismoa besterik sar zitekeenik. Hemen sakratua baitzen Frantzia. Eskuinzaleak ziren hemen denak, Francozale eta Ibarnegaraizale. Lafittek amore eman zuen nolazpait: erregionalismotik abiatu zen pentsatzen zuelako pauso batzuk eman behar zirela lehenik.

Dena den, Lafittek bazituen harremanak Aitzolekin-eta, eta horren froga badugu Lafitte-ren paperetan: Aitzolek hil aitzin idatziriko azken letretarik, urriaren 10ekoa —eta hilaren 17an hil zen—, Beloketik bidali zion Lafitteri: «Hemen nago Beloken, ez dut egoterik luzaz. Idazten ahal diozu gure adiskide aita Lhanderi Parisera, balitekeenentz han niretzat toki bat». Beraz, Aitzolek pentsatu zuen Parisera joatea. Azken uneko zalantzak ziren eta, nik uste, horiek baztertu eta Bilbora abiatu zen, baina...

Gira, Beloken barnean ere, Francozalea zen. Beloken ez ziren abertzaleak. Hartzen zituzten abertzaleak baina Francozale ziren, buruzagitik hasita. Hori ere jakin behar da. Francozale ziren! Ibarnegaraizale, denak hemen.

Ibarnegarairen figurak garrantzi handia izan zuen luza-roan, ezta?

Izugarria. Eta abertzale zirenak Euskal Herrian, eman degun Jean Saint Pierre bat, edo Jean Elizalde *Zerbitzari...* Ibarnegarairnaldeko ziren. Salbu Jules Moulier *Oxobi* Moulier ez zen Ibarnegaraizalea: aitortu zidan berak egina zuela Ibarnegarairen aurkako lehen hauteskunde-kartela; Intxauspe oraiko diputatuaren aita presentatu zelarik Ibarnegarairen kontra Donibane Garazin. «Pinterdiko gizonak emaiten dio boza Ibarnegarairi; bestek, Intxausperi». Oxobik idatzia.

Ibarnegarai Francozale zen, Petain bezala. Petainen ministro ere izan baitzen geroago. Lafittek gaizki ikusten zuen Ibarnegarai, eta Ibarnegarai Lafitte. Etsaia, gorria zen Lafitte Ibarnegararentzat. Sendi baitzuen Lafitte ez zela frantseszale.

«AINTZINAREN ARGITARATZEAK APEZ BATZUK ASALDATU ZITUEN»

Jo dezagun atzera Eskualderrizaleen alderdira. Nola azaldu daiteke mugimenduaren heriotza?

Lafitteren inguramenean baziren erregionalistak abertzale oraino ez zirenak, eta beren artean hausketa gertatu zen. Batzuk Doriot-zale bilakatu ziren eta besteak, aldiz, La Roque-zale. Doriotistak gero alemanzale bilakatuko dira. Doriot komunista konbertitua zen, komunismotik eskubi muturrera joana. Donibane Lohizunen eskuin muturraren eragin hori izan baita beti, euskaltzaleen artean ere, eta *Aintzina*-ren inprimatzaileak, hain xuxen, horrat erori ziren. Besteak, La Roquerekin joan zirenak, Ibarnegaraizale ziren. *Aintzina*ko batzuk hor rengana itzuli ziren. Lafittek bere lagunak galdu zituen eta, beraz, *Aintzina*-k ez zuen gehiago ezer erraitekorik.

Handik bost urtera, 1942. urtean, berriro agertu zen Aintzina. Eta hor parte hartze zuzena izan zenuen.

1940an sartu ginen Baionako Seminarioan eta 1941eko oporretan, udan, etxerat etorri zitzaizkidan Iratzeder eta Legasse, zaldia eta karro s a rekin. Euskal Herriko itzulia egiten ari ziren: Lafitte, Saint Pierre, Elizalde, Moulier... izan ziren ikusten, eta gure etxerat ere heldu ziren, *Aintzina* berrirosortzeko proposamenarekin. Eta Haltsun bildu ginen estudiante saldo bat, lehen zenbakia prestatzeko. Hamabost bat bildu ginen: Legasse, Iratzeder, Mendiburu, Labadie, Duhour, Labegerie...

Urrian sartuko ginen Seminarioan eta urrian nahi genuen atera lehen zenbakia. Ikasturtea hasi baino zortzi egun lehenago bildu ginen probak ikusteko, baina bigarren ikasturtea hasi zen egunean Iratzederren karta bat ekarri zidaten: «Ni Beloken sartu naiz, eta orain zuri dagokizu *Aintzina* hartzea». Legasse agertu zitzaidan laister eta erran zidan: «Zuk beharko dituzu zuzendu probak zeren eta nik ez baitakit euskararik». Beraz probak ekartzen zizkidan seminariorat, eta han zuzentzen nituen.

Baina ez zen berehala argitaratu aldizkaria zeren paperak ez zeuden prest. Ondoko urtean agertu zen azkenean, urtarrean. Diruzain Legasse zen, eta gu idazle ginen. Legasse

idazle ere bazen; frantsesez idazten zuen, zorrotza baitu lumana. Nik Historia gaiez idazten nuen Chabier Gasteiz sinadurarekin, nekazaritza gaiez Baserritarra ezizenez eta Hik-Hek-Hok ere izenpetzen nuen, albiste txikietan. Mixel Lageberiek musikaz idazten zuen, Roger Etxegaraik, orain kardinale denak, Alur sinatzen zuen, Aita Donostiak ere idazten zuen, Oxobik, Joxemiel Barandiaranek...

Etxegarai, ordukoan gu ez bezala seminariotik kanpo baitzen, kanpo harremanen arduradun zen, eta karta bat idatzi zien Lapurdiko apezpei, erranez: «Adiskidea, Baionako apezgaiek *Aintzina* aldizkaria eskuetan hartu dugu eta nahi baduzu zerbait idatzi zure zain gaude, atseginekin argitaratuko dizugu». Erretore batzuk, pentsatzen zutelarik apezgaiek ez zutela eskubiderik periodikoak irakurtzeko ere, orain idazten dutela eta aldizkari bat ateratzen, asaldatu ziren eta Candau superiorra, biarnesa, abisatu zuten. Arrats batez deitu ninduen Pierre Narbaitzek, Baionako bikario nagusiak, erraiteko: «Ez da posible segitzea. Behar dugu zerbait egin. Zuk segituko duzu baina behar duzu aldatu izenordea, eta eskoletan nota txarrak dituztenak, horiek geldi». Ni hasi nintzen Ordaina sinatzen, Chabier Gasteizen orde. 1942ko maiatzeko zenbakian ageri da lehenengoz Ordaina izenordea. Beste zenbait tek utzi egin behar izan zuten.

Baina arazo handiagoak etorri ziren gero.

Orduan gogoratu zitzaigun apezek, Seminariotik kanpo izanez gero, bazutela libertate gehixeago, eta pentsatu genuen Piarres Larzabali emaitza aldizkariaren ardurara. Baina jakin behar dugu Larzabal ez zela abertzale oraino. Euskaltzale zen, dudarik ez, baina Francozale ere. Hori ez da erraiten, baina gerala denboran hala zen! Eta oroz gaintetik elizgizon.

Larzabalek bere plana egin zuen berehala, eta umil-umila joan zen gotzaindegira, aurkeztera bere plana. Bikario nagusiak erran zion: «Bai, bai, bai, oso ongi, hartzen duzu direkzioa, baina kondizione bat: lehen editorialean jarriko duzu ez zarela abertzale, ez zarela *nationaliste basque*. Haien aurka eginen duzu deklarazio bat, lehen zenbakian». Eta erredaktatu zuen.

Hori ikusi zuelarik Legassek, erran zion: «Nola posible da hori! Nik ordaindu hau, nire familiaren kontra doana!». Dirua Legassek jartzen baitzuen, eta Sotaren alabarekin ezkondua baitzen orduan. «Ez da posible!». Horretan hautsi zen gure xedea.

Orduan beste formula bat bilatu behar eta Narbaitz irakaslearekin—hura gure konplizea baitzen— pentsatu genuen Lafitteri berriz berak har zezan proposatzea, eta Narbaitz joan zitzaion ikustera. 1942. urtea zen oraindik, eta Lafittek erran omen zion alemanak hor direno ez zuela aldizkaririk egin nahi. Gisa guztiz hartu zuen hala ere, baina aldizkaria segitzeko partez harpidedun bakoitzari bidali zion, hiru txandatan, *Errepikan* kantu-liburua eta, artetik, Legassek sartzen zuen orri bat, frantsesez. Almanaka bat ere egin zen gero.

Ondoko urtetan, berriz, *Aintzina*-k publikatu zituen liburuxka batzuk: Axularren mendeurrena zela-eta Axularri buruz edizio bat, Lafittek gidatua, Hiriart Urrutiren *Zer eta Zer*, nire *Eskualdunak*, *Petit Histoire Religieuse du Pays Basque*, nirea hau ere. Eta Marc Legassek bere anaia gerlan hilaren ipuin batzuk. Hara nola finitu zen *Aintzina*.

«LAFITTERI BURUZ IZAN DUT EBOLUZIO BAT»

Aurrerago mintzatuko gara liburu horietaz. Hitz egin dezagun orain Lafitte gizonaz, zuk zeuk berari buruz idatzitakotik abiatuz: «Apezkeriak higuin izan zituen; haren pentsabidea ez zen klerikala».

Ni ez naiz nire bizian klerikala izan, eta uste dut hori Lafitteri zor diodala. Hazparneko Eskolan buruzagi nintzelarik proposatu nuen Jean Louis Davant izatea Nekazari sailaren buru, eta apezpikuak erran zidan objekzio bakarra: «Ez da apaiza». Beste bilera batean apezzen artean erran nuen: «Irakur dezagun, jaunak, ebanjelioa. Kristo gure jauna, gure salbatzailea, ez da apaiza!». Eskandaloa!

Lafittek errespetatzen zuen apeztasuna eta bera apez zen, muin-muinetaraino, baina ez zuen diferentziarik egiten apezzen, apezgaien eta besteren artean ere. Bazekien apezgoa utzi zu-

tenez hitz egiten ere, begirune osoz. Esaterako, euskal literaturan inork aipatzen ez zuen Harizpe, *Karmela* idatzi zuen donibane lohizundarra, nork zigun aipatu Seminarioan? Lafittek.

Zuk idatzia da hau ere: «Bere printzipio nagusien artean, lehenik eta bat, erlijioa eta politika ez direla nahasi behar».

Distinguer pour unir. Hori Maritain da, Maritainek eragin handia izan baitzuen guregan. Lehenik gauzak bereizi behar dira, bakoitzari bere autonomia eman behar zaio, gero batzeko. Santo Tomasen doktrina da: Jainkoak gizona egin duela bere buruaren jabe, Jainkoak askatasuna eman dio gizonari, eta Jainkoak nahi du gizonak erabil dezan autonomia hori. Ez ditugu ardiak behar formatu. «Graziak ez du ezen natura kentzen». Lafitteren eginkizuna zen erlijio pertsonala, eta eginbide zeukan behar zirela bereizi politika eta erlijioa. Eta politikoei behar zitzaizen beren autonomia begiratu.

Garai desberdinetan ezagutu zenuen Lafitte: Uztaritzen konfesoꞛ, *Aintzina*.. eta 1977an berriro, haren idazkari izan baitzinen Euskaltzaindian. Nolako Lafitte ezagutu zenuen hasieran, eta nolakoa bukaeran?

Ez dakit zuzen harena den bilakaera ala nirea. Dena den, hari buruz izan dut eboluzio bat, aitari buruz semeek duten bezala. Hasieran aho zabalik gaude aitari. Gero, une batean hazten garelarik, pertsonalitatea formatzen zaigularik, urruntzen gara. Zahartzaroari buruz, berriz itzultzen gara aitari buruz. Nik hori egin dut.

Lafittek, bere eboluzioan, une batean uste ukan du bere utopia, bere asmoa, errealizatzeko punduan zela. Erran nahi baita, bere abertzale fedea indartsuagoa izan duela. Saint Pierre-ren ikasle zelarik, Saint Pierrek *Euzkadin* idazten zuen, eta haren idatziak irakurtzen badituzu, ikusten duzu 14ko gerlaren ondoan euskaldunek uste izan dutela lortzen ahal zutela Unibertsitatea, Estatutua eta horiek oro. Lafitte orduan gazte zen, eta Saint Pierrek helerazten zizkion Hegoaldeko abertzaletasunaren berriak. Gero, Errepublika etorri zelarik, Aitzolekin eta harremanetan ari delarik, eta *Aintzina* abiatu duelarik, uste dut bazuela esperantza hori.

Baina gerla etorri zelarik, bere *Gramatika*-n hiltzat emaiten du Euskaltzaindia, galdutzat! Lehen edizioan, *la defunte Aca - demie*, «Euskaltzaindia zena» aipatzen du! Uste dut orduan Lafitteren pentsamendua zela Iparraldearekin bakarrik behar zuela saiatu zerbaiten egiterat. Beste amets batzuk egiten ditu; beharbada Iparraldeko euskaldunekin kolonia bat Akitanian, Baskonia zaharra.

Gu, gazteagoak, garai hartan ari gara pixka bat urruntzen, hemen ari garelarik gazteekin beste zerbait asmatu beharrez: Eskualdun Gazterian-eta hor ari gara, beste bide batetik.

Bestalde, ortografiaren batasuna egiten dugularik Hegoaldearekin, ixa hartuz, Lafitte uzkur eta beldur sendi dugu.

Eta 1968an, Arantzazun ginelarik bilera famatu hartan. Nor da Lekuona, Mujika eta bere jeneraziokoekin joaiten dena? Lafitte bera. Batua bai, baina hatxerik gabe! «Ez du merezi gure hatxearengatik zuek hor trabarik sartzea. Gureak egin du. Gurea bukatu da». Hori erran zuen. Orduan nintzen ni zutitu: «Asko zor diot Lafitteri, egia da, baina behar da jakin Lafittek badituela bere gora-beherak. Haize hegoa delarik orduan Lafittek umore txarra du! Berak uste badu buruz behera doala Iparraldea, nik uste dut indar berriak badatozela, eta Iparraldean ere badugula oraino erraitekorik. Eta euskara batua egin nahi badugu kontuan hartu behar da ere gure ekarpena».

Gero, Ameriketatik jin nintzelarik, ezagutu nuen berriro gure Lafitte, eta hurbildu berriro.

Egin dezagun atzera: Uztaritzetik Baionako Seminario-ra joan zinen Gerra Handiaren hasierarekin batera, 1939an.

Seminarioan sartu eta segituan izendatu ninduten liburutegiko lankide. Aukeratu ninduena konturatu zen maite nituela liburuak, maite nuela irakurtzea, ikertzea... eta ikusiko zuen ez nintzela kirolari amorratuetarik. Bazen liburutegi ederra eta, besteak lerroz lerro ibilbideak egitera joaiten zirelarik, bibliotekan pasatzen nituen arratsaldeak. Oihenarteren *Notitia Utrius - que Vasconiae*, Campionen *Euskariana* bilduma osoa, Haristoy eta Dubarat historialarien liburuak... irakurri nituen orduan.

Narbaitz izan nuen Filosofia irakasle, gero bikario nagusi izango zena. Narbaitzekin euskaltasunean konpondu ginen aski ongi, lan asko egin genuen elgarrekin, itzalean. Politikan ez, zeren Narbaitz karlista zen, amorratua, eta bazekien ni ez nintzela. Gero, Petainen aldekoa hura eta ni kontrakoa.

Seminarioko garaian zinela idatzi zenuen zure lehen liburua: *Eskualdunak* Euskal Herriaren historia ikuspegi nazionaletik (Hegoaldeaz Iparraldeaz adina), baita aber-tzaletik ere, azaltzen duzu eskola-liburu honetan. Bestek beste, Matalaz, Zumalakarregi eta Sabino Aranaren gorai-pamenak...

Hori zergatik? Zeren hau idatzi nuelarik, jadanik irakurriak nituen Oihenarteren, Campionen eta Dubarat-en aipatu liburuak, eta nire filosofia politikoaren oinarrian liburu bat bannen: lehenago aipatu dudan *La Nacion Vasca*, Engracio Aranzadirena. *Eskualdunak* liburuaren iturriak, beraz, aipatu liburu horiek izan ziren, eta bereziki, Lafittek berak Uztaritzen ginelarik frantsesez eman zizkigun historia-klaseak. Nik notak hartuak nituen nire kahier txiki batean, eta horiek nituen baliotu.

***Petit Histoire Religieuse du Pays Basque* argitaratu zenuen gero.**

Bai, eta iturriak berberak dira. Baina gainera, *Dictionnaire de Theologie Catholique* bilduma osoa kurritu nuen horren egiteko, Erroman estudiante nintzela, eta liburuaren bukaeran jarri nuen euskal teologo zerranda.

Bi liburuok argitaratzeko arazo legalik-edo izan zenuen?

Ez. *Eskualdunak*-en Lafittek berak egin zidan aitzin-solasa, eta bestean Saint-Pierre apezpikuak.

«MINORIAREN MINORIA GINEN ALEMANEN AURKAKOAK»

Zer oroitzapen duzu Gerra Handiaren hasieraz eta alemanen etorreraz?

1940an bukatzen dut Uztaritzen eta sartzan naiz Baionako Seminarioat. Urrian sartzan zen normalki Seminarioan, bai-

na hilabete lehenago sarrarazi gintuzten, irailean, alemanak ez zitezen Seminarioaz jabetu, Baionara etorriak baitziren uztailean. Haiek komeriak! Hilabete orduko sartu ziren, bistan da. Eta orduan joan ginen kaputxinoetarat.

Seminarioan zer giro zegoen alemanen etorrera zela eta?

Guk bagenekien, Lafitterekin eta ibilitakoek, zaku berean sartu behar zirela komunismoa eta nazismoa. Beretik zirela. Biak maila berean jartzen genituen eta biak kondenatzen. Zenbait, hain zuzen euskaldunak ginenak, konbentziturik geunden alemanak genituela gure etsaiak eta Gernika horiek egina zutela. Baina gutxi ginen, oso gutxi. Hasieran bereziki, minorriaren minoria.

Erresistentzian ere hartu zenuen parte nolabait.

RAFeko, ingeles aire armadako ofizial bat zenbait astez atxiki nuen sekretuan etxean eta gero bestaldera pasarazi nuen. Itzuli eta berriro sartu zen RAFen piloto, eta hil zen gerlan gero. Haren etxekoek jakinarazi zuten hemengoaren berri, eta deitu ninduten gerla ondoan Tolosara, han izaiteko dekoratua, *Soldat sans uniforme* bezala. Seminariora etorri zen deia. Hiriart Urrutik artikulu bat idatzi zuen *Herria*-n: «Non zegoen erbia lo?». Pozik hartu nuen uniformerik gabeko soldadu nintzelako aipamen hori.

Gerra Handiaren garai hartan, alemanen alde ziren Euskal Herriko apez gehienak?

Batzuek Petain ikusten zuten Frantziaren salbatzaile, kasik sailduen lerroan ezarria zuten. Eta Ibarnegarai, nolaz ez. Aldiz, beste batzuek, eman dezagun Saint Pierre bat, alemanen etsaia zen. Beti ezagutu dut alemanen kontra. Lafitte bezala, osoki. Larzabal ere bai eta, jakina, Hegoaldeko apez ihesliarrak: Polikarpo Larrañaga, Gelosio Aranburu, aita Donostia, Azpiazu etabar.

1943an alemanek eskatu zuten gazteak hemendik lanera joaitea gerla-presoa askatzearen ordainez. Eta Seminarioko buruek eginbide egin ziguten joaitea. Vichyk hori nahi bai-

tzuen eta Vichy baitzen omen legezko Gobernuia, salbu eta Baionako gotzainarentzat. Vansteenberghen flamandarra zen, Strasbourg-en Teologia irakasle egona bi gerlen artean, Alemaniako apezpikuen laguna, eta nazismoa ezagutzen zuen. Historiazalea ere zen, eta kategoriako intelektuala.

Egun batez Alemaniara zihoazen gazteak mezara deitu zituelarik, predikua egin zien Baionako katedralean erranez: «Izan dira lehen ere asiriarrak, izan dira historian zehar diktadoreak, enperadoreak... eta denak erori dira. Gaurkoek ere berdin eginen dute». Polizak inguratu zuen gotzaindegia, bera eramaiteko. Baina ez ziren menturatu.

Biharamunean, katedraleko erretoareak bildu zituen apaizak elkartasuna adierazteko gotzainarekin, baina denak joan zitzaizkion ihesi. Bera gelditu zen, bakarra, Bordarrampe kallonjea. Baiona, Angelu eta Miarritzeko beste parroko guztiek alde egin zuten!

Eta oro har, Iparraldeko gizartean, zer iritzi zegoen alemanei buruz?

Ils sont corrects. Corrects ziren alemanak. Beraz, ez zen erraitekorik alemanen aurka. Inork ez zuen aipatzen kontzentrazio-kanporik ez halakorik. Bakarrik presoak, gure presoak... hori aipatzen zen. Gure presoak han ditugu! Ehunka, milaka badira! Eta haiendako behar ditugu paketeak egin! Gerlako presoak laguntzeko.

Eta hainbeste preso izateak ez zuen pizten alemanen kontrako jarrerarik?

Ez, ez. Ez zuen pizten.

Gaur egungo mentalitatetik arraroa egiten da.

Presoek ez zuten eragiten orain Hegoaldean sortzen den erantzunaren antzekorik. Ez zen batere horrela. Gerla egin zuten eta preso hartu zituzten. Hori normal zitzaien eta hori horrela izanzen zen, besterik ezean. Eta libratu behar baziren, gureak joan zitezela, gure gazteak joan zitezela langile alemanentzat, eurek eskatzen zuten bezala. Gerlako tratua.

Alemanekin harremana izatea leporatu izan zaio Eugene Goienetxeri. Zer diozu horretaz?

Goienetxe ez zen ideiez nazi ez horrelakorik ezer. Nik ez dut horrela ezagutu. Burges seme bat zen, eta burgesek dituzten p rejuizio batzuk bazituen. Abertzalea zen, dudarik ez. EAJ alderdiaren oso laguna. Landaburu eta Epaltza beti zituen aipatzen. Erran izan da alemanekin ibili izan dela. Zenbatetaraingo? Ez dakit.

Frantsesek Frantziarentzat egin zuten gauza bera egin behar zela Euskal Herriarentzat uste zuten. Alemanek irabazia zuten eta uste zuten behar zirela harremanak mantendu alemanekin, frantsesek egiten zuten bezala.

Egia da bestalde alemanek ezagutu zituztela britainiar abertzaleak, eta haiek, britainiarrek, uste izan zuten alemanek egiten zutela Britainia libre. Baina Goienetxek bazekien alemanak ez zirela euskaldunei buruz britainiarrei buruz bezalakoak, zeren eta hor baitzen Espainia atzetik. Gerla ondoan beste batzuk urrundu bazitzaizkion ere, nik harremanetan segitu nuen, iruditzen baizitzaidan ez zuela horrelakorik merezi.

Goienetxeri buruz ari garela. merezi du aipatzea niregan ere garrantzia izan zuten gizon bat: Jean Pierre Urrikariet. Goienetxeren formatzaile eta aita izpiritual izan zen aldudar apaiz hau. Miarritzen ezagutu nuen 20 urte nituelarik. Urrikariet izan da, nire ustez, Miarritzeko abertzaletasunaren aita; hari zor zaio orain Miarritzen auzapezorde abertzalea izatea. Urrikariet abertzale da baina frantses nazionalismoaren bidetik etorria. Frantses nazionalista zen, baina une batean, ez dakit nola, nazionalismo horretatik pasa zen euskal nazionalismora. Badira beste zenbait ere, bide bera egin dutenak. Hori beste ildo bat duzu, guk ezagutu ez duguna: frantses nazionalismotik euskal nazionalismora pasatakoak. Eta Goienetxe hor sartzen dut, hain zuzen, Urrikariet-en bitartez.

Eskualduna aldizkariak alemanen aldeko jarrera hartu zuen. Zuk idatzia da hau: «Hitlerren soldaduak hain plantakoak iduritu zitzaizkion gure Arotçarenari, non erabaki baitzuen behar zituela bere astekarian sostengatu. (...)

Hainbesteraingo, non Hitlerrek mintzaldi bat egiten zuelarik, Arotzarenak euskaldunentzat itzulpena egiten baitzuen, zenbaki berezia argitaratuz».

Geroritik irakurri ditut gertuagotik *Eskualduna*ko testu horiek denak. Eta beste zerbaitek nau harritu: *Eskualduna*-k salatzen ditu *franc-maçons* zirenak helbide guztiak emanez! Herri herri! *Eskualduna* zerrendak argitaratzen! Apez bat jendea salatzen ofizialki! Hori ezin onetsia da, ez?

Eusko Ikaskuntzarekin egin berri duzuen «Alemanak Euskal Herrian» lanean, ondorio berririk atera duzue?

Lafitteri buruz zerbaitek. Uste nuen Lafittek erabakia zuela alemanak etorri ziren unetik ez zuela tutik nehon idatziko, eta ez zela fitsik egitekorik Vichyarekin. Konturatu naiz Lafitte izan dela bere moduan Vichyzale une batean. Eta han bazituela adiskideak omen.

Frantziaren eskualdekatzea aipatu zelarik, Euskal Herria bere nortasunarekin onartua izan zedin Lafittek parte hartu zuen, idatziz ere, *Eskualduna*-n Arotzarenarekin kanpaina batean. Biek elgarrekin sinadurak bildu zituzten. Arotzarenak Lafitte «gure adiskide» deitzen du. Eta Lafittek deitzen ditu jendeak sinatzerat kartak, bidaltzeko Darlan almiranteari.

«LAFITTE ZIRIKATZEN GENUEN HERRIA BARNETIK»

Baina, oro har, Lafitte eta *Eskualduna* elkarrengandik urrun zebiltzan, ezta?

Saint Pierrek 1925ean hartu zuen *Eskualduna*-ren zuzendaritza eta harekin oso ongi konpontzen zen Lafitte. Garai horretan barra-barra idazten zuen Lafittek *Eskualduna*n. Baina Saint Pierre apezpiku egin zutelarik 1930ean, haren ordeztuzten da Soubelet, Lafitteren laguna adinez, baina etsaia politikaz. Osoki eskuindarra eta, nortasunez, guztiz desberdina, beste mundu batean ari zena.

Lafittek utzi zion *Eskualduna*-n idazteari, eta *Aintzina* sortu zuen *Eskualduna*-ren kontra, Soubeleten aurka, han ez

zuelako lekuri bere ideien agertzeko. Gero, Soubelet eriturik, Arotzarenak hartu zuen *Eskualduna*, eta hastetik Mola eta Francoren alde, abertzaleen aurka jarrarazi. Azkenean frantses gehienak bezala Hitlerren aitzinean ukurturik, hau hiltzearekin *Eskualduna* ere isildu zen.

Eskualduna isiltzera zihoala ikusirik sortu zuen Lafittek Herria?

Ez, *Eskualduna* isildu eta gero, eta Arotzaren preso sartuta, ez zen gehiago euskal astekaririk. Zenbait hilabetera, Saint Pierreren etxean, Elizalde *Zerbitzari* —eskuindarra izanagatik alemanen aurkakoa izana—, Oxobi —egundaino alemanen kontrakoa eta abertzaleen aldekoa— eta hamar bat lagun biltzen dira, sortzen dute *Herria* eta Lafitte jartzen dute buruzagi.

Ni orduan Seminarioan naiz, eta Seminariotik hasiko gara *Herria*-n idazten, apezgai garelarik. Bagara hiru, bereziki: Jean Hiriart-Urruti, Ernest Bidegain eta ni, *Sudurluztarrak* sinatzen dugu, hiruek batera edo bakoitzak bereak ere bai: Ixtebe Sudurluz, Bettiri Sudurluz eta Ganix Sudurluz. Uste dut ni Bettiri nintzela, baina ez dakit ziur. Kitzikatzaileen alorra zen gurea, zirikatzaileena. Eta hasten gara barnetik Lafitteren zirikatzen. *Herria*-ren autokritika egiten. Baina ez zuen luzaz iraun.

Lau artikulu idatzi zenituzten jarraian (1945eko abenduan), gero bi astetan huts, eta gero berriro, baina Petan Mihiluzek sinatua: Petan Mihiluzek sinatutako «Nola sudurluztarrak hiltzerat kondenatuak izan ziren» artikulua zuk idatzia da?

Bai, nirea zen hori. «Hiltzerat kondenatuak izan ginen» Lafittek ez baizituen jasaten gure kritikak. Kritikak berak behar zituen egin, eta guri ez zigun utzi. Baina ez ginen horregatik haserretu. Lafittek bazion beldurra irakurleak galtzeari. Nahi zuen iraun. Guk ez genuen kontuan hartzen zer zen inguramena, guk nahi genuen gurea erran, berdin kitzikatu Lafitte bera ere. «Buruz buruan bai, baina publikoan ez», zioen Lafittek.

Geroztik zer moduzko harremana izan duzu *Herria*-rekin? Kolaboratzeari utzi zenion eta noizbait *Herria*-ren

zuhurtzia gehiegizkoa, bertan argitaratu ezina ere, kritikatu izan duzu.

Hau historia luzea da: 1950ean astero idazten nuen *Herria*, Federalixta sinadurarekin. Geroztik urrundu naiz pixka bat *Herria*-tik. Beti hala nago, *sur la reserve*.

Nondik dator urruntze hori?

Isiltzen dutenagatik, erraiten dutenagatik baino. Badakit gauza batzuk ez ditudala hor publikatuko, ez dizkidatela onartuko. Zuzendari berriarekin, J.B. Dirazarrekin, ez dakit.

«ABERTZALE AGERTZEA GAUZA BERRIA ZEN»

Mintza gaitezen alemanek alde egin ondoko giro politikoaz. Garai haietan aurkeztu zuten Legassek eta Etcheverry Ainchartek Iparralderako estatutu-proiektua.

Autonomi Estatutu hura Legassek egin zuen, Etcheverry Aincharti eman, eta Etcheverry Ainchartek aurkeztu zion, omen, Pariseko Legebiltzarrari. Bagenituen ustez hor adiskideak: Bidault, Schuman... MRPkoak. Nik ere sinesten nuen pixka bat MRP alderdian, zeren haien lagunak, Italiako demokristauak —Don Luighi, Sturzo, De Gosperi— euskaldunen adiskideak ziren. Federalistak ziren, eta guretzat federalismoa esperantza bat zen. Beharrezko genuen politika-egitura hori beharbada federalismoan aurki genezakeela amesten genuen, Europako Batasunean. Pentsa genezakeen italiarren eraginez frantsesek ere beharbada ulertuko zutela, nahiz eta tradizioz oso zentralista izan.

Baina jakin genuen gure demokristau MRPkoek autonomi proiektua saskira bota zutela berehala, zakarrontzira.

Gerraondoko lehen hauteskundeak gogoan dituzu?

Lehen hauteskundeetan 50 boz bildu zituzten abertzaleek Baiona erdian. Nik Baionako hautagai abertzaleari eman nion botua, Andre Ospitali. Legassek beste 50 bat boz jaso zituen Donibane Lohizunen, eta Darmendraillek 400 boz Baiona iparrean eta Landaburuk Bokalen 50 bat.

Garai ilunak abertzaleentzat, ezta?

Lehen pausoak ziren hala ere. Ordura arte ez zen inon nehor deklaratu nazionalista. Ez genekien Broussainik izan zenez ere. Hasieran ez baigenekien ezer. Guk ezagutu genuen Iparraldeko mundua frantses-frantsesa zen. Gerlari ohiena. Abertzale agertzea gauza berria zen, eta gure ustez lehenak ginen. Funtsean gazteek uste dute beti lehenak direla. Beraz, 50 botu bakarrik biltzea, zerbait zen. Guretzat ez zen batere lotsagarri.

Gerraondoan Erromara joan zinen, ikasketekin jarraitzera.

1946an bidali ninduten, Teologia ikastera. Erroman nire estudioak bukatu nituelarik finkatu nintzen nire abertzaletasunean, ezen Erroman igandero Hegoaldekoekin tea hartzen genuen Tolosako Olarratarren etxean. Han Aita Goenagarekin Pedro Alkortak, Anjel Sukiak, Roger Etxegarai eta nihonek hitz egiten genuen Euskal Herriaz, euskaltasunaz...

Gero kardinale izango ziren bi ziren zuen artean, beraz. Sukia euskaltzale zen orduan?

Bai, baina... Ni ez nintzen konturatu, baina errezibitzen gintuen Olarra andereak geroago erran zidan: «Oso susmo txarra izan nuen Sukiarekin. Egin behar zuen oroz goiti! Zenbat mindu ninduen! Aita eta ama ekarrarazi zituen Erromara, ongi, baina gero ekarri zituen enbaxadarat, enbaxadoreari presentatzerat! Oso inpresio txarra eman zidan horrek».

Eta Roger Etxegarai, bazen euskaltzale?

Datu bat emanen dizut: Jose Antonio Agirre Ameriketatik etorri zen gerla ondoan Europara eta aurkeztu zuen bere burua Miarritzeko Kasinoan. Gu Seminarioan ginela, jakin genuelarik Agirre Miarritzen zela, hamar apezgai itzuri ginen sotana eta guzti Agirre ren agurtzeko. Eta haietarik bat Exegarai. Agirre zen gure presidentea. Etxegaraiantzat ere bai.

Etxegarai berak lan guztiz interesgarria egin zuen geroxeago Miarritzeko Biltzarrean 1947an. Kongregazioetan jada sartua baitzen, euskaldun misionero Iparraldekoen nahiz Hego-

aldekoen lana mundu zabalean aztertu zuen. Nahi nuke atzeman lan hori. Etxegaraik berak ere ez du kopiarik.

Nik ere Kongresuan parte hartu nuen. Barandiaranek ukan zitzaizkion entzule batzuk ordaindu gintuzten bekario bezala.

Nolako Biltzarra izan zen Miarritzeko hura?

Euskal gaiak zientifikoki aztertu nahi ziren. Gai diferenteak, edozein Kongresotan bezala: Historia, ekonomia, literatura... Aski zabala zen alorra. Horren ondorio izan zen *Euzko-Jakintza*.

Nahi nuke jakin non dauden artxiboak. Han egin ziren lanak zer bilakatu diren. Lafittek ez zekien, hasteko. Nahi nuke jakin ez ote diren Artean, EAJren egoitzan. Ez ote zituzten orduan denak hemen Villa Izarran, EAJren artxiboan, atxiki, giltzaturik. Villa Izarran ez baikenuen sartzerik. Eta orain eraman dituzkete harat, Artearat. Nahi nuke jakin.

«MIRANDEK BELDUR EMAITEN ZIDAN»

EAJk antolatu al zuen, bada, Miarritzeko Kongresua?

Nik ez dakit, baina hor ikusi genituen buruak: Agirre, Monzon, Leizaola, Galindez, Bilbao...

Eta Mirande ere han zen. Hor ezagutu nuen, hain zuzen, Mirande. Lafittek, linguistika departamendua baitzuen Kongresu hartan, Mirande bere idazkari hartu zuen. Hortik landa, Lafittek ezagutu zuen soberaxko beharbada Mirande, zeren eta mintzo zen bezala ageri baitzen. Aitortzen zuen bera nazia zela amorratuki. Baina ez oraino Kristoren etsaia zela.

Kongresuan Lafitteren idazkari izan zen Mirande, baina gero asko urrundu ziren.

Gutunak badira, orain argitaratu direnak, eta hor ikusten duzu Miranderen apezekiko eboluzioa. Gaztetan ez zen hain urrun. Pariseko apez gipuzkoar batekin euskaraz ikasi zuen, Miarritzen Lafitterekin lan egin... Gero zen urrundu, gero eta gehiago.

Lafitte Erresistentziaren alde zen, eta Mirande kontra. Funtzionario zelarik Parisen, erraiten zigun guri: «Erresistentzia-

ren dossier bat hartzen badut, hor uzten dut bazterturik». Hori jadanik nota txarra zen Lafitterrentzat, bera Erresistentziazale baitzen.

Geroxeago gertatu zen Euskaltzaindikoa. Mitxelenak, Arruek eta Irigoienek aurkeztu zutelarik Mirande Lafittek zuela baztertu. Eta hori ez zion Mirandek barkatu.

Nolako Jon Mirande ezagutu zenuen zuk?

Mirandek beldur emaiten zidan. Ni apeza nintzen eta berak apezei buruz zuen posturarekin, ni bere etsaien artean sartzen ninduela pentsatzen nuen. Beraz, nire etxerat etortzen zelarik, beti bere begi apalekin, egia erran, ez nintzen harekin hitz egi-teko. Pariseko Eskual Etxea sortu nuelarik ere, bidali zidan txetke bat komentario honekin: «Espero dut euskal kulturak tokitxo bat izanen duela etxe horretan». Hori da Miranderengandik jaso dudana karta bakarra. Parisen izan naizen aldietan ez dut izan harremanik berarekin.

Alta badakit irakasle gazte nintzelarik ene euskal ikasle gazteei haren poema zenbait irakasten nizkiela: «Zakur hil bati», «Aintzira» eta beste.

Iparraldean, oro har, nola zen ikusia?

Ez zen ezaguna.

Eta gerora, ezagun egin zenean?

Intelektualek bakarrik eta abertzaleek bakarrik ezagutzen zuten. Baina Iparraldeko abertzale kulturadunak nor dira?

Eta apaiz ziren intelektualentzat Mirande urrun.

Bai, bai. Ez zen posible. Berak ere beldurra zigun.

«ESTATUAREN ETSAILA NAIZ»

Itzul gaitzen Erromara. Garrantzi berezia izan zuen irakasle bat izan zenuen han, ezta?

Aita Bertrams jesuita. Gregorianan, filosofia- eta politika-irakasle izan nuen. Haren doktrina ez dut sekula ahortzi. Ju-

duen eta kristauen doktrinaren oinarrian hauxe da: Jainko bat baizik ez dela. Beste guztiak, beraz, idoloak direla. Jainkoak gu egin gaitu, baina gizonak idoloak egin ditu. Eta gure obrak jainko egitea, hori da bekatu nagusia. Mende bakoitzak badi-tu bere idoloak, eta Bertramsen ustetan, gaur egungo idoloa ez da Estatua baizik. Herrien idoloa Estatua da. Denek Estatua nahi dute. Beren gainean hura nahi dute jarri, hura nahi du-te adoratu. Estatua. Kristauaren lehen etsaia, eta haren ten-tazioa, Estatua da. Hori Bertramsi zor diot.

Zure egiten duzu hori?

Osoki. Ni Estatuaren etsaia naiz. Lafittek ere beharbada bazuen hori, baina ez dakit zuzen. Lafittek aplikatu zuela ho-ri noizbait ikusi dut alemanen denboran. Eta Aljeriako gerlan ere, ez dio arrazoia eman Estatu frantsesari. Larzabal batek ere ez, funtsean. Badira apez batzuk hori sendi dutenak, eta ez di-renak makurtzen Estatuaren aurrean. Apez edo ez, kristau guti dira beharbada, baina horiek salbatzen dute Elizaren oho-rea. Estatuaren aurrean makurtzen ez direnek.

Errroman ikasle zinen garaian hasi zineten Eskualdun Estudianteen Egunak antolatzen.

Nire adiskide birekin —Intxauspe, injineru dena, eta Mat-hieu, apezpikuaren iloba, mediku izango dena Parisen— an-tolatu genituen Eskualdun Estudianten Egunak, uda guztiz. Es-tudianteak hiru lau egunez biltzen ginen, batean Donapaleun, bestean Hazparnen, bestean Uztaritzen, eta horra deitzen ge-nituen Euskal Herriari buruz zerbait zekiten batzuk: Monzon, Sota, Lafitte, Etxart, Mgr. Mathieu, Etxeberri, aita Dassance eta horrelako batzuk. 1946. urtean hasi ginen, eta lau-bost urte iraun zuten, *Le Journees d'Etudiants Basques* deitu horiek, pixka bat udako unibertsitate gisa.

Euskararen aldetik bazuten bere ahulezia zeren hor zebil-tzanetan gutxik zekiten euskararik, burgesen semeak baitziren. Frantsesez mintzo ziren. Monzon, ordea, arratsetan entzuten genuen haizpean, gerla-istorioak eta Ameriketarat egindako bidaiak kondatzen, eta Monzon euskaraz aritzen zen.

Zer helbururekin antolatzen zenituzten egun haiek?

Eskual kutsuko kontzientzia bat piztea zen helburua, euskal abertzaletasunaren sua bizirik atxikitzea. Bi euskal herriak bat direla, ideia horren inguruan.

Garai hartan apeztu zinen.

1947an apeztu nintzen, eta berriro Erromara itzuli, lizenziatura egiteko. Beste urtebete egin nuen Erroman, bi urte guztira. Hirugarren bat behar nuen egin, Narbaitzek igorri zidan gutuna erranez behar nuela doktoregoa prestatu. Baina gero Baionan aldatu zuten xedea. Geroztik zalantzak izan nituen aldaketa haren zergatiaz, zeren izan nuen problematxo bat doktrinala Erroman.

Elizaren jarrera alemanen denboran aski nahasia zen. Euren artean ere, Erroman, Tisserand kardinala eta Pio XII.a ez ziren batere ongi konpontzen. Tisserand zen bakarra De Gaulle-ren alde zena, ororen buru, Pio XII.a alemanekin zebilen. Guk bagenekien horren berri. Komunismoaren beldurra ere han zebilen. Baziren katolikoak pentsatzen zutenak posible zela Marx-en bataiatzea, Santo Tomasek Aristotele bataiatu zuten bezala... Ikusten duzu zein girotan bizi ginen.

Behin batean Seminarioan egiten baitziren *disputazioak* igandetan, Frantziako iparraldeko batek atera zuen progresismoaren problematika eta erran nion: «Ez dik itxurarik hik errandakoak. Ez dik behin ere horrelakorik erran Mounier-ek. Hau eta hau dik erraiten, eta honi eta honi behar zaiok erantzun, eta ez hik errandakoari...».

Biharamonean gure aita Delaire-k deitu ninduen eta, non bada bildu nituen ideia haiek. Edonork aurki zitzakeela, aski zela irakurtzea: «Irakur, irakur», ihardetsi nion. «Ez dut sinesten hori, zeren eta sobera ongi defendatzen zenituen ideiak, ez zenitzan zero rrek sinets». Hara, beldur hori bazuela, eta beraz hortik agian... ez dakit zuzen.

Dakidana da Baionako superiora, ni Erromara bidali ninduen, egun horietan hil zela, eta superior berriak ez zuela nire beharrik, ez baininduen oso gogoko. Beraz, nire doktora-

doa ez nuen orduan egin. Ez zekiten bada nirekin zer egin, apaiz frango baitzen orduan, eta ezarri ninduten Hazparnen, 1948an, ene sorterriko ikastetxean ikasle-zain. Bi urte egin nituen Hazparnen, eta Maulerat gero, Filosofia irakasle.

JAURLARITZAREN EGOITZATIK ESKUAL ETXERA

Eta Mauletik Parisera, han Eskual Etxea sortzeko.

Maulen Filosofia ikasleak gutxi ziren, eta Filosofia ikasketak hasiak bainituen denborapasa Bordelen eta hemengo irakaskuntzaren birmoldaketa baten ondorioz, Pariseko Saint Pierre de Chaillot parrokiarat joan nintzen, Narbaitzen proposamenez, Sorbonnan Filosofia-estudioak osatzeko xedetan.

Parisen nenbilerarik ikusi nuen bazirela han euskaldun asko, ostatueta neskame eta zerbitzari, eta igandetan ez zutea tokirik biltzeko. Agirre ezagutzen nuen ordurako eta haren ikusterat joan nintzen. Galdetu nion ea posible zen beren bulegoan, Rue Singer-en, bil gintezen igandetan, igandetan bulegoak itxiak zeudenez geroz. Baietz. Igandetan han biltzen hasi ginen, Hegoaldeko eta Iparraldeko, denak elkarrekin. Baina berehala tokirik ez. Musika eta dantzarik ez zen posible, ezta jan-edanik ere. Beste zerbaitek behar genuen.

Momentu hartan, gainera, eskulan langileak behar zituzten Parisen, eraikuntzetarako, eta Frantziako baserriar umeak artisau ofiziale gisa formatu ondoren Pariserat eramaten hasi ziren. Euskal Herritik egun batez etorri zitzaizkidan 27 baserriar seme, sei hilabetez egina zutenak Baionan igeltsero, hargin eta zurgin formazioa. Denak ezarriak zituzten barne handi batean, eta horietako batzuk etorri ziren niri buruz erranez behar zituztela gelak.

Eskaini zidaten garbitegi izandako etxe bat, 10 milioi liberatan. Berehala idatzi nuen Baionako Gotzaindegira, eta Feltrin kardinalearekin bildu ginen Baionako bikario nagusia eta biok: «Zer nahi duzue? Dirua? Ez dut dirurik. Benedizioea nahi duzue? Hori bai, benedizioea emaiten dizuet. Hori ongi dator, Erromako direktiba baita, hain zuzen behar ditugula

sortu parrokia nazionalak. Beraz, euskaldunek izango duzue zuen parrokia Parisen». Beraz, Baionan izaten ahalko ez duguna sekulan, Parisen badugu eskubidea izateko!

Beraz, dirurik ez, baina diruarena beti konpontzen da. Saint Honoré d'Eylau parrokian egin nuen hitzaldian bildu nituen 500.000 franko lehen egunean berean! Biharamon goizean deitzen dit saltzaileak erraiteko saldua duela. Bezperan ez nuen sos bat eta etxea banuen. Bigarren egunean sosa banuen eta etxerik ez. Hortan berriro abiatzen gara bila eta bila, eta azkenean atzematen dugu orain den Duban karrikako Eskual Etxea. Garbitegia izan zen hura ere. Baina bost milioi ga-restiako, hamarren orde zuzen hamabost. Gauza horiek konpontzen dira beti. Hain zuzen Donibane Lohizuneko alkatea bazen bankuetan-eta sartua, eta hark eman zigun behar genuen mailegua. Eta erosi zen etxea.

Jaurlaritzak eta Agirrek lagundu zuten erosketan?

Diru aldetik ez, baina laguntza bai pertsonalki. Agirre han ibiltzen zen euskaldunen artean, oinezko bezala, kristau lekukotasuna emaiten. Ez zuen beste batzuk bezala, lehen le-rron jarri nahi izaten. Edonor bezala ibiltzen zen. Eta hori estimatzen nuen.

«GAZTE KAZETA EUSKARAZ EGITEN GENUEN GEHIENIK»

Parisetik itzuliz geroz, Euskaldun Gazterian sartu zinen buru-belarri.

1954. urtean itzuli nintzen Baionara, Filosofiaren Historia irakastera. Baina lehenago ere ibilia nintzen Euskaldun Gazterian, Maulen nintzelarik astia bainuen igandetan herriz herri ibiltzeko. Garai hartan Idieder zen Euskaldun Gazteriako apeza, eta berarekin ari nintzen lanean Zibero aldean. Han ibiltzen nintzen Altzaien, Urdiñarben, Barkoxen, Larrainen... igandero gazteekin. Baina Idiederrek, Eskualdun Gazteriaren sortzaileak, aski gaizki ikusten ninduen, sendi baitzuen ni beste bide batetik nindoala. Frantsesa zen bera, euskaldun frantsesa, ni aldiz euskaldun-euskalduna.

Laborari kristau gazteak formatzea zen Euskaldun Gazteriaren helburua.

Eskualdun Gazteriako apez eta, beraz, Gazte aldizkari-ko arduradun izan zinen gero.

Bai, Parisetik itzuli ondoren, bost urtez, 1955etik 1960ra.

Lana alor sozialean egiten zenuten, baina euskaltzaleen eta abertzaleen bilgune ere baziren elkarte eta aldizkaria?

Euskaltzalea zen gure taldea, eta horregatik, gure kazeta, *Gazte*, euskaraz egiten genuen gehienik; euskal idazle asko hor hasi ziren idazten: Jean Etxepare gaztea, Davant, Emile Larre —*Sokorri* sinatzen zuen—, Andre Hiriart Urruti... eta horrelako batzuk. Euskaraz denetarik emaiten genuen, hitz gurutatuak ere badituzu *Gazte*-n euskaraz, Etxeparek eginak. Eta *Jeunes Forces Rurales*, frantsesez Parisen egiten zuten hura, nahi ziguten hemen sartu, baina guk bagenuen gurea, eta hori gaizki ikusia zen han.

Gainera, harremana bagenuen Hegoaldeko Baserri Gazteriarekin. Francoren denboretan eraman ditugu Loiolarat Baionatik autobusetan bostehun gazte, mutil eta neska. Eta parte hartu zuten gure gazteek Hondarribiko eta Bergarako gipuzkoarren biltzarretan.

Baina ez zen aipatzen sekula abertzaletasunaren konturik. Hor bagenuen problematxo bat: ez genuen aberririk aipatzen ahal. Baina egiten zelarik bilera, eman dezagun, Montrealen edo Strasburgen, Hegoaldekoek eta Iparraldekoek ikurrina beraren atzean elgar aurkitzen zuten.

Zenbat jende mugitzen zenuten Euskaldun Gazteriaren inguruan?

Mugimendu handia zen. Zenbait mila gazte hunkitzen zuen. Eta bazen zuzendaritza bat hileroko biltzen zena. Mutil eta neska, hamar-hamabi, biltzen ginen, *Gazte* egiteko aitzakiarekin.

CH-ren ordez X idazten hasi zineten *Gazte*-n.

Gazte egiten genuenaz geroz, eta umeentzako Camino apezak nahi baitzuen zerbait egin, *Pan-Pin* aldizkaria sortu zuen.

Donostian inprimatzen zen, koloretan, Valverderen etxean. Eta o rduan, edizio bat Hegoaldean egin behar zenez gero, aitzakia hori hartu genuen X hemen sartzeko gure testuetan.

Hemen CH genuen erabiltzen betidanik Iparraldekoak. Ordura arte nehor ez zen menturatzen CH horren kentzerat. Guk egin dugu hori, Caminorekin. X-ren iraultza Iparraldean geroago H-rena Hegoaldean bezain garrantzitsua izan zen batasunarentzat.

Eztabaida zabaldu zen horren kontura?

Badira artikuluak, lekuko, *Herria*-n argitaratuak.

Zer jarrera hartu zuen Lafittek?

Lafittek ez zuen erraiten fitsik, baina gero berak ere hartu zuen erabaki bera, ikusita gauzak pixka bat baretzen zirela. Ez dakit zuzen *Herria*-k noiz hartu zuen, baina merezi luke behatzea.

Zu Eskualdun Gazteriaren arduradun zinelarik hainbat gazte Aljeriako gerrara joan ziren. Nola bizi zenuen hori?

Eskualdun Gazterian apez nintzelarik parrokia batetik besterik nengoen eta predikatzen nuen eskuin eta ezker Euskal Herrian zehar. Mintzo nintzelarik, nire ustez behar nuen gure gazteen arazoez mintzatu eta, ukaiten nituen letra batzuen bitartez gerlaren berri izaten nuelarik Aljeriatik zuzenean, nire eginbidea neukan gai horietaz mintzatzea prediketik.

Parrokia batean goizeko mezan irakurri nuen Aljerian *lieutenant* zen gazte batek igorritako karta. Karta hartan kondatzen zen nola frantses talde bat 29 *fellaga* batzuen ondotik ibili zen eta nola asteburuan, bizia salbu izatekotan, errendatu ziren *fellagak*. Baina frantses komandanteak 29tarik 28 han berean garbitu, seko. Eta 29.a torturatzerat bidali, informazioa biltzeko. Eta horren berri emaiten zidanak erraiten zidan: «Eta gu hemen apezgaiak zer ari gara saltsa honetan?».

Beñhala etorri zitzaizkidan parrokiako jende batzuk erraitera: «Ez duzu eskubiderik horrela hitz egiteko». Nik hamarretako mezan errepikatu nuen, erranez gainera norbait etorri zitzaidala protestatzera, baina eginbide neukala hori erraitea.

Baina jakin nuen ondoko igandean parrokia hartan berean apezga izan zela prediku-aulkirat erraiteko nire hitzaldiak ez zuela sobera entzuna izan behar. Gero apaiz hura bera ondoko urteetan joan zen kapilau bezala frantses armadarat.

*Gazte-*ren bidez ere pasatzen genituen artikulua, euskaraz zirelako emaiten zirenak, frantsesez izan balira ez baitziren pasatuko. Zeren, ez da dudarik, han ziren euskaldunen artean anitzek salatu zutela sanoki Frantziak zerabilen politika. Ezin onetsizat zeukaten kristau eta gizon bezala.

Aljeriaren gerraren aurkako jarrera zabaldua zegoen Euskal Herrian? Edo minoriaren minoria zen?

Ez zen minoriaren minoria. Baziren hara joan zirenak, han bizi izan zutenak gerla hori eta konturatu zirenak bide hori ez zela onargarria. Lan txarra egin zuela Frantziak, eta ez zutela horretan parterik izaten ahal nahi bazuten gizon egon.

ESKOLAREN SORTZAILEA ESKOLATIK BIDALIA

Gazteekin eta gazteentzako lanean segitu zenuen gero, Hazparneko Langintza Eskolaren sorreran.

Itzuli nintzelarik Paristik eta gazteekin ibiltzen nintzelarik, predikatzen nuen apezga bileretan eskandalu bat zela diozesi honen politika. Zeren, hemen apezga denak baserritar seme dira, baina zer ari dira berebizian? Umeei latina eta grekoa irakasten. Hamabi ikastetxe baditu diozesi honek, eta beren anaiantzat ez dute irakaspenik emaitako! Eta baserritar seme-alabak joaiten dira Pariserat ofizioaren fitsik jakin gabe, edo Ameriketara ar-tzain. Hori ez zela zuzen. Hor bazela bekatu bat.

Hori entzun zidan orduan Baionako apezpiku zenak, orain kardinale den Gouyon bordelesak eta erran zidan: «Egizu zuk ikastegi hori». Ezezkoa eman nion, horren egiteko behar zela ofizioa izan, ez nekiela ezer teknika aldetik. Azkenean baietz, baina kondizionea eman nion bederen apezgai gazte horietarik bidali behar zituela Injineru Eskolara. Baietz, hitz eman zidan. Eta handik bi urtera apezpikuak deitu eta: «Erran behar dizut 'barkatu', zuri hitz emandakoa ez dut betetzen ahal. Kon-

tseilua dena kontra dut, garesti dela sobera eta ez duela merezi». Eta ez zuten apezgairik hartu injineru-estudioak egiteko.

Baina Eskola antolatu zenuen. Zein pauso eman zenituen horretarako?

Arrasaterekin harremanak genituen ordurako, Arizmen-diarrietarekin, eta bere filosofia zabaldua ere bai Euskaldun Gazterian. Eskola sortzeari buruz itzulia egin nuen, kanpoan zer egiten zuten ikusten: Normandian izan nintzen, Parisen, Lyonen, Grenoblen... Zarautzen ere izan nintzen Iturriarekin-eta, eta Arrasaten. Nik ez bainekien nola funtzionatzen zuen Langintza Eskola batek. Tresneria Hegoaldean erosi nuen, Plaentziako, Elgoibarko eta Donostiako lantegietan.

Parisera joan nintzen irakasleen bila, eta hango Langintza Eskola batetik bi bederen ekarri nituen kategoriakoak. Eta Hegoaldetik Eneko Irigarai, Txillardegi, Jurramendi, Ugalde, Elo-segi, Aleman... Hazparden pasatuak dira ni Hazparden egon nintzen sei urteetan.

Hazparneko Eskola izan al zen euskaltzaleen eta abertzaleen bilgune? Izan zuen garrantzirik zentzu horretan?

Izendatu nindutenean berehala komentario hau egin zuen Ge-rezietako erretoreak, Zerbitzari euskaltzainak: «Xarriton izendatu du; prefetak hamabost egun barru itxiko du eskola». Bai baitzekien ni nondik nenbilen! Bazekien abertzale nintzela.

Bizpahiru pundutan direktiba aski zehatzak hartu nituen horri buruz, eta beharbada goikoek ez zituzten ongi ikusi. Adibidez: euskaldun semeei egiten nien prezio merkeago bat, zeren horko irakasleak Euskal Herriko apaizak ziren eta, ez zirenez ordainduak, Euskal Herriaren eskaintza bat bezala zen; beraz, horien irabaziak emaiten nituen bazterrerat bezala izpirituz, eta egiten nien beka batzuk Euskal Herriko baserrietarik etortzen ziren ikasleei.

Nola ez zen posible denei inposatzea euskara, dotrina emaiteko bi klase egiten nituen beti, bat euskaraz eta bestea erdaraz. Eta nola eliza txikiegia zen, hazi baitzen gure kolegioa, bi meza egin behar ziren, bat osoki euskaraz eta bestea frantse-

sez. Gero, irakasleak, ahal ziren guztiak Euskal Herritik hartzen nituen, Hegoaldetik berdin, biak maila berean. Baina ez zen aski eta Parisetik ere ekartzen nituen batzuk.

Proiektu bat banuen, Txillardegirekin, osatzeko departamentu bat, hortik ateratzen ziren guztiek ikasketak bukatzean hiru hizkuntza mendera zitzaten osoki; klaseetan behar ziren Iparraldeko ikasleak, Hegoaldekoak eta Ameriketakoak berdin. Denek gauza batzuk ikasi behar zituzten frantsesez, beste batzuk euskaraz eta beste batzuk gaztelaniaz. Zirkular bat egin eta bidali genuen, Ameriketarat ere. Baina Venezuelatik bakarrik ukan genuen erantzuna: etorri ziren Elgezabal, Zorroza izeneko batzuk... Hegoaldetik izan genuen Olaziregi bat, orain Jaurlaritzan dena... baina ez genuen besterik izan.

Txillardegiko Hazparneko Eskolan irakasle, Benito del Valle zure anaiaren enpresan sozio... Lehenengo errefuxiatuen harreran zerikusi zuzena izan zenuen.

Nik ezagutzen nituen errefuxiatu baino lehen ere. Behin bilkura bazen Oartzunen Nemesio Etxanizekin, Txillardegiko, Albisu, Larramendi... ni ere hor nintzen nire ikasle izandako hiru lagunekin.

Geroihesi etorri izan zelarik, hitzartu nuen Txillardegirekin ni joango nintzaiola bila, eta nihaur izan nintzen urtarilaren lehenean Hazparnetik nire kotxearekin Dantxarinereko zubian. Bera pasatu zen atzetik, han ostatua baita, eta kotxean hartu nuen eta eramane Hazparnerat.

Errefuxiatuekin izandako jarrerak arazoak sortu zizkizun, eta azkenean bota egin zintuzten zuk sortutako Eskolatik. Zer gertatu zen?

Hasieratik beretik banekien ni ez nintzela betiko hor. Nik erran nion Gouyon gotzainari sei urteren buruan bukatzen nuela. Baina sei urteren buruko bera joana zen gotzaindegitik eta haren ordeztoria Vincent. Narbaitzen ordeztoria berriz Laxague Emilio apaiza, frantses armadako komandantea.

Eta egoera horretan gertatu zen Txillardegiko, Del Valle eta hauen istorioa. Eta ni leporaino sartua, dimisioa eman nuen.

Errefusatu zidaten Gabonetan, baina handik bi hilabeteren bu-ruan atxilotuak izan ziren Kristiana Etxaluz —gure irakaslea— eta Ateka —Etxaluzen lagun amerikarra, Julen Kalzadaren le-hengusua, zaindari gisa lan egiten zuena gure ikastegian—.

Ni kontsideratzen ninduten horren arduradun. Nahikoa izan zen ni Eskolatik bidaltzea justifikatzeko.

Prefetaren aginduz bota zintuzten?

Bai, dudarik ez. Gotzainak eskatu zidan dimisioa zeren pre-fetak jakinarazi baitzuen kenduko zituela subentzioak eta di-rulaguntzak ez bazuten aldatzen zuzendaritza.

Hala ere, ofizialki aitzakiak prestatuak zituzten, bistan da: pekatuan nintzela, huts larriak egin nituela honetan eta har-tan... Hamabi akusazio baziren. Eta susmoak. Gogorra izan zen.

«HOTZ NINTZEN ENBATA-KOEI BURUZ»

Esan zenezake zenbat iheslariri ireki dizkiozun zure etxeko ateak?

Ez dakit. Alemanen denboran ere ofizial ingeles bat sekre-tuan izan nuela nire etxean erran dut eta, ingelesari eman ba-nion babesa, euskaldunei nolaz ez! Ez dakit, hamar bat edo do-zena bat... Txillardegi, Irigarai, Elozegi, Aleman, Ugalde, Pujana, Azurmendi, Iztueta... eta gero Baionan, bai, hemen asko. Hel-du ziren apezgaiak ere asko.

Errefuxiatuen etorrerak zer eragin izan zuen Iparralde-ko abertzaletasunean?

Ez da dudarik izan zuela eragina. Bai 36ekoeak, bai lehena-gokoeak ere, karlisten denborakoeak. Belaunaldi bakoitzak, han-dik honat etorri direnek gerla bakoitzean, izan dute eragina.

1837. urtean *pour les réfugiés* hilero Baionako dirudun fa-milia batek emaiten zuenaren zenbakia atzeman dut Saint Amand-eko artxiboetan. Eta alderantziz, bagenekien, bestaldean ere gauza bera zela. Gure lagunak Hegoaldean ongi errezibituak zirela, alemanen denboran.

Hori gauza naturala zen guretzat. Hori prefetari esplikatu nion: «Zu heldu zara Parisetik, baina behar duzu jakin hemengo berri. Herri bakoitzak baditu bere ohiturak, legeak baino inportanteago direnak. Hemen gauzak gaizki doazelarik, hemengo jendeak badaki han bestaldean atzeman dezakeela ihesleku bat, eta han badelarik zerbaiz gaizki doanik, hango jendeak badaki hemen aurki dezakeela ihesleku bat, eta hori zure legeek ez dute kenduko! Ez Errepublikak, ez erregek eta ez enperadorek, hori hor da eta hori ez da ahazten. Hori da herriaren memoria».

Artean Hazparneko Eskolan zenbiltzala sortu zen Enbata 1963an, Itsasuko Agiriaren inguruan. Enbata-koengandik hurbil zinen?

Ez nintzen behin ere sartu *Enbata*-n, apez bezala baineukan ez nuela eskubiderik. Ez nuen behin ere lerro bat idatzi *Enbata*-n. Nik nire buruari jartzen nion araua zen hori; ez nuen eskubiderik idazteko politika-gaietaz etika aldetik.

Bestalde, beste bi arrazoi banituen, ez horiekin gurutzatzeko. Bat ideologikoa: nire ustez ez zen posible abertzaletasunik egitea non ez zen euskararen bitartez. Badira zenbait *Enbata*-ren sortzaileetarik oraindino euskara ikasi nahi izan ez dutenak, buruzagi direnak. Jakes Abeberri, edo Ximun Haran hor dira. Alde horretatik hotz nintzen horiei buruz, eta beti izan naiz.

Baina beste arrazoi bat baneukan: orduan Hazparneko Eskolan sartua nintzela leporaino, eta aski lan banuela, ez nuela denborarik idazteko, ez irakurtzeko ere *Enbata*-k idazten zuena.

Beraz, ni ez naiz bide horretan ibilia, nahiz akusatua izan naizen artikuluak idazten nituela. Ez ziren nik eginak, Davantek eginak baizik. Egia da Jean Louis Davant lehenago ene ikasle izana zela, baina orduan ez nintzen Itsasun ere izan.

Hazparne 1965ean utzita Parisera joan zinen baina 1967an Baionan zinen berriro.

Parisen Sion-eko komentuan izan nintzen, eta tesiari lotu nintzaion berriro. Gero, bi urteren buruan, gotzainak proposatu zidan itzultzeko Baionara, Saint Amand-eko parrokiara. Za-

lantzak izan nituen, biziki, baina itzuli nintzen. Lehen egina ez nuen lana zen, parrokia-lana.

Parrokia ez zen euskalduna, frantsesa baizik. Baina euskaldunak baziren Baionan, eta horiekin saiatu ginen taldetxo bat egiten, Fededunak izenekoa, Manex Erdozaintzi eta Jean Hiriart Urruti apezak eta laiko multzo batekin. Burgosko egunak ziren orduan, eta Hegoaldekoak etortzen ziren Saint Amanderat, apez eta beste.

Jakin-ekoekin ere harremanak nituen. Biltzarrak egiten ziren, frantziskotarrekin, batean Donostian, eta bestean nire etxean. Oroit naiz egun batez, hemen bilduak ginela, Hegoaldeko eta Iparraldeko, Santamaria, Kanblong, To r realdai... Eta etortzen zaizkigu Alberto Onaindia eta Mgr. Laboa, Santamaria ikusi behar zutela.

Sarrarazten ditut eta aurkezpenak egin. «Rikardo Arregi» entzuten duelarik gure Onaindiak, lotzen zaio lepotik eta erraiten dio: «Zu zara euskaldunen jainkoaren hiltzailea! Zu zara!». «Zahar-gazteen arteko hau da parabola» gogoratu zitzaidan.

Saint Amandeko azken urteetan Udako Euskal Unibertsitatearen (UEU) sorrera bultzatu zenuen.

Estudianteen EgUNETAN ibilia, Unibertsitate eskotan ibilia, banuen Unibertsitatearen begirune. Eta amets bat ere bai, Euskal Herrian egun batez unibertsitate bat gurea izanen genuela. Bestalde, Uztaritzen ikusia nuen ere Tolosako Unibertsitate Katolikoak anitz urtez eskaini zigun Udako Unibertsitate, hor ikusi baikenituen Zubiri, Lavelle, Oraison, Robert Schuman eta beste...

Eta horra non bi urtez Haritxelharrekin euskal kultur asteak Baionan antolatu genituela, harremanak izan genituen Carlos Santamariarekin. Hura izan da Udako Euskal Unibertsitatearen ideia asmatu zuena.

Hegoaldetik asko etorri ziren lehen urtetik, 1972tik: Amaia Lasa, Andolin Eguzkitza, Patxi Zabaleta, Koldo Mitxelena... baina Iparraldeko lehen UEUren talde sortzailea Haritxelharrek, Manex Goienetxek eta nik osatu genuen Donibane Lohizunen.

LAU APEZPIKU, LAU JARRERA

Saint Amand utzi eta berehala, 1974. urtean, Zabal al-dizkarian argitaratutako artikulu zenbaitetan ezagun zuen Eliza ofizialaren jarre rerekin ez zentozela bat. Zuk idatzia da: «Kultura eskubideen alde dugu ofizialki gaurko eliza. Baina nork sinets Eliza, ez baditu behin eskubide hoik be-giratzten, bere jokabide eta eraikiduretan?».

Hor baduzu kapitulu bat oso osorik misioei buruz. Misioetan egin den politika, Pio XI. garaian baduzu kardinale bat Constantini izenekoa, erraiten duena: «Gure misioak dira kolonia izpiritualak, hamarretatik bederatzietan hara zer egin dugun hor». Hori idatzia da 1924ean-edo. Eta lehenago: 1770ean bisitadore bat izan zen Hegoameriketan eta hango egoera ikusita erran zuena —Erroman dira dokumentuak—: «Hemengo eliza honek egin du errota izugarria, makinaria izugarria, baina ez du alerik, bihirik ehotzen».

Arrazoa! Erromak erraiten zuen munduko gizon guztiak berdinak direla. Baina Limako Kontzilioak aplikatu behar zituelarik, Limako Kontzilioetan debekatzen zen indioen apeztea.

Elizari buruzko artikulu kritikoetan sarri samar ageri da Roger Etxegarairen aipamena. Zure hitzak dira hauek: «Galde niezaioke gogotik Justizia eta Bakea deritzan idazkaritzako idazkari den Roger Etxegarai ezpeletar k a rdinaleari nolaz bada ez diren Erroman berean Joanes Paulo II.aren egunotan Pio XII.aren denbora baino biziki hobeki zaintzen Gizonaren eta Emakumearen esku-bideak».

Laguna dudalakotz aipatzen dut, eta amesten dut batzuetan harekin hitz egitea eta hari erraitea: «Baina ez diok erraiten ahal aita saindu horri ez denez oroit zer pasatu zen Erroman ikasle ginen urteetan, nola ikusi genuen De Lubac kondenatzen eta ez direnez beldur gauza bera ez ote duten egiten gaurko egunean? De Lubac-ekin egin dutena ez ote diren ari Hans Kung edo Gutierrez-ekin egiten?». Eta beste gauza batzuk orain argi ikusten ditudanak! Nolaz ez duten kemenik horien aldatzeko. Badira bizpahiru gauza nire ustez osoki feudalak di-

renak. Erraiten dute argumentu batean Eliza ez dela demokrazia bat. Baina non da idatzia feudalitate bat izan behar duela? Feudalismoaren hatzak badira! Nasai! Gaurko Elizan! Ez bakarrik nunzioak, baina beste mila gauza ere. Gero, gerontokrazia hori... hori gaur ezin onetsia da. Zergatik ez du Aita Sainduak apezpikuei jarri adin-legea beretzat hartzen?

Bestalde, nola Santo Tomasengandik ikasi dudan graziak ez zuela natura ezabatzen, ez dakit zergatik gaurko jakintzen ekarpena ez dugun integratuko. Hara, eta orduan Etxegarai gogoratzen zait, berari nahi nizkioke erran, nahiz eta badakidan berak ez dizkiola heleraziko. Sobera diplomata baita.

Apezgai eta apez izan zinen garaian Baionako lau apezpiku ezagutu zenituen. Hemezortzi urte zenituela etorri zen Vansteenberghen. Zer oroimen duzu berari buruz?

Izan zuen nire gain eragin apur bat, nahiz eta ez dudan berarekin hitz egin, apezgaiekin ez baitzuen hitz egiten. Miretsi dut haren obra, haren testu batzuk hartu ditut «Alemanak Euskal Herrian» lanerako, argi mintzo direnak nazismoaren kontra. Nehor bezala mintzo zen.

Euskaltasunari buruz, aldiz, ezer ez. Hala ere, Oxobi hark ekarri zuen Dohoztiritik Arrangoitzerat, eta Léon Léon Arragoitzetik Uztaritzerat. Bazekien gizon batzuen estimatzen. Lafitterekin ez zuen harreman berezirik nik dakidala. Biziki gizon hotza. Gutxi egon zen. Hil zen hiru-lau urteren buruko, bat batean.

Terrier-ek hartu zuen ondoren apezpikutzan.

Harekin oso lasai izan naiz, oso harreman onak. Saboiarra zen, menditarra, eta euskaldun menditarrak ulertzen zituen ongi. Ez zen klerikala. Bazuen jendeen bizitzaren berri, egunero ko bizitza, parroko egona baitzen bera, parrokia txiki batean. Gustatzen zitzaion jendearekin ibiltzea eta harreman erraza zuen.

Euskal nortasunarentzat errespetu handia zeukan. *La langue des sentiments profondes* erraiten zion, «barneko sentimenduen hizkuntza». Bazekien mintzaira batek zituela funtzio diferenteak, eta euskara beharrezko zela. Zorigaitzez minbiziz hil zen, 1956an. Orduan Gouyon bordelesa etorri zen.

Hazparneko Eskola sortzeko ardura eman zizuna.

Bai. Bazituen bere bertuteak... baina joan zen hemendik ulertu gabe euskaldunen problema. Partitzean erran zuen: «*Ma croix a eté Enbata*». «Enbata izan da nire gurutzea». Euskal nortasuna folklorikoki baino ez zuen ulertzen. Pariseko Eskual Etxea Terrier-i zor diogu, berak baininduen bultzatu Pariseko Etxea egiterat, eta Hazparneko Eskola, berriz, Gouyon-i. Nahiz bata bestearen ondorio den. Hazparnekoa, niretzat, Pariseko armondorioa da. Gouyon Baionan izan zen Rennes-eko kardinale egin zuten arte. Eta hurrengoarekin, Vincent-ekin, haustura izan nuen Hazparnen. Berak bota ninduen.

Ezin esan, beraz, Vincent-ekin ongi konpondu zinenik.

Honekin gaizki. Saiatu naiz konpontzen, baina ez. Zinez arrotza zen. Ez zekien Estatuaren errespetatzen baizik. Aita 14ko gerlan galdua, bera apezpiku izan aitzin Aljeriako gerlan ibilia zen. Debozio-gizona zen, baina frantsesa muinetaraino.

Ni abisatua nintzen. André Hiriart Urrutik, euskaltzainaren anaiak, Erroman estudiante zela ezagutu baitzuen, Erromatik idatzi zidan: «Honen kezka nagusia duk badirela hor apez batzuk intoxicatuak, abertzaletasunak kutsatuak. Baina horiekin zer egin duen asmatu dik: euskal liturgia-lana emanen ziek. Iduri eta behiak biziatzen direlarik eta artolandan sartzen, irusta puska bat emaita aski zaien, hor egon daitezen maltso-maltso».

Hazparnetik bidali ondoren, Paristik itzuli nintzelarik, Vincent-i buruz joan eta untsa pentsatuak nituen hiru gauza erran nizkion: «Bat: buruzagi batek ardura duen zerbait duelarik erraiteko bere menpe duen bati, behar dio laister erran eta berari zuzenean, ez beste baten bidez. Bi: badira metodo batzuk erabiltzen ahal ez direnak, eta horietariko bat da fitxen metodoa; Gotzaindegiak badu fitxa bat gutarik bakoitzarentzat, eta horiek oro bil eta erre beharko lirateke Baionako Gotzaindegiaren aitzineko plazan; Eliza demokratizatzen ari delako seinale litzateke. Hiru: predikatzen dugu gure Eliza laikoen eliza dela, ez direla apaizak diktadore, laikoek behar dutela bere hitza erran; baina hirugarren gotzaina zara nik ezagutu dudana eta konturatzen naiz diozesa honetan laikoen postua gero eta atzerago doala».

Vincent-en ondoren Molerres etorri zen. Honekin ez dut harreman handirik izan.

«QUEBECEN NUEN ERABAKI SEKULARIZAZIOA ESKATZEA»

Saint Amandeko egonaldiaren ondoren, 1974an Quebecera joan eta han apez izateari uztea erabaki zenuen. Horren arrazoiak azal zenitzake?

Joan nintzen lehenengo aldian Hazparnetik Parisera ez nuen utzi apezgoa, ez asmatu ere horrelakorik. Han komentatu batean izan nintzen mojekin kapilau. Handik itzuli nintzenean Baionara, erran dizut zer hiru solas erran nizkion apezpikuari. Saiaitu nintzen horren bizitzen, leialki. Baina zorigaitzez ez nuen erantzunik izan. Nire inguramenean, Baionan, beste apaizen artean, gero eta isolatuago sendi nuen nire burua. Erraiten nituen gauzetan eta izan ziren gose grebetan-eta bakarrik uzten ninduten, adiskide nituenek ere. Katedraleko parrokoak ere, Txomin Iturberen semea bataiatu behar zelarik, etortzen zen nire bila. Ez zen kontra, alde zen, laguna nuen, baina ni ekarrarazten ninduen Saint Amandetik nik egin nezan lan zikina, erran nahi baita Txominen semearen bataiatzea, «Iraultza» behar baike nuen bataiatu. Bataiatu nuen. Beste kasu batzuetan ere...

Gero, ikusten nuen Kontzilioaren printzipio batzuk nire us-tez aurrerago eraman behar zirenak ez zirela eramaten aurrera Elizan. Hala nola *Humanae Vitae* agertu zuelarik Paulo VI.ak berak hautatu aholkularien iritzien gainerik. Honetan ez nintzen konforme. Zuhaur ez zaudelarik konforme erakutsi behar duzunarekin ofizialki, hor ez untsa bat gertatzen zaizu.

Orduan gertatu zen familiak deiturik Parisera joan nintze-la 1973an, nire arreba zena hiltzera baitzihoan. Hil zen hiru hilabete barru, eta ni euren zapaterian sartu nintzen zapaten saltzen, urtebetez. Tesia urte hartan amaitu nuen eta, handik landa, tesia nahi nuen argitaratu. Baina Frantzia ez zitzaion inori interesatzen. Orduan Harluxet zenak erran zidan Quebecen gai horrek interesatzen zituela hangoak. Bera Montre alen egona baitzen bazekien hango berri.

Ordurako zalantzak nituen apez izateari buruz, baina erabakia hartu aitzin nahi nuen distantzia hartu orduko nire bi-ziari buruz eta, beraz, erabaki nuen Quebecera joaitea. Quebecen ezagutu nuen Erramun Baxok. Sei hilabete egin nituen bere etxean, lana atzeman arte. Irakasle jardun nuen ikastetxe pribatu batean Historia irakasten, eta doktrina irakasten gero, publikoan. Han nuen ere argitaratu Fides-enean *Le droit des peuples a leur identité*, nire tesia.

Quebecen nintzela nuen erabaki Erromara ene sekularizazioa eskatzea eta hura ardietsi-eta, ez aspaldi ezagutu nuen aihertar erizainarekin, Ana Durrutirekin, ezkontzea.

Nola hartu zenuen Euskal Herrira itzultzeko erabakia?

Euskal Herriko berriak heltzen zitzaizkigun Montrealera eta bagenekien Baionako apezpikuak eta bere «adiskide» batzuek debekatu nahi zigutela Herrirat itzultzea, baina ene emazteari eta niri iduritu zitzaigun Herrian bizitzeko eskubidea bagenuela, eta erizain postu bat Baionatik eskaini ziolarik Anari adiskide batek, itzultzea erabaki genuen.

Etorri orduko Lafitte hartu ninduen idazkari Euskaltzaindian. Denbora erdi Euskaltzaindian egiten nuen lan, eta denbora erdi UZEIn. Lafitte hil zenean, bere ondotik izendatu ninduten euskaltzain. Orduan nuen ere Euskal Ikerketen doktoregoa prestatu Pierre Broussain-i buruz Bordeleko Unibertsitatean. Gero, jakin nuen Filosofia irakasle bat behar zutela Zorroagan; Goio Monreal ezagutzen nuen, eta berak bazekien nituela bi doktorado, bata teologiakoa eta bestea euskal estudioetakoa. Horiekin hartu ninduen Zorroagan, eta hor jubilatu arte, bizpahiru urtez. Gero Etxepareren lanak, Larzabalenak, Mendiaguerenak eta besteak etorri dira.

«BROUSSAIN DA EUSKARA BATUAREN AITA EDO BEDEREN AITONA»

Piarrres Broussaini buruz egin zenuen, beraz, bigarre n tesia. Nor zen Broussain?

Piarrres Broussain hil zen ni sortu baino urte bat lehenago, eta izan zenik ere ez nekien. Egun batez Amerikatik itzuli nin-

tzelarik haren alabak, lehendik ezagutzen nuenak, erran zidan bazuela kaja bat betea paperez, joiteko ikustera. Eta hor deskubritu nuen Broussain-en altxorra.

«Menturaz Iparralde honetan izan dugun abertzalerik handiena» dela idatzi duzu.

Nire ustez bai. Abertzale izan zen eta denbora berean politikan erantzukizunak hartu zituen. Euskaltzaindiaren ametsa izan du hasieratik. Bera eta Azkue, elgarrekin, ezin bereziak dira, 1897an Donibane Lohizunen elgar ezagutu baitzuten eta geroztik elgarri jarraiki dira hil arte.

Broussainen erretrato azkar bat egingo zenuke?

Aita hil ondoan sortu zen, bost umeetatik azkena. Umetan sei urte arte egon zen etxean, baina gero ama berriz ezkondu zitzaion, norekin eta Baionako koarteleko musika-komandantearekin, alargun batekin. Arront gaskoina! Eta ezkondu bezain laster hiru semeak Larre s o ron ezarri zituzten. Larre s o rotik Akizerat, Akizetik Bordelerat, Bordeletik Pariserat. Medikuntza--eskolak hasi baina hoge urte eman zituen estudioak bukatzeko.

Tarte horretan konturatu zen euskalduna zela, Parisen zituena lagun quebecarren bitartez hain zuzen. Euskara ahantzia zuen, baina errekuiperatu zuen. Euskara gero ederki menderatzen zuen. Manex Hiriart Urrutiren —*Eskualduna* aldizkariaren sortzailea— adina baitzuen, harremanetan hasi zen harekin Parisetik, eta *Eskualduna* astekarian idazten. 1897an, oraino medikuntza ez zuelarik bukatua, Azkuerekin ezagutzak egin eta harekin adiskidetu zen, adiskide mina.

1902an, medikuntza bukatuta, Hazparnen jarri mediku, eta 1905ean auzapez. Hamabost urte egon da Hazparneko auzapez. Euskaltzaindiaren ametsa azkenean obratuko dutenean utziko du kargua. 60 urte dituela euskatzain oso da, eta Campioneekin berak zuen erredaktatu euskara batuari buruzko txosten famatua. Broussainen ideiak dira hor eta ez Campionenak. Campionek dio lau euskalki literario badirela, eta horiek behar direla zaindu. Broussainek, aldiz, dio: «Ez, behar dugu bat egin». Broussain izan da euskara batuaren aita edo bederen aitona.

Zorigaitzez Broussain hil zelarik, Azkue zen bakarrik baturaren alde. Saiatu zen baina ez zuen lortu eta asmatu zuen gipuzkera batua. Baina hau ez zuen onartuko Broussainek. Honen ikuspegia baitzen behar zela egin nafar, gipuzkoar eta lapurteraren inguruan, hor zela bihotza.

Nola definituko zenituzke bere ideia politikoak?

Suitza amesten zuen, Suitzaren eredia ikusten zuen Euskal Herri osoarentzat. Horri buruz behar zela borrokatu. Sabino Arana rekin ere bazituen harremanak. Sabinok berari erraiten dio, gutun batean: «Zu egiazko patriota zara». Gutun horiek Sabinoren obretan bigarren edizioan sartu genituen Piarres Lafitteren sinadurapean.

Jean Etxepare mirikuaren idazlanak ere bildu dituzu, bost tomotan.

Lafitti zor diot lehenik Etxepareren miresmena. Ez Broussainena, baina Etxepare rena bai. Lafitteren ustez euskararen aldetik gure maisua zen Etxepare. Nahi zuen obratu Lizardiren ametsa: «Behar dugu orotarako euskara». Baina Etxeparek, «ortarako» erraiten duelarik, nekazari eta arrantzale munduari buruz ari zen. Medikua zen baina laborari-semea, lur-gizona, hara zergatik munduak geroztik egin duen itzuliarekin haren lana berrikusteko den.

Bere idatzietan ikusten da ere ez dela abertzale: «Nire aberria Frantzia da». Euskal Herria txikia baita izateko aberri bat. Inguramenean, euskaltzaileen artean, errespetu handiz hartua zen eta miretsia. Nire ustez izan dugun intelektual bakarretarik izan da Etxepare. Politikan baino gehiago metafisikan. Norbait dugu, kategoria duena.

«GERLA-DENBORAN FRANCOREN ALDEKOA ZEN LARZABAL»

Piarres Lartzabal, bere idazletatik ezezik, pertsonalki ere ezagutu zenuen.

Larzabalen lanak bildu ditut berak eskaturik, testamenduan eginbide hori eman baitzidan. Asko zor diot, zeren Hazparden bera izan da anitz urtez, ni gazte nintzelarik.

Hamalau urte bete zituen egunean idatzi zituen bertsoak, oroituz nola hartu zuen apezteko xedea. Lafitteren paperetan atzemanik hor dira argitaratuak orain. Gaztetatik bazuen jite izugarria idazteko; izpiritu argia zuen inguramenari nehor ez bezala ohartzeko.

Baina batzuetan pentsaera nire ustez sinpleegia zuen. Bere historiaren eragina ez zuen beti menderatzen; ez zuen ikusten ororen buru bera Santa Kruz apezaren itxura hartzen ari zen gizona zela.

Teatro-gizona zen bestalde. Mathieu apezpikuaren anaia medikuak erraiten zidan: «Hizlariak eta politikoeak, eta apez batzuek, badute antzerkilari kutsu bat, halako ttanka bat, ekilibrio eskas bat... Antzerkilari horiek ez dakite euren identitatea zuzen non daukaten».

Hori gertatzen zitzaion Larzabali?

Apur bat bai, nire ustez.

Hasieran ez zela abertzale esan duzu. Gero bazen?

Dударик ez. Espainiako gerla denboran Francoren aldekoa zen. Alemanen denboran De Gaulleren aldekoa zen, eta alemanak joan eta gero ere oraino Hazparneko gazteei berak erakusten zien armak nola erabili, *preparation militaire obligatoire* egiten baitzen soldadutzara joaiteko, frantses armadara joaiteko. Berak prestatzen zituen gazteak, jandarmeen baimenarekin.

Gero, anaia bat galdu zuen soldadutzan eta, beste anaia Berara joana zela, tiroz garbitu zuten goardek. Anaia bi hiltzen dizkizutelarik frantsesek, horrek ideiak pixka bat aldatzen dizkizu.

Gero, gazteak Hegoaldetik ihesi etortzen direlarik, eta torturen berri izaten duelarik... Horrek gizonaren ikuspegia aldatzen du. Monzonengana ere hurbiltzen da. Bi teatro-moeta dira, Monzonena eta Larzabalena, bi mundu! Baina elgarrekin lanean ari eta elgarren adiskide bilakatzen dira.

Broussain eta Etxepare bezala, beste hainbat ere eza-gutu beharko genituela aipatu izan duzu. 1978an idatzi

zenuen Euskera aldizkarian: «Eta bagaude, beste Jaurgain, Constantin, Etcheverry-Ainchart, Dourisboure, Daranatz batzuren eskutitz eta paperak aurki, bil eta iker bagenitza, ez ote genezakeen hauteman iparralde honetan berean ustegabeko berri asko».

Jaurgain historiazalea; Constantin medikua, Broussainen adiskide handia eta abertzalea; Dourisboure ere medikua, Constantinen adiskidea... Horiek oro ahantziak direnak eta ehortziak direnak, nahi bagenu ikusi nola zehazki abertzaletasunak iraun duen, zenbatetaraino hemengo jendeak senditzen zuen bere burua euskaldun eta ez frantses, eta nola gizartea frantsestu den emeki-emeki... Hori jakiteko behar genuke gure historia ezagutu, baina ez dugu gure historia ezagutzen.

Eta bestalde orain konturatu naiz, herriaren historiaren erdia Ameriketako historia dela. Hemen bezainbat euskaldun bada Hego Ameriketara bizi izan duenik bere biziaren parterik handiena XIX. gizaldian. Baionatik joan dira milaka eta milaka Hego Ameriketara. Historia hori ere ez dugu ezagutzen.

«SAINT PIERREK ELIZARI ZOR ZION HERRIARI BAINO GEHIAGO»

Harreman zuzena izan zenuen hainbat pertsona zuretzat zer izan diren galdetuko dizut. Jean Saint Pierre, hasteko.

Saint Pierre izan da Lafitterentzat, Lafitte niretzat izan dena. Saint Pierre niretzat misterio bat da, bere inguramen osoa bezala. Uste dut zela gizon bat zinez abertzalea, fededuna ere bai, fede handikoa, baina bere kontradizioak izan zituen. Hor dauzkat prestatuak Gerla Handiari buruz idatzi zituen testuak. Mintzo delarik alemanez, etsaiez mintzo da. Kristauei mintzo da ere baina non da hor ebanjelioa? Hori sentitu zukeen berak. Beste anitz gauzetan ere bai: frantsesa zen eta euskalduna. «*Ils ont peur de nous*», atera zaio bada egun batez. «Gure beldur dira». Euskaldunen beldur dira frantsesak. Nahitaez bizi izan du kontradizio hori.

Asko sufritu zuen bere bizian. Beharbada idazle handi bat izan zitekeen edo beharbada Euskal Herriaren lider bat. Bai-

na etxe ttipi batetik aterezen, Elizaren bitartez. Elizari zor zion Herriari baino gehiago honek ere, bere ustez, eta ez zion minik Elizari egin nahi, Mathieu haren gotzain lagunak bezala, honek Erroman erran zigunez.

Erraztasuna zeukan izugarria idazteko; barra-barra idazten zuen. Baina ez du obrarik utzi. Langilea daukat lan bat proiektatzen duena eta obratzen. Alferra daukat lan bat hasten duena eta ez bukatzen. Ez ote zen pixka bat alferra Euskal Herriko Historia ederra euskaraz idazten hasi zuena eta hasi eta utzi? Bere bizia ere hasi zuen eta isiltasunean bukatu.

Clement Joseph Mathieu.

Belaunaldi bereko beste gotzain bat, kategoriakoa, Lafitterengan izugarritzko eragina izan zuena. Hark apeztu ninduen ni ere, Hazparnekoa baitzen. Hura ere ezagutu dut aski ontsa.

Mathieuk oso erlazio txarrak izan zituen Pio XII. arekin, bera euskalduna izatez euskaldunen aldeko agertu zelakotz. Pio XII.ak ez zion hori barkatu. Bestenaz ez zen Akizen apezpiku gelditu behar: kategoriako intelektuala zen. Mercie kardinaleak gaztetan nahi zuen irakasle atxiki, baina Baionakoak ez zion utzi. Mathieuk egin zuen Agirre ren ehortzetako hitzaldia, Donibane Lohizunen. Konprometitzen bazekien.

Erroman ikasle ginelarik Etxegarai eta ni, Mathieuk eraman gintuen Pio XII.a ikusterat, eta handik ateratzean oroitzen naiz erran zigula, irriz: «Aita Sainduak bazuen katarroa, ez nau besarkatu! Ez zidan kutsua eman nahi, ze pena!».

Orduan ausart galdetu nion: «Errazu, errazu, Espainiako gerlako historietan asko sartua baitzinen, horren dokumentazioa ez ote duzu egun batez agertuko?». Eta Mathieuk: «Ez. Erreko! Erreko! Elizari sobera kalte egin bailezake». Etxegarai lekuko. Eta apezpikua hil zelarik, ilobak adiskideak baititut, galdetu nien: «Ez duzue osabaren paperik bildu familian?». «Ez, ez dugu ezer». Erre zituen, ala utzi artxiboetan, ez dakit.

Jean Elizalde Zerbitzari.

Oso luma ona zuen baina mugatua zen. Ez zuen kezka intelektualik, ez zukeen kontradikziorik. Esaterako, Mexikon bi-

daia bat egiten duelarik mintzo da arrazista huts bat bezala indioei buruz. Argitaratuko bagenitu! Merezi luke argitaratzea, euskararengatik. Euskara zoragarrian daude idatzita.

Pilotazale amorratua ere zen. Euskaltzaindiko biltzarretarat heldu zelarik Anoetara joaiten zen biltzarrerat etortzeko partez! Horrelako euskaltzaina zen Elizalde omen.

Jules Moulier Oxobi.

Poeta zen. Ez zen beharbada intelektuala baina bihotza ba-zeukan eta sendi zituen kontradizio batzuk, Zerbitzarik ez bezala. Horrekin ez dut behin ere eztabaidarik izan eta bere konfidente bezala hartu ninduen. Asko maite ninduen. Idazle eta p redikari. Prediku bat hasten zuen baina ez zuen bururatzen, utzi dizkidan eskupaperetan bederen.

Arrantza asko maite zuen, musa ere, eta ardoa, ardo ona, hots, ondo bizitzea maite zuen. Errient gorri eta goardekin harremanak bazituen, Elizari bazter zebiltzan ardi errebelatu horiek maite zituen.

Etienne Salaberry Soegilea.

Pixka bat Saint Pierre bezala. Elgarrengandik hurbil ezar nitzake biak. Sentimentala oso. Alemaniatik itzuli zelarik bere gellarat joan nintzen, bere ikasle izana ni, eta erran zidan: «*Pour moi c'est fini*». «Enetzat bukatu da, baina hi egunen batez zer bait izanen bahaiz, behar diat hau erakutsi». Alemanian preso zelarik erretore izendatu zuten hango unibertsitatean, presoek beren artean egin unibertsitatean, eta oroitzapen-liburu bat eman zioten fotoekin. Eta erakutsi zidan, pozik.

Gizon hau ez zen abertzalea hasieran, baina bazituen harremanak Hegoaldearekin. Oroit naiz Bilbo hartu zuten gauean, Uztaritzen geundelarik, erran zigun: «Gaur ez diat lorik egin, ikusten dudalarik gaur alemanak, espainolak eta italianoak Bilboz jabetu direla. Ez diat lorik egin».

Salaberrik Europa, Frantzia eta Euskal Herriaren ikurriak nahi zituen bere hil egunean. Eta tirabirak ere izan zituen bere fedearikin... Bere buruaz beste egin zuen. Izana zuen krisia bat lehenago ere.

Pierre Narbaitz.

Inportantea izan da niretzat, oso. Seriotan hartu izan nau. Izpiritu oso argia zuen, bazekien ez ginela ideia berekoak, bera karlista eta erregetiarra zela, eta ni errepublikazale eta demokrata, baina hala ere asko maite ninduen, eta nik ere bai bera. Beti lagundu nau. Egin ditudan guztietan atzetik izan dut Narbaitz Baionan bikario nagusi zela. Nire babesle izan zen Hazparneko Eskola eta Pariseko Eskual Etxea eratzeko. Bigarren *Aintzina* egin genuelarik, gure atzetik Narbaitz zen. Euskaltzalea zen, baina Lafitterekin ez zen konpontzen ongi. Zergatia ez dut ongi ulertu behin ere.

Iratzeder.

Inportantzia handia eman diot. Pertsonalki beti elgarri hurbil ibili gara, batez ere hasieran baina gero ere bai, bizi guztian. Amestu du, nik uste, ni eramaitea bere etxerat, Belokerat. Poeta handia, fede-gizon handia, eta Diharcetarren odol be-roa duena. Ni bezala apasionatua da, hori ez da bekatu, baina pasione horrek gogortasun bat emaiten dizu batzuetan.

Banago ez duenez izpi bat horretarik bere mendekoekin izan, zeren ororen buru bere barnekoek baitute baztertu bera azkenean. Hori erran didate barneko batzuek, baina nekez sinetsi dut.

Niresusmoa da Erromak egin zuela hori Madrili plazer egiteko. Zeren *Informe Semanal* ikusi nuen etxetik espainol telebistan: «*Santuario de ETA: Beloke*». Eta handik hamabost egunera jakiten dugu abadea baztertua dela. Nork eta Gantin kardinalak, Iratzederren «adiskideak» berak. Badakigu Enbaxadatik nola jokutzen den...

Roger Etxegarai.

Oso laguna izana, elgarrekin ibiliak Erroman. Elizaren *aparatxika* bilakatua, abertzaletasunari uko egina, *Ad maiorem Dei gloriam*. Hor banu aitzinean berari erran niezaioke: «Ez diat ulertzen nola izan daitekeen justiziaren eta bakearen arduradun Eliza katoliko, apostoliko, erromanoaren izenean goimailan, eta euskaldun batek, ezpeletar batek, euskaldun gai-

xoontzat ezer erraitekorik ez izatea. Hori ez zezakeat ulertu». Kontradikzio bat *in terminis*.

«BORBONZALE ZEN MONZON UNE BATEAN»

Telesforo Monzon.

Gazte ginela entzun dugu profeta bezala. Gero erlatibizatu, handi bezala ikusten dugularik ere. Monzonek izan ditu ba-koitzak bezala bere gora-beherak... zeren une batean hor zebilen Munichekoekin. Aipatzen ez diren gauzak dira: München bildu zirenean Infante, Miralles eta erregetiarrak, hauen jarrera zen Espainiako Errepublikak utz zitekeela bere bide eta joan Juan Borbonekin. Borbonzale zen Monzon une batean. Horregatik urrundu zen Agirrerengandik. Agirre fidel baitzegoen Errepublikari.

Gero Leizaolak hartu zuen boterea. Baina beti badut susmoa ez ote duen izan Monzonek halako sendimendu korapilatua Leizaolari buruz: Leizaola ez balitz hor Monzonek beharbada pentsatu zuen bera izan zitekeela haren lekuan...

Harman pertsonalak izan nituen berarekin, baina ni ume-txo bat nintzen berarentzat. Aski barna sartua nintzen Monzonenean, hala ere. Eta orain ere Larzabalen paperak Monzonen etxekoei behar dizkiet eman, testamenduaren bidez eskatzen baitu bere paperak oro Monzoni emaita.

Gauzak hotzean ikusita, hau ere teatro-gizona. Eta hau ere erran nezake, alferra, Saint Pierre rentzat erran dudana bezala. Lehengo burgesen semeen legez... badakizu. Idazle zorrotza aitzurrari lotzen denean.

Jose Antonio Agirre.

Agirre miresten dut gehiago. Hau umila zen, asko estimatzen dut. Ikusi baitut Euskal Herriko jaun bat, kristau bezala beste kristauen lerroan jartzen duena bere burua. Ez gorago ez apalago. Ikusi baitut, Elizara heldu eta bere xokoan isilik egoten. Eta ez lehen lerroan. Bestalde, estimatzen dut kalkulatu gabeko erreakzioak bazituelakotz, bihozkadak. Erran nio-

larik Parisen euskaldun gazteek leku bat behar zutela igandean, baietz berehala. Ateak zabalik.

Manex Erdozaintzi.

Oso laguna. Lagun onena. Asko maitea. Gazte gaztetik, apeztu zenetik, elgarrekin lanean aritu ginen. Kategoriako intelektuala. *Gazte*-n apez nintzelarik hura hartu nuen lagun-tzaile, eta askotan gogoratzen naiz bere lehen predikuaz, Donapaulen eman zuenaz... Amets asko egin dugu elgarrekin. Hala nola probintzial zelarik behar zuela erosi kaputxinoen Baionako etxea eta hemen parrokia bat egin oso euskalduna. Baina ez zuen lortu. Fededunak taldea sortu genuelarik eta ni joan nintzelarik, hari utzi nion, baina ez zen konpondu Hirriart Urrutirekin, ez zuten teologia bera. Horretan hausketa etorri zen Fededunak taldean.

Klaudio Harluxet.

Hura ere oso laguna, anaia bat bezala. Fededunetan ibili ginen elgarrekin. Gero, laguntza bat bezala kontsidera dezaket hark eman zidana: Ameriketara joaiteko ate hori irekitzea. Iku-si zukeen nik hori behar nuela, distantzia hartu hemengo egoe-rarekin.

Ukan ditugu eztabaidak politikoki. Bera zen EBren sortzailea, eta pentsatzen zuen HBri buruz berak nortasun nahikoa bazuela buru egiteko. Kasu batzuetan, Maastrichti buruz esaterako, berak mantendu zuen hemengo postura, gogor. Hura joanez geroz ez da existitzen EBrik hemen nire ustez.

Baina bazter uzten dugun azken hamar urteotako ene politika-esperientzian sartzen gara EA, EB, EMA eta beste saltsetan. Beude bazter gaurkoz, beste etxeko haur, haurride eta lagunarteko asko puntu bezala.

PIARRES XARRITONEN ARGITARAPENAK

Liburuak

- Eskualdunak*, Aintzina, Baiona, 1943, 68 orr. (Chabier Gasteiz goitizenez sinatua).
- Petite Histoire Religieuse du Pays Basque*, Eskual Herria, Baiona, 1946, 72 orr.
- Charamela*, Gazte, Baiona, 1958, 124 orr. (Sinatu gabea; Piarres Xarriton editore).
- J. Etchepare Landerretche-n Mendekoste Gereziak*, Goiztiri, Baiona, 1963, 120 orr. (Piarres Xarriton editore).
- Le Fondement Moral des Droits Culturels de l'Homme*, Institut catholique de Toulouse, 1973, 324 orr.
- Le droit des peuples a leur identite*, Fides, Montreal, 1979, 220 orr.
- Eskual alorretik*, Ikas, Baiona, 1979, 110 orr. (Erakasle goitizenez sinatua).
- J. Etchepare Mirikuaren idazlanak I. Euskal Gaiak*, Elkar, Donostia, 1984, 386 orr.
- J. Etchepare Mirikuaren idazlanak II. Mediku solas*, Elkar, Donostia, 1985, 374 orr.
- J. Etchepare Mirikuaren idazlanak III. Kazetaritza (A)*, Elkar, Donostia, 1988, 428 orr.
- J. Etchepare Mirikuaren idazlanak IV. Kazetaritza (B)*, Elkar, Donostia, 1992, 408 orr.
- J. Etchepare Mirikuaren idazlanak V. Euskal Herriko bizia*, Elkar, Donostia, 1996.
- Pierre Broussain, sa contribution aux etudes basques*, C.N.R.S., Paris, 1985, 332 orr.
- R. M. Azkue eta P. Broussain-en arteko elkarridazketa*, Iker 4, Euskaltzaindia, Bilbo, 1986, 380 orr.
- J. Moulier Oxobi*, H.P.I.N., Gasteiz, 1990, 12 orr.
- Euskal literaturaren oinarrizko gidaliburua*, Letrakit, Bilbo, 1990, 44 orr.
- P. Larzabalen idazlanak I. Etxahun eta...*, Elkar, Donostia, 1991, 362 orr.
- P. Larzabalen idazlanak II. Bordaxuri eta...*, Elkar, Donostia, 1991, 362 orr.
- P. Larzabalen idazlanak III. Orreaga...*, Elkar, Donostia, 1992, 380 orr.
- P. Larzabalen idazlanak IV. Matalas...*, Elkar, Donostia, 1992, 408 orr.
- P. Larzabalen idazlanak V. Artikulu ta ipuinak*, Elkar, Donostia, 1996.
- P. Larzabalen idazlanak VI. Etnografia solas eta hitzaldi*, Elkar, Donostia, 1996.
- Utopia*, Klasikoak, Bilbo, 1991, 314 orr. (Tomas Toro egile, Piarres Xarriton itzultzaile).
- Indio aurkitu berriez*, Klasikoak, Bilbo, 1991, 330 orr. (F. de Vitoria

- egile, Piarres Xarriton itzultzaile).
- J. Mendiague-n bizia eta kantuak*, Etor, Donostia, 1992, 224 orr.
- Xabier Diharce Iratzeder*, Eusko Ikaskuntza, Donostia, 1994, 88 orr.
- J. Saint Pierre Anxuberro, 14eko Gerla Handia*, Euskal Editoreen Elkartea, 1995, 240 orr.

Liburu-atalak

- «Euskara eta euskal literatura Iparraldean», *Ipar Euskal Herria*, Jakin sorta, Aranzazu, 1970, 57-61 orr.
- «Zalantzan nindagon apaiz honek», *Kultura eta fedea*, Jakin sorta, Aranzazu, 1971, 223-228 orr.
- «Sabino Arana Goiri eta Iparraldea». *Obras Completas de Sabino Arana Goiri, 2. edición*, Sendoa, Donostia, 1980, III-VIII orr.
- «Le caractère des Basques», *Etre Basque*, Jean Haritschelhar, Privat, Toulouse, 1983, 107-124 orr. (P. Lafitterekin elkarlanean).
- «Hiru bertsolari Bordaxuri-tarrak», *Piarres Lafitte-ri omenaldia*, Iker 2, Euskaltzaindia, Bilbo, 1983, 667-682 orr.
- «Hazparneko eskola ez-formalaz», *Bertsolaritza, formarik gabeko hizketeta*, I.H.U., Donostia, 1983, 45-55 orr.
- «Nazional subjektibitatea Iparraldean», *Nazional Subjektibitatea*, E.H.U., Donostia, 1985, 97-111 orr.
- «Gizonaren eta Herrien eskubideak», *Autodeterminación de los Pueblos*, Herria 2000 Eliza, Bilbo, 1985, 75-86 orr.
- «Iparragirri buruz bizpalau xehetasun Iparraldetik», *Iparragirre*, Jagon 2, Euskaltzaindia, Bilbo, 1987, 301-307 orr.
- «J. Etcheparek P. Lafitteri bidali gutunak», *Memoriae Magistri Sacrum. L. Mitxeleneri omenaldia*, A.S.F.V.J.U., Gasteiz, 1991, 595-604 orr.
- «Iparraldeko bertsolari eta olerkariak XIX. mendean», *XIX. mendeko olerki bertsogintza*, Gauontza sorta, Labayru, Bilbo, 1990, 11-85 orr.
- «Aita S. Lardapide Hazparneko misionestaren paperak», *Luis Villasanteri omenaldia*, Iker 6, Euskaltzaindia, Bilbo, 1992, 143-160 orr.
- «Platon, Blondel, eta...», *Filosofia Hiztegia*, UZEI, Elkar, Donostia, 1987.
- «Euskal Herriko kristautasunaren historia», *Erljio Hiztegia*, UZEI, Elkar, Donostia, 1987.
- «Lehen urratsak», *Euskal Gramatika*, Euskaltzaindiko Gramatika Batzordea, Euskaltzaindia, Bilbo, 1995, 4 liburukitan.

TOLOSA HIRIBIDEA. 103-1.C
TEL.(943) 21 80 92
FAX (943) 21 82 07
20009 DONOSTIA

